

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστίν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΕΤΟΣ Η'.
ΤΕΥΧΟΣ 1-4

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΩΝ 41
1987

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΤΟΣ Η΄. ΤΕΥΧΗ 1-4

ΤΕΥΧΟΣ 1.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

	Σελίς
N. I. Τούλ. —Προλεγόμενα μιᾶς λογικῆς τῶν ἠθικῶν ἐνεργημάτων	1
Jos. Gottf. Greiner. —Τὰ θεμελιώδη ἠθικοπαιδαγωγικὰ ζητήματα τῆς σημερινῆς ἐποχῆς.	36
Δ. Καπετανάκη. —Μυθολογία τοῦ ὄριου	64

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Παν. Κανελλοπούλου. —Ἡ κλίση ὡς ἔξωτερικὸ βῆθος τῆς φιλοσοφικῆς ἀλήθειας.	106
Βιβλιογραφία.	114

ΤΕΥΧΟΣ 2.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

Ἰωάν. Θεοδωρακοπούλου. —Heinrich Rickert	117
Alfr. N. Whitehead. —Ὁ σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας	126
Κ. Τριανταφυλλοπούλου. —«Ἐνοχὴ καὶ ὑποχρέωσις»	140
Ἄθ. Δ. Κρυστάλλη. —Λοκασμένη καὶ δικαία ψυχὴ παρὰ Πλάτωνα	147
Δημ. Καπετανάκη. —Ὁ «Ἐθιμότης» ἢ μιὰ φιλοσοφικὴ προμύηση.	185
Ραφαήλ Δήμου. —Περὶ τοῦ «Μή· ὄντος» κατὰ Πλάτωνα	207
Φιλοσοφικῶν Συνεδρίων εἰς τὴν Ἀμερικὴν.	229

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Δημ. Καπετανάκη. —Ἡ νεοῦλληνικὴ συνέδηση καὶ ὁ «Παλιμᾶς» τοῦ Κωνστ. Τσαίτσου	230
Βιβλιογραφία.	237

ΤΕΥΧΟΣ 3.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

	ΣΕΛΙΣ
Gerhard Leibholz. —Τὸ δολοκλήρωτικὸν Κράτος τῆς σήμερον καὶ αἱ πολιτικαὶ ἰδέαι τοῦ 19ου αἰῶνος.	239
N. Κορκοφίγκα. —Ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ.	283
Δημ. Καπετανάκη. —Ρεμπώ. Μῦθος καὶ μίτος γιὰ τὴν κόλαση τῆς ποίησής του	309
Ἄθ. Λ. Κρυστάλλη. —Δικαιοσύνη καὶ δικαία ψυχὴ παρὰ Πλάτωνι	338
Βιβλιογραφία	363

ΤΕΥΧΟΣ 4.

1) ΜΕΛΕΤΑΙ

Rudolf Fahrner. —Ἡ ποίηση μέσα στὴ μοῖρα τὴν Γερμανικὴν (Μετ. Π. Κανελλοπούλου)	367
Ραφαήλ Δήμου. —Περὶ τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν Πλάτωνα	403
Jean Nogué. —Ἡ ποικιλία τῶν αἰσθήσεων (Μετ. Ἑλένης Ζάκκα)	432
Δ. Καπετανάκη. —Ὁ «Εὐθύδημος» ἢ μιὰ φιλοσοφικὴ προμύηση.	448

2) ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Π. Κανελλοπούλου. —Γ. Σαραντάρη: Οἱ ἀλήθειες ἑνὸς ἀπρόσιτου	465
M. T. —Jean Nogué: L'Activité Primitive du Moi	477
Π. Κανελλοπούλου. —Zeller: Paracelsus der Beginner eines deutschen Arzttuns	487
Βιβλιογραφία	490

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΕΝΕΡΓΗΜΑΤΩΝ

ΜΕΛΕΤΗ II

ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΝ
ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΝ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΥΠΟ

N. I. ΤΟΥ Λ

Εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις.

Ἡ παροῦσα λογικὴ ἔρευνα, ἐν δοκίμιον μόνον, δὲν προτίθεται νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ λογικῶν βάσεων, ἀλλὰ νὰ ἐξάρῃ μόνον τὴν λογικὴν πλευρὰν τῶν ἠθικῶν φαινομένων, κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐπιδεκτικότητός των, ὅπως καταστῶσιν ἀντικείμενα λογικῆς διεισδύσεως. Ἐλπίζομεν ὅθεν ὅτι ὁ σκοπὸς μας δὲν θὰ παρερμηνευθῇ, συγχιζομένης τυχὸν τῆς λογικῆς πλευρᾶς τῶν ἠθικῶν προβλημάτων πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἠθικὰ προβλήματα. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ μελετηθῇ ἡ λογικότης τῶν ἠθικῶν φαινομένων ἀνεξαρτήτως τοῦ ἠθικοῦ αὐτῶν ποιοῦ. Εἶναι φανερόν ὅτι αὕτη δὲν ἀπορρέει ἐκ τοῦ ἰδιάζοντος τρόπου τῆς ἐρεῦνης μας, ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ζήτημα προοπτικῆς μόνον, ἀλλ' ὅτι εἶναι συστατικὸν στοιχεῖον, τοῦ ὅπου ἡ ἐπὶ μέρους ἐξέτασις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀδιάρητος διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ὅλου ἠθικοῦ φαινομένου. Ἡ μελέτη λοιπὸν τούτου μέσῳ τοῦ πρίσματος τῆς λογικότητος δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν ἐξάρτησιν τῆς ἠθικότητος ἐκ λογικῶν παραγόντων ἢ τὴν ἀναγωγὴν αὐτῆς εἰς λογικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ δύναται νὰ σημαίῃ μόνον τὴν κατάδειξιν τῶν ὑπὸ ταύτης χρησιμοποιουμένων λογικῶν σχημάτων καὶ μηχανισμῶν, ὡς καὶ τῶν πλαισίων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκτυλίσσεται. Λόγῳ τῆς γενικότη-

- Verneaux (Roger.), Les sources cartésiennes et Kantiennes de l'idéalisme français, Paris Beauchesne.
- Chestov (Léon), Kierkegaard et la philosophie Existentielle, Paris, Vrin 1936.
- Nogué (J.), L'activité primitive du moi, Paris, Alcan 1936.
- Meisner (E.), Erkenntniskritische Weltanschauung auf der Grundlage der Arbeitsbedingungen des Gehirns, Leipzig, F. Meiner 1936.
- Beaucoudraye (G. de), La psychologie et la métaphysique des Idées - forces chez Alfred Fouillée, Paris, Vrin 1936.
- Radareu (D.), L'individuel chez Aristote, Paris, Boivin, 1936.
- Nogué (J.), La signification du Sensible, Paris, Boivin 1936.
- Bachelard (G.), La dialectique de la durée, Paris, Boivin 1936.
- Tarozzi (G.), La libertà umana e la critica del determinismo. N. Zanichelli, Roma, 1936.
- Eddington (A.), Relativity theory of Protons and Electrons. The Univ. Press. Camidge 1936.
- Heiss (H.), Die Lehre von Charakter. W de Gruyter & Co, Berlin & Leipzig 1936.
- Brunschwig (Léon), Rôle du pythagorisme dans l'évolution des idées. Coll. Act. Scient.
- Roissoudy (J. de), Deux réalités: espace et matière.
- Cazals de Kabel (G.), Précis de philosophie 1937.
- Lubao (Emile), Présent conscient et cycles de durée, Paris 1937.
- Marcier (Gustave), Le transfinisme et les lois de la biologie, Paris 1937.
- Petitjean, Imagination et réalisation Paris 1936.
- Roger (H.), Religion et Rationalisme. Bibl. Ratan. 1936.
- Ruyer (R.), La conscience et le corps. Coll. Nouv. Eucyel. Phil. 1936 Paris.
- Schmidt (R. R.), L'aurore de l'esprit humain Coll. Scient. 1936 Paris.
- Schweitzer (Alb.), Les grands penseurs de l'Inde Paris 1936. Coll. Scient.
- Téhoueyres, A la recherche de l'unité, Paris 1936.

Η ΠΟΙΗΣΗ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΜΟΙΡΑ ΤΗΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ

ΥΠΟ
RUDOLF FAHRNER
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

"Ὅπως κι' ἂν ἔχουν χαραχθῆ οἱ δρόμοι στὴν ζωὴ τῶν λαῶν, ποτέ τους δὲν προβάλλουν πέρα γιὰ πέρα χωρισμένες οἱ δυνάμεις οἱ ποιητικές ἀπ' τὶς δυνάμεις, ποὺ σημαίνουν τὴ δράση. Δὲν ὑπάρχει καμμιά μεγάλη πράξη, ποὺ νὰ μὴν ἔχη τραφῆ, φανερὰ ἢ μυστικὰ καὶ κρυμμένα, ἀπὸ τὴν ποίηση καὶ δὲν ὑπάρχει καμμιά μεγάλη ποίηση, ποὺ νὰ μὴν συνυφαίνεται παθητικὰ κ' ἐνεργητικὰ μὲ τὴν πράξη, ποὺ γεννιέται. "Ὅσο ἀλήθεια ὅμως καὶ νᾶνε τὸ ὅτι ὁ δεσμός αὐτὸς δὲν ἔχει ποτέ του σπάσει, οὔτε μπορεῖ ποτέ του νὰ σπάσει πέρα γιὰ πέρα, γιατί ἀπ' τὴν διατήρησή του ἀκριβῶς εἶνε ἐξαρτημένη ἡ συνέχεια τῆς ἐγκόσμιας πορείας, τόσο ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ἢ ἀπόλυτη ἔνωση, ὅχι μονάχα στὴν ἔσωτερικὴ τους οὐσία, μὰ καὶ στὴν πραγματικότητα, αὐτῶν τῶν δυὸ κεντρικώτατων δυνάμεων τῆς ζωῆς, προβάλλει σὰν ἡ πιὸ σπάνια περίπτωση μιᾶς εὐτυχίας, ποὺ χαρίζεται ἀποκαλυπτικὰ στ' ἀνθρώπινα μονάχα ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ.

"Ἄς ἐπιχειρήσουμε μιὰν ἀνασκόπηση στὴν ἱστορία τῶν ἄλλων λαῶν γιὰ νὰ μπορέσουμε ἔπειτα νὰ διαφωτίσουμε καὶ στὴν πορεία τῆς ζωῆς τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ τὸ μυστήριο αὐτῆς τῆς πρωταρχικῆς συνοχῆς τῶν δυὸ δυνάμεων, τὶς θετικὲς κι' ἀρνητικὲς φάσεις τοῦ γόνιμου καὶ φοβεροῦ ἀνταγωνισμοῦ τους, καθὼς καὶ τὴν ὑψηλὴ μορφὴ, ποὺ παρουσιάζει ἡ σπάνια ἔνωσή τους, σὲ μιὰν ἀδιάρρητη ἔνωση.

Στὴ Μοῖρα τῶν Ἑλλήνων, ποὺ στάθηκαν στὴν ἀρχὴ τοῦ δυτικοῦ κόσμου καὶ ποὺ ἐπραγματοποίησαν μὲ τὸν καθαρότερο τρόπο τὸ ἰδεώ-

δες του, παίρνουν οι γραμμές την σαφέστερη και πιο ένιαία στο νόημα τους εκδήλωση. Ο Όμηρος είναι ο γεννήτωρ του λαού του. Αρχίζοντας απ' τον Λυκοῦργο, τον Σόλωνα και τον Πεισίστρατο, που αναγνωρίσανε και θεσπίσανε τα έπη του ως το θεμελιωτικό στοιχείο, μα και ως τον πνευματικό θόλο των πολιτειακών τους οικοδομών, όλοι οι πολιτικοί, οι πολεμιστές, οι ήρωες, οι ποιητές και οι σοφοί ριζοβολήσανε μέσ' στο δικό του έδαφος. Γ' αγόρια μαθαίνανε τα έπη του, οι νέοι και οι άντρες έπλάθανε τα έργα και τις πράξεις τους κάτω απ' την ακτινοβολία των μεγάλων του εικόνων ζωής, και οι ώριμοι έσχημάτιζαν τις ακριβές κατευθυντήριες ιδέες, επικοινωνώντας με τις μεγάλες γραμμές της σοφίας του, ως που ήρθε ο Αλέξανδρος—ο πιο μεγάλος και ο ωραιότερος υιός του Όμηρου, ο δεύτερος Αχιλλεύς—ο Αλέξανδρος, που, έχοντας προστώ στα μάτια του το ποιητικό πρότυπο, άνοιξε, οδηγημένος από τα δημηρικά έπη, την καινούργια πολιτική εποχή και, ακτινοβολώντας επάνω στον Καίσαρα, εξασφάλισε στην γονιμοποιό δύναμη του Όμηρου την δυνατότητα ν' ασκήση αιώνια την επίδρασή της στα πολιτικά πεπρωμένα του δυτικού κόσμου. Γι' αυτό ακριβώς στους Έλληνες, που γεννηθήκανε μέσ' απ' το ίδιο πνεύμα, δόθηκε—αδιάφορο, αν με πρόθεση αγαθή ή κακή, πάντως με δίκη αναντίρρηση βαθύ—η όνομασία των από Όμηρου, των Ομηρικών Ελλήνων.

Και ο αυστηρός δωρικός τύπος των πολεμιστών, μα και τα μοναδικά στην ύπαρξή τους τέκνα της Αττικής, που σαν κανένα άλλο γένος ανδρών στον κόσμο κατάφεραν να ενώσουν τις ύψιστες πνευματικές μέθες με μιαν άθραυστη πολεμική τόλμη, κ' οι δυο αυτοί τύποι ανδρών φέρουν του Όμηρου το σήμα.

Οι Σπαρτιάτες, που πριν απ' τη μάχη τελούσανε θυσίες στις Μούσες, για να χαρίσουν στη μάχη το ζωντανό έσωτερικό πνεύμα της τάξης τον Ρυθμό, και που, όταν στις έστρατείες τους ήταν η ώρα του γεύματος, τραγουδούσανε έπειτα απ' τον παιάνα ο καθένας μόνος του και αγωνιστικά τα τραγούδια του Τυρταίου, οι Σπαρτιάτες, που ο Πέρσης ανιχνευτής τους είδε την παραμονή της μάχης των Θερμοπυλών να περιποιούνται την μακριά τους την κόμη, προετοιμάζοντάς την για να την στεφανώσουν, όταν οι άλλοι θά έσημαίνανε την

έφοδο, οι Σπαρτιάτες, που, άτενίζοντάς τους, είπε ο μεγάλος Γερμανός ύμνητής τους, ότι «κανένας άλλος λαός δεν αντίκρουσε τον πόλεμον ως τέχνη στο νόημα και στο μέτρο το δικό τους», κι' ότι «γι' αυτούς η διεξαγωγή του πολέμου ήταν λιγώτερο μια πράξη δραστική με σκοπό την καταστροφή άλλων ανθρώπων και περισσότερο μια πράξη εικαστικά παραστατική, μια πράξη προωρισμένη να επιδείξη το ωραιότερο τμήμα του λαού σε μια κίνηση άρμονική και πλαστική σαν ένα κραταιά και ίσορροπημένα διαπλασμένο σώμα, που έχει για την δύναμή του μια χαρούμενη συνείδηση», οι Θεσσαλοί, που σύμφωνα με την παράδοση άποκαλούσαν τον πολεμιστή της πρώτης γραμμής προχορευτή και που έλεγαν για έναν καλό πολεμιστή, ότι έχορειρε όμορφα, όλοι αυτοί ανήκουν στο γένος το δημηρικό.

Μια όμως είνε η περίπτωση, που μάς παρουσιάζει στην Ελλάδα την ποίηση και την πολιτεία στην πιο τέλεια και γόνιμη στην έντασή της ένότητα. Στην άττική τραγωδία γίνεται η ποίηση γιορτή πολιτειακή. Με την εύννοια των πιο σπάνιων άστρων κατορθώνουν οι ποιητές να δώσουν μια νέα έρμηνεία και μια νέα μάλιστα μορφή στους αιώνιους Θεούς και μύθους, αντλώντας την έρμηνεία ή και την μορφή μέσ' απ' την σύγχρονη γι' αυτούς μοίρα της Πολιτείας και κατορθώνει ένας όλόκληρος λαός να πραγματοποιήσει την ένωσή του μέσ' στην πράξη την ποιητική. Μά κι' αυτό το γεγονός, που επιτράπηκε να συμβῆ μόνο για λίγο και μόνο για να σταθούν έκπληκτοι προσιά του οι αιώνες, δεν ανατρέπει τον δημηρικό βιωτικό χώρο του ελληνικού λαού. Το γεγονός, που έσημειώσαμε, συνδέεται μάλιστα βαθειά με την μορφή των σπαρτιατικών και θεσσαλικών πολεμικών τραγουδιστών και των άφρωσιωμένων στις Μούσες πολεμιστών. Ο Αισχύλος ήταν συμπολεμιστής στον Μαραθώνα και στην Σαλαμίνα και είνε ο γεννήτωρ και ο ήγεμών ύλης αυτής της πνευματικής προβολής. Επάνω στην πλάκα του τάφου του δεν υπάρχει όμως τίποτε άλλο εκτός απ' την δήλωση, ότι για την ευδόκιμο αλήθειά του μποροῦν να μαρτυρήσουν το Μαραθώνιον άλσος και ο βαθυχαιτήεις Μήδος, που την έδοκίμασε.

Τό ότι ο ποιητής της Ρωμαϊκής Πολιτείας και του ρωμαϊκού Άνθρώπου, ο Βιργίλιος, τό ότι κι' αυτός έχει δημηρική καταγωγή και δεν

κατάφερε—πράγμα, πού προκαλεῖ ἀσφαλῶς μιὰν ἐξαιρετικὰ μεγάλη διαφορὰ στὴν ἱεραρχία—να φθάσῃ μόνος του στὰ βάρη τῶν πρώτων τῆς ζωῆς πηγῶν, τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐνόμισαν συχνὰ πολλοὶ, ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸ ἴδουν σὰν μειονέκτημα. Προτιμότερο ὅμως εἶνε ν' ἀντικρούσῃ κανεὶς σ' αὐτὴν τὴν πνευματικὴν ἔνωση δυὸ συγγενῶν λαῶν ὅ,τι εἶνε πραγματικὸ, μεγάλο καὶ γόνιμο. "Ἄς ἀφήσουμε τοὺς ὑπὲρ τὸ δέον ἔξυπνους κριτικούς νὰ χαίρωνται, ἐπαινώντας, κατηγορώντας καὶ διορθώνοντας τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν ἐπιπόλαιη σκοπιὰ τους, κι' ἄς μάθουμε νὰ κατανοοῦμε καὶ νὰ τιμᾶμε στὰ μεγάλα βήματα τῆς ἱστορίας ὅ,τι εἶνε πραγματικὸ, δηλαδή ὅ,τι ἔχει πραγματικὰ συμβῆ καὶ ὅ,τι προκαλεῖ καὶ φέρνει ὅσα ἔρχονται ὑστερώτερα. Μόνον ἔτσι γίνονται προσιτὰ στὴν ὄρασή μας τὰ πνευματικὰ πεπρωμένα τῆς Ρώμης μέσα στὴν πολιτειακὴ τους ἀναγκαιότητα ἀπ' τὶς ἡμέρες τῆς Σκιπιωνικῆς ὡς τὶς ἡμέρες τοῦ Αὐγούστου· μόνον ἔτσι θὰ γνωρίσουμε τοὺς καρπούς, πού ὁ συνδυασμένος πνευματικὸς τόκος τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ κόσμου ἔφερε στὸ φῶς, σὰν μιὰν ἀπ' τὶς ὑψηλὲς ἐκδηλώσεις, πού τὸ πνεῦμα καὶ ἡ πράξις μὲ τὴν ἔνωσή τους ἐπιτύχανε, σὰν μιὰ τέτοια ἐκδήλωση ἔμεινε ἄλλως τε καὶ ἔυπνια στὴ συνείδηση τῶν λαῶν καὶ βόηθησε, προκαλώντας μὲ τὴν μαγεία τοῦ προτύπου νέες διαρκῶς λάμπεις, στὸ νὰ ξυπνήσουν καὶ νὰ διαμορφωθοῦν οἱ νέες πνευματικὲς γεννήσεις. Ὁ Αὐγούστος, πού καταφέρει ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸν Βιργίλιο τὴν Αἰνειάδα καὶ πού δίνει στὸν ποιητὴ Ὀράτιο τὴν ἐντολὴ νὰ συνθέσῃ τὸ πανυγηρικὸ ἄσμα γιὰ τὴν ἑκατονταετηρίδα τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, προβάλλει ἔτσι σὰν ὁ στεφανωτῆς ἐνὸς ἔργου, πού ὡς δεῖγμα πνευματικῆς πολιτικότητας καὶ πολιτικῆς πνευματικότητας δὲν μποροῦσε πιά νὰ χαθῆ ἀπ' τὰ χέρια τοῦ κόσμου· ἔτσι μποροῦμε ἴσως καὶ νὰ νοιώσουμε, γιὰ αὐτὸς ὁ ἡγεμὼν, ὁ Αὐγούστος, παρουσιάσθηκε σ' ἐκείνη τὴν cena secretior, στὸ μυστικὸ ἐκεῖνο γεῦμα, πού κατὰ τὴν διάρκειά του ἐτόλμησε μαζί μὲ τοὺς φίλους του νὰ ἀναπαραστήσῃ τὶς εἰκόνες τῶν δώδεκα θεῶν, παρουσιάσθηκε ὁ ἴδιος ὡς Ἀπόλλων.

"Ἄς ἀτενίσουμε καὶ τοὺς μεγάλους ποιητικούς καὶ γλωσσικούς δημιουργοὺς στοὺς κόλπους τῶν νεώτερων λαῶν, γιὰ νὰ νῆνε ὀξύτερο τὸ

βλέμμα μας, ὅταν θ' ἀντικρούσουμε τὰ προβλήματα, πού εἶνε γιὰ τὴν Μοῖρα τὴν γερμανικὴν σημαντικά. Στὴν πρώτη ἀρχὴ τοῦ κινήματος, πού σπρώχνει τοὺς λαοὺς ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπ' τὸν συνολικὸ δεσμό τῆς χριστιανικῆς οἰκουμένης καὶ πού τοὺς σπρώχνει ν' ἀγωνισθοῦν γιὰ νὰ ἐδραιώσουν τὴν ἀνεξάρτητη δική τους ὑπαρξή, προβάλλει στὴν Ἰταλία ὁ ΔΑΝΤΗΣ. Στὴ ζωὴ του καὶ στὴν ποίησή του τὸν βρῖσκουμε νὰ δέχεται τὴν κίνησή του καὶ νὰ νῆνε κατειλημμένος πέρα γιὰ πέρα ἀπὸ τὴν Πολιτεία. Στους ἐσωτερικοὺς ἀγῶνες τῆς μικρῆς φλωρεντινῆς δημοκρατίας, πού τὴν συμμετοχὴ του σ' αὐτοὺς τὴν διέπει μιὰ βαθύτατη σοβαρότητα ἰδεολογίας κ' ἐνέργειας, στοὺς ἀγῶνες αὐτοὺς ζοῦσε ἀκόμα κάτι ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ πνοή· κ' ἦταν ἀκριβῶς ἡ Φλωρεντία τοῦ Δάντη ὁ πόλη ἐκείνη, πού μέσ' ἀπ' τοὺς κόλπους τῆς εἶδαμε ἔπειτα ν' ἀναδύονται μιᾶς νεαρῆς καὶ ὠραίας ἀνθρωπότητας εἰκόνες τόσο πλούσιες, πού σὰν ἀπὸ μιὰ δεύτερη Ἀττικὴ ἐνοιώσαμε νὰ μᾶς θερμαίνουν. Τὸ ὅτι ἡ πόλη του ἡ γενέτειρα τὸν ἔδιωξε καὶ τὸν ἐξώρισε τὸν Ποιητὴ, αὐτὸ δὲν εἶνε μιὰ σύμπτωση χωρὶς νόημα στ' ἀνεβοκατεβάσματα τῆς κομματικῆς ζωῆς, μὰ δείχνει βαθύτατα χαρακτηριστικὰ τὴν ἀντίσταση, πού φέρανε οἱ δυνάμεις, ὅσες τότε δροῦσαν, στὴν ὑψηλὴ πολιτειακὴ φύση τοῦ Ποιητῆ· κι' αὐτὸ τὸ περιστατικὸ, πού ἔμεινε ἀνεξιλέωτο, προδικάζει τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῶν ἐρχόμενων αἰώνων, πού ὕλο καὶ πῶς πολὺ ξεφεύγει ἀπὸ μιὰν ἀσκηση πνευματικῆ. Ἡ ἐξορία τοῦ Ποιητῆ εἶνε ὅμως κ' ἓνα σημεῖο, πού μᾶς δείχνει τὴν ἱκανότητα τῆς τότε Ἰταλίας νὰ πετύχῃ τὴν πολιτειακὴ καὶ λαϊκὴ ἐνότητά της. Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἐνότητος τῆς Ἰταλίας, πού ὁ Ποιητῆς ἔστησε, ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀνυπόφορο γιὰ ὄλους ἐκεῖνους πού ἦσαν μπλεγμένοι μέσ' στὶς σκοτεινὲς κινήσεις τῆς ἀσυνείδητης πολιτικῆς τῶν κομμάτων καὶ τῶν οἰκογενειῶν. Καὶ οἱ ὀχλήσεις τοῦ Ποιητῆ ἀντηχοῦν συνταρακτικὰ ἴσαμε τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον καὶ συνυφαίνονται μὲ τὴν θεμελιακὴ στάση ὄλων τῶν ἀληθινὰ πολιτικῶν πνευμάτων, πού εἶδαν καθαρὰ τὴν Μοῖρα καὶ τοὺς δρόμους τῶν νεώτερων λαῶν· καὶ ἡ μεγάλη μορφή τοῦ ὑπερήφανου ποιητῆ Σορντέλλο στὸ ὄρος ἐπάνω τοῦ καθαρτηρίου, τοῦ ποιητῆ, πού μόνος αὐτὸς ἔσπευσε, ἀκούγοντας τ' ὄνομα τῆς πατρίδας, νὰ ζητήσῃ τὴν ἀξία ὁμόνοια, ἡ μεγάλη αὐτὴ μορφή θὰ ξαναζωντανεύῃ πάντα

μέσα σ' ὄλους, ὅσοι ἔχουν φρόνημα καλό, δυναμώνοντάς τους:

Ἡ εὐγενικὰ ψυχὴ πῶς χύθηκε ὅλη
καὶ μόνο στὸ γλυκόνομα τῆς γῆς της
γιὰ νὰ γιορτάσει ἄλλο χαρὰ τὸ χωριανό της
καὶ τώρα ἐντὸς σου αὐτοὶ ποὺ ζοῦν σὲ ἀμάχες
παντοτεινές κι' ὁ ἕνας τὸν ἄλλο τρώει
σὰ ἴδια τειχιὰ κλεισμένοι καὶ χαντάκια !¹⁾

Ἡ μεγάλη ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Γαλλία, μιὰ ἀντίθεση, ποὺ ἦταν προωρισμένη στὸ μέλλον νὰ ἐκδηλωθῆ τόσο ἐνεργητικά, ἀγκαλιάζεται κι' ὅλας μὲ τὸ μάτι τοῦ Δάντη καὶ γίνεται ἴσαμε τῆ βίαση της συνειδητὴ μέσα του· ὅσο γιὰ μᾶς τοὺς Γερμανοὺς, ἐμᾶς μᾶς ἀγγίξουν μὲ τὸ βαθύτερο δυνατὸ τρόπο οἱ ἐξορκισμοί, ποὺ ἀπευθύνει στοὺς αὐτοκράτορες τοὺς Γερμανοὺς καὶ ποὺ ἀποβλέπουν στὴ σωτηρία τῆς πολιτειακῆς ζωῆς στὸν κόσμον, τῆς πολιτειακῆς ζωῆς, ποὺ στ' ὄνομά της ἔστησε ὁ Ποιητὴς στὸ ἔργο του *De Monarchia* τὸ μεγαλύτερο μνημεῖο. Ἡ πεποίθησή του γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς λαϊκῆς ἐνότητος καὶ τὸ πάθος του γιὰ τὴν ἀπαρραβίαστη ἀκεραιότητα τῆς αὐτοκρατορίας δὲν ἔρχονται μετὰξὺ τους σὲ ἀντίθεση, ἀλλὰ κατάγονται ἀπ' τὴν ἴδια ρίζα. Αὐτὸς ὁ ποιητικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ οἰκουμενικοῦ πολιτικοῦ ὄργανισμοῦ δὲν ἀγωνίζεται γιὰ ἓνα «*imperium*», ποὺ ἔχει ὡς σκοπὸ νὰ πνίξῃ τὴν ξεχωριστὴν ὑπαρξὴ τῶν λαῶν, μὰ οὔτε ἀγωνίζεται γιὰ τὸ ἀπλὸ ἐγὼ τῶν μεμονωμένων λαϊκῶν καὶ πολιτικῶν προαίοντων, πολεμώντας γιὰ χατῆρι τους τὴν ὑψηλὴ πολιτειακὴ ἰδέα τῆς δυτικῆς ἀνθρωπότητος· σιουὺς μικροὺς καὶ μεγάλους σχηματισμούς, στὸ τέλος μάλιστα στὸν οἰκουμενικὸ σχηματισμὸ βλέπει ὁ Δάντης τὴν ἐξουσία, τὴν ὑπακοή καὶ τὴν ἱερὴ τάξη τῆς ζωῆς καὶ ἀγωνίζεται γι' αὐτές. Τὸ καθεστῶς, ποὺ εἶν' ἔξω ἀπ' τὴν πολιτεία, ποὺ δὲν γνωρίζει τὴν ἐξουσία κ' εἶνε στὸ ἐσωτερικὸ του βάθος στερημένο ἀπὸ τὴν τάξη, τὸ καθυστώσ τὸ ἀναρχικὸ τὸ παρουσιάζει σὰν τὴν πιὸ ἀκραία φρίκη, σὰν τὸν ἀφανισμό τῆς καθ' αὐτὸ ἀνθρώπινης ζωῆς· καὶ ὅσοι ἐγκληματίσανε ἀπάνω στὴν θεότητα τῆς Πολιτείας, ἐπάνω στὴν θεότητα, ποὺ ἀπ' τὴν κίνησή της εἶτε ἐξαρτημένη ἢ ὑπαρξὴ τῆς δυτικῆς ἀν-

1) Ἡ μετάφραση ἀπὸ τὴ Θεία Κωμῳδία τοῦ Ν. Καζαντζάκη, Ἀθήνα 1934 σελ. 169.

θρώπότητος, ὅσοι ἐδολοφόνησαν κι' ἐπρόδωσαν τοὺς ἐν πνεύματι ἢ καὶ στὴν πράξη ἡγέτες αὐτῆς τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ Βροῦτος, ὁ Κάσιος καὶ ὁ Ἰούδας κατασπαράσσονται αἰῶνια ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Ἐωσφόρο στῆς Κόλασῆς τοῦ τὸ κατώτατο στρώμα σφηνόμενοι μέσα στὸν βαρὺ καὶ ἀνοικτεῖρονα πάγο. Μέσα σ' ὅλα αὐτὰ δὲν ἐκδηλώνεται οὔτε ἡ καισαριστικὴ μανία, οὔτε ἡ μανία ἡ χριστιανικὴ, ἀλλ' ἐκδηλώνεται τὸ ἀνώτατο ἐκεῖνο εἶδος τῆς μανίας, ποὺ πιάνει ὅποιον κατέχεται ἀπ' τὴν Πολιτεία.

Τρακόσια χρόνια ἔπειτα ἀπ' τὸν Δάντη ἐπρόβαλε στὴν Ἰσπανία ὁ MIGUEL CERVANTES SAAVEDRA. Στὸ πρόσωπό του βλέπουν ὅλοι τὸν πιὸ μεγάλο φορέα τοῦ Ἰσπανικοῦ λόγου καὶ, δοξάζοντάς τον, λένε, ὅτι στὸν Δὸν Κιχώτη του κατάφερε νὰ πλάσῃ καὶ νὰ εἰκονίσῃ σὲ εἰδῶλα ὑψηλὰ καὶ γιὰ ὅλη τὴν νεώτερη ἀνθρωπότητα σημαντικὰ τὶς αἰώνιες ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὸ ἰδεῶδες καὶ στὴν πραγματικότητα. Ὅ,τι ἄλλο σχετίζεται μαζί του ἔχει χαραχθῆ ἀσθενέστερα στὴ μνήμη μας. Σὰν ἓνας νέος πολεμιστῆς ξεκίνησε ὁ Θεοβιάντες, ζητώντας νὰ ὑπερετήσῃ τὸ κι' ὡς τὰ τότε ἀκόμα μόνο ἄξιο ἐπάγγελμα τοῦ πολέμου· τὴν ἡμέρα, ποὺ ἦταν νὰ γίνῃ ἡ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου, βρισκόνταν, ἀπλὸς στρατιώτης, κατάκειτος μὲ πυρετὸ κάτω ἀπ' τὸ κατὰστρωμα τῆς Μαρκέζας, σὰν μπῆκε ὁμως στὴν μάχη τὸ πλοῖο του, ὥρμησε ἀπάνω κι' ἦταν ὁ πρῶτος, ποὺ πάτησε στὴν ἐφοδο τὸ πόδι του ἐπάνω στὸ ἐχθρικό τὸ πλοῖο. Βαρειὰ τραύματα, ποὺ τὸ ἓνα μάλιστα σακάτεψε τὸ ἀριστερὸ του χέρι καὶ ἀχρήστευσε τὸν βραχίονά του, δὲν τὸν συγκρατήσανε ἀπὸ τοῦ ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ἀρχηγό του, τὸν Ντὸν Χουάν, τέσσαρα ἀκόμα χρόνια σ' ἄλλες ἐκστρατείες. Γυρίζοντας στὴν πατρίδα του πέφτει σὲ χέρια ἀλγερινά. Μὰ ἐμπρὸς στὸν Χριστιανὸ τὸν σκλάβο, ἐμπρὸς σ' αὐτὸν τὸν μονόχειρα, ὅπως τὸν ὀνομάζανε, κι' ἐμπρὸς στὸ ἀδάμαστο πολεμικὸ του μένος, ποὺ καὶ στὴν αἰχμαλωσίᾳ του τῷδειξε, ἔτρεμε, ὅπως τ' ὁμολόγησε ὁ ἴδιος ὁ ἀφέντης του, ὁ Μουσουλμάνος, ποὺ ἦταν κύριος τοῦ Ἀλγερίου. Στὸν ἀνθρώπο ὁμως, ποὺ γύρισε ἐπὶ τέλους στὴν πατρίδα, ἔπειτα ἀπὸ τόσοὺς ἀγῶνες καὶ τόσα παθήματα, ἀποκαλύπτεται στὴν πιὸ φρικιαστικὴ μορφή της ἡ ἐσωτερικὴ ἀποσύνθεση τῆς ὡς τὰ τότε ἰσχυρῆς μέσα

στὸν ἑαυτὸ τῆς χριστιανικῆς πολιτειακῆς εἰκόνας· κ' ἐνῶ δὲ Φίλιππος ὁ Β' δίνει στὴν εἰκόνα αὐτῆ τοῦ χριστιανικοῦ ἱππότη τὴν δυνατότητα ν' ἀσκήσῃ ἀκόμα στὴν Εὐρώπῃ δυὸ δλόκληρους αἰῶνες, κάτω ἀπ' τὴν μορφή τῶν ἱπποτικῶν ἡγεμόνων, μιὰν ἐπίδραση μεγαλειώδη, μὰ συνάμα ἀφάνταστα κούφια καὶ σχηματικῆ, σκοτώνει ὁ Θεοβάντες μὲ τὴν δύναμη τοῦ πνεύματός του ὅ,τι τοῦ ἐφαινόταν πιά σὰν μιὰ φαντασιοπληξία καὶ κατακτᾶ ὑπὲρ τοῦ νεώτερου ἀνθρώπου τὴν ἐλευθερὴ θέση μέσα στὶς δυνάμεις τῆς ἴδιας του τῆς καρδιᾶς, πρᾶμμα, ποὺ ἔκαμε ἀπὸ τότε ὅλους τοὺς θεμελιωτὲς καινούργιας στὴν Εὐρώπῃ ζωῆς νὰ τοῦ εἶνε ὑπόχρεοι καὶ ποὺ θὰ [τοὺς] κἀνῃ νᾶνε καὶ στὸ μέλλον πάντα ὑπόχρεοι. Σὰν μάθη κανεὶς ν' ἀτενίζῃ ἔτσι τὸν Θεοβάντες, θ' ἀναγνωρίσῃ ἴσως στὸ πρόσωπο αὐτοῦ τοῦ ὑποτιθέμενου περιγελαστῆ τοῦ ἰδεώδους καὶ τῆς πραγματικότητος τὸν ἀνθρώπο, ποὺ κατάκτησε πνευματικὰ μιὰ καινούργια δυνατότητα γιὰ τὴν πράξη τὴν πρωταρχικῆ.

Μὲ τὴν ποιητικὴ δύναμη τῶν Γερμανῶν κατώρθωσε ὁ γερμανικὸς βιοτικὸς χῶρος νὰ κάμῃ δικὰ του τὰ μεγαλειότερα πνεύματα τῶν νεώτερων λαῶν σὰν δυνάμεις ἐνεργητικῆς· γιὰ καμμιάν ὅμως μορφή δὲν ἐξοδεύθηκε τόσο θερμὴ προσπάθεια προσεταιρισμοῦ ὅση ἐξοδεύθηκε γιὰ τὸν πολὺ μεγαλιότερο ἀδερφὸ τοῦ Θεοβάντες, γιὰ κείνον, ποὺ ἀδερφώθηκε μαζί του καὶ στὴν χρονολογία τοῦ θανάτου (1616), γιὰ τὸν ἡγεμόνα αὐτὸν τοῦ ἀγγλικοῦ πνεύματος, ποὺ ἐσπερνᾷ σὲ δύναμη ποιητικὴ ὅλους ὅσοι γεννηθῆκανε ἔπειτα ἀπ' τοὺς Ἕλληνας, γιὰ τὸν ΣΑΙΞΠΗΡ. Καὶ δὲν ἦταν ἀδικαιολόγητη ἡ προσπάθεια, ποὺ ἐξοδεύθηκε: ἕνας ἀστερισμὸς εὐνοικὸς ἔδωσε στὶς τεράστιες δυνάμεις, ποὺ ἔκλεινε ἡ φύση τοῦ Σαίξπηρ μέσα τῆς, τὴν δυνατότητα νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ πιὸ μεγάλο ἔργο. Τὴν ἱστορία δλόκληρη τοῦ λαοῦ του κατάφερε ὁ Σαίξπηρ νὰ τὴν φωτίσῃ πολιτειακὰ καὶ ἡρωϊκὰ, νὰ τὴν δέσῃ σὲ μιὰν εἰκόνα, νὰ τὴν μεταβάλλῃ σὲ Μῦθο γιὰ τὸ λαὸ του· ὁ Σαίξπηρ κατάφερε νὰ προδικάσῃ καὶ νὰ παραστήσῃ ὅλες τις χειρονομίες, τὶς ψυχικὰς στάσεις, τὶς νοοτροπίες καὶ τὶς κινήσεις, ποὺ μέσα τους ἐπραγματοποιήθηκε ὡς τὰ σήμερα ἡ πολιτειακὴ ὑπαρξὴ τοῦ Ἄγγλου. Ὁ Σαίξπηρ ἐφρόντισε νὰ χωθοῦν οἱ ρίζες τοῦ λαοῦ του ἴσαμε τὰ πιὸ

βαθεῖα στρώματα τῆς γῆς κ' ἐφρόντισε νὰ ξεπεταχθοῦν ἀπὸ τοὺς κλώνους τοὺς πιὸ εὐγενικοὺς τ' ἀνθη τῆς ἀγάπης τὰ πιὸ ὑψηλά. Τίποτα οὐσιαστικὸ δὲν μπορεῖ πιά στὴν Ἄγγλία νὰ γίνῃ, ποὺ νὰ μὴν τὸ ἔχη περιλάβει μέσα του ὁ λόγος του ὁ πνευματικὸς· τίποτα οὐσιαστικὸ δὲν μπορεῖ πιά νὰ προβάλῃ, ποὺ νὰ μὴν ποτισθῇ ἀπ' τὴν τροφοδότρια πηγὴ τοῦ πνευματικοῦ του αἵματος. Ἄς ἀναλογισθοῦμε τὶς ἀντιθέσεις στυλ ἐσωτερικὸς χώρος τοὺς ἀνθρώπινους καὶ στυλ πνευματικὸς χώρος τοῦ κόσμου, τὶς ἀντιθέσεις, ὅπως κατάφερε ὁ Σαίξπηρ νὰ τὶς γεννήσῃ καὶ νὰ τὶς παρουσιάσῃ ἀπὸ τὸν βασιλέα Ληρστὸν Γάιο Ἰούλιο Καίσαρα, ἀπὸ τὸν Μάρκο Ἀντώνιο στὸν Ἀμλέτο κ' ἀπὸ τὸν ὠραιότερο ἡγεμόνα, τὸν Ἐρρίκο τὸν τέταρτο στὸν ἄσπαστο Κωριολανό. Σὲ τέτοιες μορφές—δὲν ἀντλήσαμε παρὰ μονάχα μερικὲς μέσ' ἀπ' τὴν κλούσια πηγὴ του—ἐμφανίζονται «περιγεγραμμένα» τὰ ὅρια δλόκληρου τοῦ ἡγεμονικοῦ κόσμου. Μὲ τέτοια μάλιστα κυριαρχικὰ βήματα εἰσδύει ὁ Σαίξπηρ σ' ὅλα τὰ στρώματα τοῦ ἀνθρώπινου καὶ σ' ὅλες τις σφαῖρες τῆς ζωῆς. Ὅπου δοῦν οἱ τέτοιες εἰκόνας, ἐκεῖ δὲν λείπουν πιά ἀπὸ καμμιά δρᾶση οἱ πνευματικὲς ἀλήθειες, ἐκεῖ δὲν μπορεῖ τίποτα πιά νὰ συμβῆ, ποὺ νὰ μὴν συνυφαίνεται μὲ τὰ αἰώνια βίβη τῆς ζωῆς καὶ μάλιστα σ' ἕνα δρόμο, ποὺ ὁ Ποιητῆς ἔχει κ' ὅλας χαράζει καὶ προλειάνει. Καὶ σ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ πιὸ ἀκραῖα σημεῖα τῆς ἀνθρώπινης Μοίρας, στὴν συνυφασμένη μὲ μιὰν ἐπικίνδυνη εὐδαιμονία ἐνατένιση τῆς Νίκης καὶ στὴν γεμάτη ἀπελπισία ἐνατένιση τοῦ Πένθους, ποὺ προκαλεῖ ἡ καταστροφή, καὶ σ' αὐτὰ τὰ σημεῖα τὸ βλέμμα, ἀντικρούζοντάς τα, δὲν ἀντικρούζει πιά τὸ κενό, ἀλλὰ πέφτει ἐπάνω στὶς εἰκόνας, ποὺ ἡ θεὰ τῆς ζωῆς ἀνοίξε στὰ μάτια τοῦ Σαίξπηρ, πέφτει ἐπάνω σὲ εἰκόνας, ποὺ κ' ὅταν ἀποδίδουν τὸ τρομερότερο πρᾶμμα εἶν' ἐξαγιασμένες.

Ἐπειτ' ἀπ' αὐτὴν τὴν ἐνασκόπηση ἄς ξαναγυρῶμε στὸν γερμανικὸ λαὸ κ' ἄς φύγουμε μάλιστα ἀπ' τὴν ἐποχὴ, ποὺ μέσ' ἀπ' τὰ συντρίμματα τῆς χριστιανικῆς οἰκουμένης ἐμφανίζει τοὺς λαοὺς νὰ ἰδρῶν τὴν ἀνεξάρτητη ὑπαρξὴ τους, γιὰ νὰ πᾶμε πίσω στοὺς καιροὺς τῆς πρώτης τῶν Γερμανῶν εἰσόδου στὴν ἱστορία, στοὺς καιροὺς, ποὺ οἱ δυνάμεις τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν εἶχαν ἀκόμα

ἀσκήσει ἐπάνω στοῦς Γερμανοῦς καμμιά ἀποτελεσματικὴ ἐπίδραση. Δὲν ξέρουμε βέβαια πολλὰ γι' αὐτοὺς τοὺς πρώτους Γερμανοὺς, πολλὰ μάλιστα κι' ἀπ' ὅσα νομίζουμε, ὅτι ξέρουμε, εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ τὰ παίρνουμε ἀπὸ μεταγενέστερες, ἀπὸ σκοτεινὲς καὶ ἀπὸ διφορούμενες μαρτυρίες. Ἀνάμεσα στὰ λίγα ὅμως, ποὺ μ' ἀπόλυτη βεβαιότητα ξέρουμε, ὑπάρχει τοῦτο : ὅτι τὸ λυτρωτικὸ ξύπνημα πρὸς τὴν καθ' αὐτὸ ζωὴ, ὅτι τὴν ὑπερνίκηση τῆς προϊστορικῆς νύχτας καὶ τὴν δημιουργία τῆς προσωπικῆς τους μορφῆς, ὅτι αὐτὰ τὰ πέτυχαν καὶ τὰ ἐκτελέσανε οἱ πρώτοι Γερμανοὶ μέσα στὴν Ποίηση. Ἐδῶ βλέπουμε τὴν Ποίηση νὰ ξεπηδάει μέσα ἀπ' τὴν πράξη τὴν ἥρωϊκὴ καὶ βλέπουμε συνάμα τὴν πράξη τὴν ἥρωϊκὴ νὰ γεννιέται ἄμεσα μέσα ἀπ' τὴν Ποίηση. Στους ἥρωες καὶ στοὺς πολεμιστὲς πρέπει ἀκριβῶς ν' ἀναζητήσουμε τοὺς πρώτους ποιητὲς καὶ τραγουδιστὲς· καὶ σὲ πολλὰ ποὺ μᾶς ἔχουν παραδοθῆ, νομίζουμε ὅτι ἀκοῦμε τῆς ἴδιες τὶς φωνὲς τῶν πολεμιστῶν· καὶ ξέρουμε γι' αὐτούς, ὅτι καὶ στὴν πραγματικότητα ἐπιχειροῦσαν εἰς πολεμικὲς τους γιὰ τὴν μάχη παρασκευῆς μ' ἐγκώμια ἢ καταφρονετικὰ λόγια, μὲ ὕμνους ἀφιερωμένους στ' ἄξια ἔργα τὰ δικά τους ἢ τῶν προγόνων. Τοὺς βασιλιάδες καὶ τοὺς ποιητὲς τοὺς βλέπουμε νὰ διασχίζουν τοὺς χρόνους αὐτοὺς τῆς ἀπαρχῆς συντροφικὰ ἀγκαλιασμένοι. Ὁ βασιλεὺς βάζει τὸν ποιητὴ του, πρὶν ἀπ' τὴν μάχη, ν' ἀπαγγεῖλη ἔμπροσς τοῦ στρατεύματος στίχους ἱκανοὺς νὰ γενήσουν πράξεις. Ὁ ποιητὴς δὲν θέλει ὡς πολεμιστῆς καὶ ὡς ἀκόλουθος νὰ μείνῃ στὴ ζωὴ ἔπειτα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ κυρίου του, ποὺ ἔπεσε στὴ μάχη. Ὁ βασιλεὺς εἶνε καὶ ὁ ἴδιος τραγουδιστῆς καὶ ποιητῆς· τὰ ρητὰ του καὶ τὸ ἄσμα του ἀντηχοῦν μέσ' στὴ στοὰ τοῦ παλατιοῦ του ἢ μπροστὰ στοὺς στρατιῶτες του. Καὶ στὴν ἐποχὴ ἀκόμα τῆς χριστιανικῆς βλέπουμε τὸν νικητὴ τῶν Νορμανδῶν, τὸν Λουδοβίκου τὸν τρίτο, ν' ἀρχίζει αὐτὸς πρῶτος πανηγυρικὰ, πρὶν ἀπ' τὴν ἔναρξη τῆς μάχης, τὸ ἄσμα τὸ πολεμικὸ, ἐνῶ οἱ πολεμιστὲς του προσθέτουν τὴν φωνή τους μονάχα στὴν ἐπωδὸ· καὶ τὸ παλαιὸ τραγοῦδι τοῦ Λουδοβίκου, ποὺ μᾶς περιγράφει αὐτὴν τὴν σκηνὴ καὶ ποὺ μᾶς διασώζει καὶ τὸ χριστιανικὸ περιεχόμενον τοῦ πολεμικοῦ ἐκείνου ἄσματος, ξεφεύγει, ὅταν φθάνῃ στὸ σημεῖο αὐτό, ἀπ' τὶς εὐσεβεῖς του σκέψεις καὶ ξεσπάει στὸν λαμπερὸ κ' εὐκίνητα τολμηρὸν ἦχο τῶν παληῶν ἀξέ-

χαστων πολεμικῶν ρυθμῶν. Μὲ μιὰν ἔκφραση ὅμως θαυμαστὰ θλιβερὴ μᾶς ἀντικρούζει—τὴν ὥρα τῆς καταστροφῆς—ἡ μορφὴ τοῦ ποιητῆ-βασιλεῦς στὴν περίπτωση τοῦ Γέλμερ, τοῦ βασιλεῦς τῶν Βανδάλων, ποὺ, πολιορκημένος ἀπ' τοὺς Ρωμαίους, στέλνει τὴν στιγμὴ τῆς ὑστατης ἀνάγκης ἕναν ἄγγελο στοὺς ἐχθροὺς καὶ διατυπώνει τὴν παράκληση νὰ τοῦ δοθοῦν : ἕνα σφουγγάρι, γιὰ νὰ λούσῃ τὰ μάτια του, ἕνα κομμάτι ψωμί, ποὺ εἶχε μέρες νὰ βάλῃ στὸ στόμα τοῦ, καὶ μιὰν ἄρπα, γιὰ νὰ συνοδεύσῃ μ' αὐτὴν τὸ τραγοῦδι, ποὺ τὸ ἐτόνισε γιὰ νὰ κλάψῃ τὴν Μοῖρα του.

Δὲν ζῆ ὅμως μονάχα ἀπ' τὴν παίηση ὁ μεμονωμένος ἥρωας καὶ βασιλεῦς, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀκολουθίας του, ὁ σωτήρας καὶ τὸ πρότυπο τῆς φυλῆς του· δὲν μπαίνει μονάχα αὐτὸς μὲ τοὺς ἥρωϊσμούς του στὴν εἰκόνα τὴν ποιητικὴ καὶ δὲν γεννάει μονάχα αὐτὸς μὲ τὸ ἄσμα του τοὺς καινούργιους διαρκῶς τολμηροὺς καὶ ἀπόλυτους βλαστοὺς τῆς τιμῆς. Ὁλόκληρες φυλὲς καὶ ὀλόκληροι λαοὶ τροφοδοτοῦν τὶς πράξεις τους μὲ τὸν λόγο τὸν ποιητικὸ κ' ἐκφράζουν τὸν ἑαυτὸν τους παραστατικὰ στὴν ἱερὴ τάξη τοῦ λόγου. Πρὶν ἀπ' τὴν μάχη ὑψώνουν οἱ αἰδοὶ τὴν φωνὴν τους, τραγουδώντας τὰ τραγοῦδια ἐκεῖνα τὰ κραταιά, ποὺ οἱ στραφές τους ὕμνοῦν εἰς πράξεις πολεμικῶν θεῶν, μυθικῶν ἡρώων τῆς φυλῆς ἢ καὶ εἰς πράξεις τῶν ἥρωϊκῶν προγόνων, ποὺ βρίσκονταν ἀκόμα στὴ ζωὴ καὶ ποὺ τὰ παιδιά τους ἢ τὰ ἐγγόνια τους εἶνε ἔτοιμα νὰ πολεμήσουν· καὶ ὁ χορὸς τῶν ἀνδρῶν συντονίζει τὴν φωνή του στοὺς ἦχους τῶν αἰοιδῶν. Τὴν νύχτα πρὶν ἀπ' τὴν μάχη φθάνει στ' αὐτὰ τῶν Ρωμαίων ἀπ' τὸ στρατόπεδο τῶν Γερμανῶν ὁ ἦχος τῶν ἐγκωμιαστικῶν καὶ πολεμικῶν ἄσμάτων· τὴ νύχτα, ἔπειτα ἀπὸ μιὰ νίκη, ἀκούγονται τὰ τραγοῦδια τῆς χαρᾶς τὰ πανηγυρικὰ. Μὲ τὸ πολεμικὸ ἐμβρατήριον στὰ χεῖλη προχωροῦν τὰ πλήθη τὰ γερμανικὰ στὴν ἔφοδο καὶ φρικιαστικὰ ὑπέροχο εἶνε τὸ πῆδημα ἀπ' τὰ ἄσματα τὰ ἐνθουσιαστικὰ στὸ τραγοῦδι τῶν ὅπλων, ποὺ μέσα του οἱ φωνές, σὲ ἦχους ὑποτυπώδεις πιά καὶ ὄχι φωνητικὰ, μὰ ὅμως ρυθμικὰ συγκρατημένους, ἀρχίζουν μ' ἕνα βουΐσμα ἀπαλὸ γιὰ νὰ ὑψωθοῦν, σὰν ν᾿ἴταν τοῦ πέλαγου μουγγρητό, στὸ παθιασμένο τὸ οὐρλιασμα.

Ἄν ἀναλογισθοῦμε τὰ καταπληκτικὰ πολιτικὰ κατορθώματα τῶν Γερμανῶν ἀπὸ τὸν πέμπτο ὡς τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα, ἂν ἀναλογισθοῦμε,

ὅτι κατάφεραν καὶ πῶς κατάφεραν μέσ' ἀπ' τοὺς κόλπους τοῦ ὕστατου κληρονόμου ν' ἀνεβάσουν στὸ φῶς ἕναν κόσμον καινούργιο νεαρό, ἂν ἀναλογισθοῦμε, ὅτι κατάφεραν νὰ λιπάνουν μὲ τὸ αἷμα τους ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη καὶ νὰ τὴν ἀναμορφώσουν στὸν βαθύτερο βιοτικὸ πυρῆνα τῆς τόσο, ὥστε νὰ πολεμοῦν ἀπὸ τότε στὴν Εὐρώπη κι' ἀπ' τὶς δυὸ μεριεῖς δυνάμεις αἵματος γερμανικοῦ καὶ νὰ ὑπάρχη ἡ ἐλπίδα ν' ἀναγνωρίσῃ κάποτε ἡ Εὐρώπη τὴν κοινότητα τοῦ αἵματος αὐτοῦ—, ἂν ἀναλογισθοῦμε ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα, ποὺ εἶνε καταπληκτικὰ στὴν ἑξωτερικὴ τους ἔκταση, μὰ καὶ στὴν διεισδυτικὴ τους ἐπίδραση, δὲν θὰ πρέπει ν' ἀπορήσουμε, ποὺ στοὺς αἰῶνες ἐκείνους τοὺς θεμελιωτικὸς ἐνὸς νέου κόσμου πολλοὶ Λόγοι τῶν Γερμανῶν, στὸ οὐσιαστικὸ νόημα τοῦ ὅρου, χαθῆκανε καὶ φαγωθῆκανε ἀπ' τὴν πράξη. Μὰ γιὰ νὰ διαπιστωθῇ ἡ διάρκεια τοῦ ἀκατάλυτου δεσμοῦ ἀνάμεσα στὴν ποίηση καὶ στὴν πράξη κ' ἐκεῖ ἀκόμα, ὅπου ἡ σιωπὴ τῶν πηγῶν θὰ μπορούσε νὰ δώσῃ δίκη σ' ὄσους δυσπιστοῦν, βλέπουμε τὸν μεγάλο Μπέρνβαρτ φὸν Χίλδεσχάιμ καὶ τὸν ὑψηλὸ μαθητὴ του "Οθωνα τὸν Γ' νὰ κυνηγοῦν στὶς πρωινὲς τους ἱππασίαις, ἀπαγγέλοντας κ' οἱ δυὸ μαζί, στίχους—τοὺς βλέπουμε, μ' ὄλη τὴν ἀλλαγὴ τῶν καιρῶν, νὰ μένουνε πιστοὶ στὸ ἴδιο ἐκεῖνο πνεῦμα, ποὺ ἔκανε στὸν Βεογουλφ τοὺς ἥρωες, ἐπιστρέφοντας καβάλλα ἀπὸ τὸν βάλτο τοῦ Γκρέντελ στὴν πατρίδα τους, νὰ ὑψώνουνε τὸ Λόγο τὸν ποιητικόν.

Ὅταν ὁμῶς, μέσα ἀπ' τὶς μεγάλες διαλυτικὲς ἐξελίξεις καὶ μέσ' ἀπ' τὶς ἀκόμη μεγαλείτερες συζευκτικὲς ἐξελίξεις τῶν θεμελιωτικῶν ἐκείνων αἰώνων, ἔρχεται στὴν ἐπιφάνεια ἡ νέα ἀνθρώπινη μορφή, στὸ πρόσωπό τῆς βλέπουμε νὰ ὑπάρχουν τὰ πρὸ βαθειὰ χαρακτηριστικὰ τῆς βιοτικῆς ἐκείνης ἐνότητος, ποὺ συνθέτει τὸ πνευματικὸ μὲ τὸ αἰσθητὸ στοιχεῖο, τὴν πράξη μὲ τὴν θέα, βλέπουμε νὰ ὑπάρχουν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ποιητικῆς βιοτικῆς ἐνότητος. Κ' ἔκαμαν βέβαια πολλοὶ μὲ μεγάλη ὀξύνοια τὴν προσπάθεια ν' ἀναλύσουν τὴν ἀνθρώπινη αὐτὴ μορφή στὰ κατὰ μέρος ἱστορικὰ στοιχεῖα τῆς, ν' ἀλληλοαναίρουν τὰ διάφορα μεμονωμένα χαρακτηριστικὰ καὶ νὰ συσκοτίσουν μάλιστα ὕστερα μὲ θεωρίες οἰκονομικοκοινωνικὲς τὴν οὐσία ὀλόκληρου τοῦ γεγονότος. Μὰ τὴν ἱπποτικὴ μορφή τοῦ Ἀνθρώπινου δὲν εἶνε δυ-

νατὸν πιά νὰ τὴν συλλάβουμε, ἂν τὴν ἀναγάγουμε στὶς εἰδωλολατρικὲς γερμανικὲς ρίζες, ποὺ ἀπὸ μέσα τους ξεπετάχθηκε, οὔτε ἂν τὴν ἀναγάγουμε στὶς ἀρχαῖες καὶ χριστιανικὲς δυνάμεις, ποὺ κι' αὐτὲς συμβάλλανε στὴ γένεσή τῆς, κι' ἀκόμη λιγώτερο μπορούμε νὰ τὴν συλλάβουμε, ἀνάγοντάς τὴν σὲ οἰκονομικοκοινωνικὲς ἐρμηνεῖες, ποὺ δὲν φθάνουν ποτέ τους σ' ὅ,τι εἶνε στὴν περίπτωσή μας οὐσιαστικόν, δηλαδή στὴ ζωὴ, ποὺ ἔγινε εἰκόνα καὶ μορφή. Ἡ ἱπποτικὴ μορφή τοῦ Ἀνθρώπινου εἶνε μιὰ πολιτειακὰ καὶ ποιητικὰ προσδιορισμένη δημιουργία ἀνθρώπου, ποὺ ἔχει ἕναν ἰδιότυπο χαραχτήρα. Καὶ παρ' ὅλες τὶς τέχνες τῆς ἐρμηνείας δὲν θὰ μπορέσῃ πιά κανένας νὰ λύσῃ τὸ ζωντανὸ αἴνιγμα, δηλαδή τὸ πῶς στὴν περίπτωσή, ποὺ ἐξετάζουμε, ἐπήγασε ὁ πολιτειακὸς ἀνθρώπος μέσ' ἀπ' τὴν ποίηση καὶ τὸ πῶς ὁ νέος αὐτὸς πολιτειακὸς ἀνθρώπος ἐπλασε τὸν ἑαυτό του μέσα στὴν ποίηση. Τοῦ θαυμάσιου αὐτοῦ φαινομένου οἱ ἐσωτερικὲς γραμμὲς προβάλλουν χαραγμένες ὀλοκάθαρα: καὶ πάλι βλέπουμε γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμη τὸν ἀγῶνα, τὸν πόλεμο (αὐτὸ τὸ πρωταρχικὸ γεγονὸς τῆς ζωῆς) λυτρωμένον ἀπ' ὅλες τὶς προϋποθέσεις τὶς προσδιορισμένους ἀπ' τὴν ὀφελιμότητα ἢ τὴν ἀνάγκη καὶ τὸν βλέπουμε νὰ τὸν ἀνάγουν στὴν ἐλεύθερα ἐπιδιωκόμενῃ καταξίωσῃ πολιτειακῆς δεινότητος. Τὸ ἐρωτικὸ ὁμῶς τραγοῦδι (die Minne) ἀναγνωρίσθηκε κ' ἐχρησιμοποιήθηκε πέρα ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκφράξῃ ἀπλῶς τὴν εὐδαιμονία ἢ τὴν δυστυχία, τὴν ψυχικὴ εἰρήνευση ἢ τὴν νοσταλγία, σὰν μιὰ δύναμη ἱκανὴ νὰ δημιουργῇ ἀνθρώπους καὶ μιὰν ἀνώτερη ζωὴ: τὸ ἀτομικώτερο βιοτικὸ συναίσθημα ἔγινε ὁ τροφοδότης τοῦ ὑψηλοῦ φρονήματος καὶ ἡ δύναμη ἢ προωρισμένη ν' ἀσκῇ τὸν πολιτικὸν ἀνθρώπο· ὁ ὑπερβατικὸς Θεὸς προσαρμόσθηκε ἐπὶ τέλος στὶς μεγάλες γήϊνες ὁρμὲς στὸ πρόσωπο ἐκείνων, ποὺ ὑμνήσανε καὶ ποὺ ἐνσαρκώσανε ὡς ἄγιοι μιὰν ὑψηλὴ μορφή ζωῆς.

Στὰ ἐσωτερικὰ χαρακτηριστικὰ ἀνταποκρίνονται τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα. Αὐτοκράτορες, βασιλεῖαδες καὶ ἡγεμόνες προβάλλουν οἱ ἴδιοι ὡς ποιητὲς, αὐτοκράτορες, βασιλεῖαδες, καγκελάριοι καὶ ἡγεμόνες ἐμφανίζονται ὡς προστάτες τῶν ποιητῶν, κ' οἱ ποιητὲς ἐπίσης προβάλλουν οἱ ἴδιοι ὡς πολεμιστὲς, ὡς ὀλοφόροι, ὡς σύμβουλοι, ὡς κριτὲς καὶ

ὕμνητες τῶν κυριάρχων. Στὸν πηρῆνα της ἡ ποίηση συγχωνεύει τὴν δύναμη, τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν γλυκύτητα, ποὺ προσδιορίζονται αἰσθησιακά, μὲ μιὰν ἀσκηση πνευματική, ποὺ ζητάει νὰ μορφώσῃ πολιτειακοὺς ἀνθρώπους. Ὁ διαυγὴς Γκότφριντ, ὁ σκοτεινὰ μεγαλείτερος Βόλφραμ, ὁ τολμηρότερος Βάλτερ, ὅλοι αὐτοί, παρ' ὅλες τὶς ἀντιθέσεις τους, συναντιοῦνται ἐνωμένοι σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἔργο. Ἀρχίζει πάντως καὶ κορυφώνεται τὸ πνευματικὸ τοῦτο ἔργο (τῆς δημιουργίας πολιτειακοῦ ἀνθρώπου) στὰ πολιτικὰ κέντρα τῆς τότε Εὐρώπης, στὶς ποιητικὲς αὐλὲς τῶν Χόενστάουφεν· τὴν ὠραιότερη ἐκδήλωσή τους, ποὺ ἀγγίζει σχεδὸν τὸ θαῦμα, βρίσκει ἡ ποιητικὴ ἀσκηση στὴν ἐνωσὴ της μὲ τὴν πολιτειακὴ δύναμη στὸ πρόσωπο Ἐρρίκου τοῦ ἔκτου, ποὺ στὶς στραφές του συναντιοῦνται μὲ μιὰ τρυφερὴ καὶ γλυκεῖα φρόνη οἱ δυὸ κραταιότατες δυνάμεις ὁλόκληρου αὐτοῦ τοῦ κόσμου, τὸ ἱπποτικὸ ἐρωτικὸ τραγοῦδι καὶ ἡ ἐξουσία.

Ἄργα πιά — ἔχοντας κι' ὅλας προσβληθεῖ ἀπ' τὴν διαλυτικὴ ἀτμόσφαιρα ἐνὸς κόσμου, ποὺ εἶχε μπῆ σὲ σύγχυση, κι' ἔχοντας ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ δεχθῆ τὸ φύσημα τῶν δυνατῶν ἀνέμων, ποὺ σήκωσαν, ἀρχίζοντας, οἱ παγκόσμιες ἀνασιατώσεις — ἄργα πιά στρέφει τὸ πρόσωπό του πρὸς τὰ πίσω ὁ γυιὸς τοῦ Ἀψβούργου καὶ σύζυγος τῆς Βουργουρίας, ὁ εὐγενικὸς Μάξ, ὁ τελευταῖος ἱππότης, χαιρετώντας τοὺς προγόνους του. Ἀνοίγει τ' αὐτιά του γιὰ ν' ἀκούσῃ τὰ παλιὰ τραγοῦδια καὶ βάζει νὰ τὰ συλλέξουν, δοκιμάζοντας κι' ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του στὴν χειρωνακτικὴ τέχνη τῆς στιχοποιίας, χωρὶς ν' ἀπέχη βέβαια ἀπ' τὸ ἄξεστο καὶ τὴν ξηρότητα. Ἀλλὰ πολὺ πρὶν ἀπ' τὴν ἐμφάνισή του καὶ γύρω του ἔχει προβάλλει πιά μιὰ νέα καὶ διαφορετικὴ ἐποχὴ, κ' ἔτσι ὁ τελευταῖος ἱππότης εἶνε ὁ ἴδιος κι' ὅλας μπλεγμένος στὰ χάσματα καὶ στοὺς ἀγῶνες, ποὺ ἦσαν προωρισμένοι ν' ἀφανίσουν τὰ ὑψηλὰ κτίσματα τῶν μέσων αἰώνων.

Τοὺς Γερμανοὺς ὅμως τοὺς ἐπληξε ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ II' ὡς τὰ μέσα τοῦ III' αἰῶνα ἓνα Μοιραῖο, ποὺ τὸ μυστήριό του θὰ προκαλέσῃ πολλῶν ἀκόμα γενεῶν τὴ σκέψη: πεντακόσια ὁλόκληρα χρόνια μένουν οἱ Γερμανοὶ χωρὶς Ποιητὴ!

Στὸ μεταξὺ ξεφεύγουν λαοὶ καὶ ἄτομα ἀπ' τὸ μεγάλο καθολικὸ οἰκοδόμημα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ἀρχίζουν νὰ μάχωνται γιὰ τὰ

ἰδιαίτερά τους δικαιώματα καὶ γιὰ τὴν ἰδιαίτερή τους θέση στὸν κόσμο. Ὁ Δάντης, ὁ Θερβάντες καὶ ὁ Σαίξπηρ προβάλλουν ὡς οἱ γλωσσικοὶ θεμελιωτὲς τῶν λαῶν τους καὶ ἡ Γαλλία κατορθώνει μὲ τὴν ὄθηση τοῦ Ρισελιέ καὶ μὲ τὴν δράση ποιητῶν καὶ συγγραφέων σημαντικῶν, ποὺ συγκεντρώθηκαν γύρω ἀπ' τὴν αὐλὴ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', νὰ θεμελιώσῃ μιὰ γλῶσσα κοινωνικὴ. Ὅλες οἱ ἐσωτερικὲς τάξεις τῆς ζωῆς ἀρχίζουν σιγά-σιγά νὰ χαλαρώνονται καὶ—ἐνῶ συμβαίνει ποῦ καὶ ποῦ νὰ προβαίνουν, ἀψηφώντας τὴν ἐξέλιξη, οἱ παλαιὲς δυνάμεις τοῦ παρελθόντος ἢ καὶ μερικὲς πρώϊμες καὶ προφητικὲς δυνάμεις τοῦ μέλλοντος σὲ ἄμειρες ἀπὸ ἐνιαῖο νόημα μεταβατικὲς θεμελιώσεις—προχωρεῖ μ' ὅλα ταῦτα ἀκατάσχετη ἡ γενικὴ διάλυση ὅλων τῶν ἐσωτερικῶν δεσμῶν. Ἐὰ συγκαλυπτικὰ πέπλα, ποὺ περιβάλλανε ὡς τότε τὸν δυτικὸ ἀνθρώπο—πρόῃμμα, ποὺ ἦταν εὐνοϊκὸ γιὰ τὰ γεννήματα τοῦ ἰδιομόρφου ἑαυτοῦ του—, ξεσκίζονται: ἀντὶ νᾶνε ὁρατὴ ἡ μιὰ μονάχα ἡπειρος, γίνεται ὁρατὴ ὁλόκληρη ἡ ὑδρογεια σφαῖρα, ἡ γῆ ἡ ἴδια ἐκτοπίζεται ἀπ' τὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος καὶ γίνεται ἓνας μικρὸς πλανήτης, ποὺ χάνεται μέσα στοὺς ἀσάλληπτους χώρους τοῦ κόσμου. Στὸ ἴδιο τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου χώνεται τὸ μάτι καὶ ψάχνει ἐρευνητικὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὶς ἴνες, τὸ σύστημα τὸ θρεπτικὸ καὶ τὸ σύστημα τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, τὰ νεῦρα, ποὺ προκαλοῦν ὅλες τὶς κινήσεις. Ὅσο ὀπλίζεται μηχανικὰ ὁ φυσικὸς ὀφθαλμὸς, τόσο πληθύνονται καὶ οἱ τέχνες τοῦ μυαλοῦ: Πολλὰ, ἀφάνταστα πολλὰ, ποὺ στὸν Μακρόκοσμο καὶ στὸν Μικρόκοσμο ἦσαν ὡς τὰ τότε σκεπασμένα μὲ μυστήριον, γίνονται ὁρατὰ καὶ θεατὰ, γίνονται μάλιστα ἀπτά· τὸ Νόμο, ποὺ ὡς τὰ τότε ἀόρατος ἐδραῖσε στὰ φυσικὰ συμβάντα καὶ προκαλοῦσε σεβασμὸ, μαθαίνουν οἱ ἀνθρώποι νὰ τὸν βρίσκουν, νὰ τὸν παρατηροῦν, νὰ τὸν ἀφογκράζονται καὶ νὰ ὑπολογίζονται τὴν ἐπίδρασή του. Τὸ πνεῦμα, ποὺ γίνεται διαρκῶς περισσότερο ἐλεύθερο, χώνεται ἐρευνητικὰ καὶ στὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη Μοῖρα, καταφέρνει νὰ βρῆσκη καὶ στὴν πορεία τῆς ἱστορίας τὶς ἀναλογίαις τὶς χρήσιμες γιὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς του, ἀρχίζει κι' αὐτὴν τὴν ψυχὴ ν' ἀτενίζει καὶ νὰ βλέπῃ τὶς δονήσεις καὶ τὶς τάσεις, ποὺ στηρίζουν καὶ κινοῦν τὴ ζωὴ.

Σὲ μερικοὺς ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὸ καινούργιο βλέμμα ἀποκαλύπτεται σὰν μιὰ ἐμπειρία, ποὺ δὲν μπορεῖ πιά καμμιά γεφύ-

ρωση νὰ τὴν ἐνώσῃ μαζί μας, ἡ θεὰ δυὸ συντελειῶν: τῆς συντέλειας τοῦ ἀρχαίου εἰδωλολατρικοῦ καὶ τῆς συντέλειας τοῦ μεσαιωνικοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦσαν ἀναγκασμένοι νὰ ὑποστοῦν ἐκ τῶν προτέρων μέσα τους τὶς ἀνυπολόγιστες συνέπειες αὐτῆς τῆς θεάς. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦσαν ἀναγκασμένοι νὰ δοκιμάσουν ἐκ τῶν προτέρων τὰ ἐσωτερικὰ πεπρωμένα, ποὺ ἔζησε ὁ δυτικὸς κόσμος στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες. Ὁ Σεβαστιανὸς Φράνκ, ὁ Παράκελσος καὶ ὁ Γιάκομ Μπαϊμε εἶνε ἀνάμεσα στοὺς Γερμανοὺς ἐκεῖνοι, ποὺ ἀνῆκουν σ' αὐτὴν τὴν χορεία.

Πουθενὰ πιά οἱ δεσμευτικὲς δυνάμεις δὲν ἦσαν σὲ θέση νὰ κρατηθοῦν μπροστὰ σ' αὐτὴν τὴν ἐπέκταση τοῦ ὀρίζοντα γενικά, στὸν τεράστιο ἀριθμὸ τῶν λεπτομερειῶν, ποὺ ἔγιναν συνειδητές, πρὸ πάντων ὅμως μπροστὰ σ' αὐτὰ τὰ βλέμματα, ποὺ μέσα τους γκρεμίστηκαν γιὰ δευτέρη φορὰ οἱ ἁρμονικὲς τάξεις τῆς ζωῆς κ' ἐχλώμιασαν γιὰ δευτέρη φορὰ οἱ θεϊκὲς εἰκόνας ζωῆς. Δὲν ἔλειψαν βέβαια ποτὲ οἱ προσπάθειες γιὰ μιὰ νέα ἐσωτερικὴ θεμελίωση καὶ στερέωση, ἀδυνατίσανε ὅμως πιά καὶ περιορίζονται πάντα σ' ἓνα διαρκῶς μικρότερο κύκλο. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ἔρχονται καὶ διαδέχονται σκληρὰ τὸνα τ' ἄλλο τὰ κινήματα τ' ἀνατροπικὰ, τὰ τσακίσματα καὶ τὰ γκρεμίσματα καὶ σιγὰ, μὰ διαρκῶς ἀπειλητικώτερα ἔγινε ὄρατὴ μιὰ φοβερὴ ἀπομόνωση τῶν ὄντων καὶ τῶν ὑπάρξεων σ' ὅλες τὶς σφαῖρες τῆς ζωῆς.

Μιὰ μονάχα τάξι ἀνθρώπων φάνηκε ὅτι κέρδισε σὲ δύναμη κι' ὅτι ἔγινε τὸ κέντρο νέων ἁρμονικῶν συγκροτημάτων: οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης. Κι' αὐτοὶ ἀποτελοῦσαν ἓνα παλαιὸ βλαστάρη, ποὺ εἶχε ξεπεταχθῆ ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ γερμανικοῦ αἵματος καὶ ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ χριστιανικοῦ καὶ ἀρχαίου πνεύματος· κι' αὐτοὶ ἦσαν σὲ πολλὰ μέρη ἐκτεθειμένοι σὲ μεγάλους κινδύνους κ' ἦσαν ὄριμοι μάλιστα γιὰ τὴν καταστροφή. Μὰ ὁ μυστηριώδης καὶ ἀπρόσιτος σὲ κάθε στάθμιση Φίλιππος ὁ Β'—ἐνώνοντας τὴν γενιὰ τῶν Ἀψβούργων καὶ τῶν Βουργουνδίων μὲ τοὺς εὐγενεῖς τῆς ἰσπανικῆς ἐθνότητος, ποὺ μόλις εἶχε πετύχῃ τὴν ἐνωσὴ της κ' εἶχε βγῆ νικήτρια ἀπὸ τοὺς μεγάλους θρησκευτικοὺς ἀγῶνες—κατάφερε ν' ἀναστρίψει τὴν καταστροφή τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης γιὰ δυὸ αἰῶνες. Αὐτὸς τὰ κατάφερε νὰ κἀνῃ τοὺς ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης κληρονόμους ὅλων τῶν ὑψηλῶν

αἰτημάτων ποὺ ζητοῦν τὴν κυριαρχία καὶ τὴν τάξι· κ' ἔτσι μπόρεσαν ὅλοι αὐτοὶ νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν ἐξασθένιση τῶν οἰκουμενικῶν κεντρικῶν δυνάμεων γιὰ νὰ ὀδηγήσουν τὸν ἑαυτὸν τους σὲ μιὰν ἀνώτατη ἐκδήλωση. Τὰ ἀνεξάρτητα κινήματα τῶν λαῶν, ποὺ ἐνόμιζαν, ὅτι ἤρθε ἡ ὥρα τους, καταπνίγονται ἄγρια ἢ συνάπτονται μαζί τους σχέσεις παράδοξα ἀντιφατικὲς. Ἀνώτερες μορφὲς ὅμως, ὅσες ξεπηδοῦν ἀκόμα μέσα ἀπ' τὶς παλιὰς γενιὲς καὶ βρίσκουν νὰ ἐκτελέσουν ἀποστολὲς εὐνοϊκὲς καὶ μεγάλες, ἀφυπνίζουν τὸ πρωταρχικὸ κῦρος τῆς ἀνθρώπινης ἡγεμονίας· κ' ἔτσι προβάλλουν ἡγεμόνες καὶ αὐλές, ἀπ' τὸ Ἑσχοριάλ ὡς τὶς Βερσάλιες, ὡς τὸ Σαίνβρουκ κι' ὡς τὸ Πότσδαμ—παρ' ὅλες τὶς διαβρωτικὲς δυνάμεις, ποὺ καὶ στὶς περιοχὲς αὐτὲς δροῦν—ὡς τὰ οὐσιαστικὰ κέντρα, ὡς οἱ ἐμπυχωτικὲς δυνάμεις καὶ ὡς οἱ μοναδικοὶ συντηρητὲς ὀλόκληρης αὐτῆς τῆς ἐποχῆς.

Κι' αὐτὲς ὅμως οἱ θεμελιωτικὲς προσπάθειες πέσανε ἀπάνω σ' ἓναν ἐχθρὸ, ποὺ ἄσκησε ἐπίδραση βαθειὰ καὶ φοβερὴ ἀκριβῶς ἴσως γιὰ τὸν λόγο, ὅτι κατάφερε ἐξωτερικὰ κ' ἐσωτερικὰ νὰ συνδεθῆ βαθειὰ μὲ τὶς ἡγεμονικὲς αὐτὲς δυνάμεις· ὁ ἐχθρὸς ἦταν ἡ διδασκαλία τοῦ Λουθήρου γιὰ τὰ δίκαια τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς.

Τὸ σβύσιμο τῆς ἐκκλησιαστικῆς χριστιανικῆς μαγείας, ποὺ εἶχε προκαλέσει μιὰν ὑπερένταση στὸν κόσμον καὶ στὶς καρδιές, ἀποκαλύφθηκε στὴν ψυχὴ τοῦ νεαροῦ Λουθήρου μὲ τρόπο ἔντονον. Ὁ Λούθηρος ἐζήτησε ἀπ' τὶς κοσμικὲς πολιτικὲς δυνάμεις ν' ἀνε οἱ ἀπ' τὸν Θεὸ τὸν ἴδιον ὄρισμένοι προστάτες τοῦ ἐξωτερικοῦ βλοῦ τῶν Χριστιανῶν γιὰ νὰ δαμασθῆ ἔτσι καὶ νὰ ἐκτοπισθῆ, μπαίνοντας στὰ ὄριά της, ἡ πνευματικὴ ἐξουσία τῆς ἐκκλησίας, ποὺ γιὰ τὰ μάτια του εἶχε παραστρατήσει καὶ ξεφύγει ἀπὸ κάθε ἠθικὴ πειθαρχία. Καὶ ζήτησε ἀπ' τὶς ἀτομικὲς ψυχὲς—ἐξαγγέλοντας τὴν καθολικὴ ἱερατικὴ ἀποστολή—νὰ πορευθῆ ἢ καθεμιὰ τὸ δρόμον τῆς ζωῆς της, ἀντικρούζοντας ὀλομόναχη καὶ ἀνεξάρτητη ἀπὸ κάθε ἐξωτερικὴ πίεση καὶ ἀπὸ κάθε ἐξωτερικὸ μέσον τὴν ἀπέραντη θεότητα. Ἔτσι, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ καὶ μάλιστα ἐνάντια στὴ θέλησή του, ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν του πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς εὐγενεῖς γερμανικῆς ἐθνικότητος ὁ δρόμος, ποὺ ὀδηγεῖ στὴν ἐλέω Θεοῦ ἀπόλυτη «ἐγκόσμια ἐξουσία», ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἐγεροτήριό του «ἡ ἐλευθερία ἐνὸς Χριστιανοῦ» ξεκινάει ἓνας ποὺ καὶ ποὺ συγκα-

λυμμένος, στο βάθος όμως αδιάκοπος στη συνοχή του δρόμος προς την Γαλλική Επανάσταση. Ἀπ' τὴν ἴδια ἀκριβῶς τὴ στιγμή, πού ἀψήφισε τὸν ἀφορισμὸ τῆς ἐκκλησίας, ἦταν ἀναγκασμένος ν' ἀμυνθῆ ἔναντίον τῶν ἀναρχικῶν πνευμάτων, πού ἄρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἀπελευθέρωση αὐτὴ γιὰ νὰ πολεμήσουν κάθε πνευματικὴ τάξη κ' ἐξουσία. Κι' ἀπ' τὸ ἀνατρεπτικὸ κίνημα, πού ἔκαμε ὁ Λούθηρος ἐν ὀνόματι τῶν «δικαιωμάτων τοῦ Χριστιανοῦ», ξεκινάει καὶ πάει ὁλόϊσα ἕνας μοιραῖος δρόμος ὡς τὰ δικαιώματα ἐκεῖνα τοῦ ἀνθρώπου, τὰ τρεμουλιαστὰ καὶ ἀσταθῆ σ' ὅλα τους τὰ χρώματα, πού ἐν ὀνόματι τους δυόμιση αἰῶνες ἀργότερα δούλεψε ἡ λαϊμητόμος στὸ Παρίσι καὶ πού ἐν ὀνόματι τους ἀπ' τὴν ἡμέρα ἐκείνη χτυπήθηκε καίρια κι' ἐκλονίσθηκε ἡ ἀρμονικὴ προσαρμογὴ στὴν Πολιτεία, αὐτὸς ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς δυτικῆς ἀνθρωπότητας.

Ἐπάρχει ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη πλευρὰ καὶ ἡ ἄλλη αὐτὴ πλευρὰ εἶνε ἡ ἀκόλουθη: στὴ Γερμανία ἀκριβῶς καὶ μάλιστα μονάχα στὸ στάδιο τοῦ ἀγῶνα, πού ὁ Λούθηρος εἶχε ἐγκαινιάσει, προβάλλανε ἀνθρώποι νέοι, ἱκανοὶ ν' ἀφυπνίζουν καὶ νὰ τονώνουν τίς δυνάμεις, πού δένουν καὶ πού ἐπιβάλλουν τὴν πίστη, ἐνῶ σι' ἄλλα μέρη τῆς Εὐρώπης ἄρχισαν νὰ πανηγυρίζουν διαρκῶς μεγαλείτερους θριάμβους οἱ διαλυτικὲς δυνάμεις, πού ξαπόλυσε ἡ ἐλευθερωμένη γνώση. Ὁ μέγας πρωτοπόρος αὐτῶν τῶν ἀφυπνιστῶν κι' ἐνδυναμιωτῶν ἦταν ὁ ἐξαίσιος Λάϊμπνιτς· αὐτὸς κατάρφερε νὰ προετοιμάσῃ τὰ ἐσωτερικὰ πεπωμένα, πού ἐξασφάλισαν τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῶν Γερμανῶν στὸν ΙΗ' αἰῶνα. Φοβερὰ ὅμως ἐβάραινε ἀκόμα ἐπάνω του ἡ γλωσσικὴ Μοῖρα τῶν ξερῶν αἰώνων, πού ἦσαν ἄμοιροι ἀπὸ ποιητὴ. Στὴν πατρίδα του, πού μὲ τὸ πνεῦμα του πρῶτος αὐτὸς ἀγκάλιασε ὁλόκληρη, δὲν βρῆκε ὁ Λάϊμπνιτς καμμιά γλῶσσα ἱκανὴ γιὰ νὰ μωρέσῃ μέσα της νὰ γεννήσῃ καὶ νὰ μορφώσῃ τὰ πνευματικὰ του δημιουργήματα. Ἀπ' τὴν ἡμέρα ὅμως, πού φάνηκε ὁ Λάϊμπνιτς, δὲν ἐβουβάθηκε πιά ἡ φωνὴ τῆς νοσταλγίας γιὰ τὸν ποιητικὸ σωτῆρα· καὶ ἀπὸ τὸν Λάϊμπνιτς ἄρχισε μιὰ τόσο παιδιασμένη προετοιμασία τῶν πνευμάτων γιὰ τὸν ἐρχόμενο δημιουργό, ὥστε ὄχι μόνον ἐτρέφταξε τὸν Γκαίτε ὁ πόθος τοῦ Χέρντερ, πού στὴν ἐξορκιστικὴ του δύναμη ἄγγιξε τὴν παραφροσύνη, μὰ καὶ στὸν ἴδιο τὸν Γκαίτε, στὸν

Ποιητὴ, πού ἐπὶ τέλος φανερώθηκε, ἀνοίχτηκε ἕνα στάδιο γιὰ τὴν δράση του ἱκανὸ ν' ἀλλάξῃ ὁλόκληρη τὴν γερμανικὴ Μοῖρα.

Αὐτὴ ὅμως ἡ νέα ἐσωτερικὴ γέννα κατεδικάσθηκε νὰ γίνῃ ἀποτραβηγμένη μ' ἕναν τρόπο μυστηριώδη καὶ ὀδυνηρὸ ἀπ' τὴν πολιτικὴ πραγματικότητα.

Καὶ στὸν ΓΚΑΙΤΕ— ὅπως εἶχε γίνῃ πάντα—ἦταν ἡ ἀνώτατη ποιητικὴ ἀποστολὴ ἐσώτατα συνυφασμένη μὲ τὴν πράξη καὶ μὲ τὴν Πολιτεία. Σὰν πνευματικὸς ὅμως ἀκριβῶς κάτοχος καὶ ἐκπρόσωπος τοῦ παγκόσμιου πολιτειακοῦ εἶναι δὲν μπορούσε ὁ Γκαίτε νὰ καταδεχθῆ νὰ κατεβῆ στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῶν ἡμερῶν του, ὅσο κι' ἂν ἔδρασε ἀδιάκοπα μέσα της κι' ὅσο κι' ἂν ἐνοιωθε νὰ τὸν πιέζῃ. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τῶν ἡμερῶν του δὲν ἄφινε πιά νὰ ἐπιτευχθῆ ὁ σύνδεσμος μὲ τοὺς αἰώνιους Νόμους καὶ Λόγους τῆς ζωῆς. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ εἶχε σὲ βαθμὸ ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ ἐκτροχιασθῆ κι' ἔτσι ὁ Ποιητὴς θᾶταν ἀναγκασμένος νὰ προδώσῃ τὴν ὑψιστὴ πολιτειακὴ του γνώση καὶ δράση, τὴν δική του ἀκριβῶς πολιτικὴ ἀποστολή, ἂν πῆγαινε νὰ συνάψῃ ἕναν ἄμεσο δεσμὸ μὲ ὁποιαδήποτε ἀπ' τίς πολιτικὲς δυνάμεις, πού δροῦσαν τότε στὴ Γερμανία.

Στὴ Βαϊμάρη ἔφθασε ὁ νέος Γκαίτε ἀκριβῶς τὴ στιγμή, πού ἔμπαινε στὴν ἡλικία τὴν πολιτικὴ. Ἐναν νεαρὸ ἡγεμόνα, πού ἦταν κι' ὁ ἴδιος ἕνα δαιμόνιο πνεῦμα, ἀνάθρεψε ὁ Γκαίτε κ' ἐμόρφωσε. Καί— ἄς μὴν τὸ ξεχνᾶμε!—στὴν ἀποστολὴ ἀκριβῶς αὐτὴ, πού τὸν ἔταξε νὰ δαμάσῃ μιὰ στὴν πηγὴ τῆς δαιμόνια φύση καὶ νὰ τὴν μορφώσῃ σὲ ὑπεύθυνον πολιτικὸν ἄνδρα, ἐπραγματοποίησε ὁ Γκαίτε τὴν στροφή του ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ φύση, πού εἶνε μονάχα πηγαῖα μεγαλοφυῆς καὶ ὀρμέφυτη. Ἐδῶ ἀκριβῶς, πού ἐσημειώθηκε ἡ ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στὴν πνευματικὴ καὶ στὴν πολιτικὴ πράξη, ἐδῶ σ' αὐτὸ τὸ μικρὸ βέβαια κράτος, στὸ κράτος ὅμως, πού ἡ Μοῖρα τοῦ τῶδωσε ὡς τὸ πεδίο τὸ ταγμένο νὰ δεχθῆ τὴν δράση του, ἐδῶ στὸ γερμανικὸ δουκάτο τῆς Βαϊμάρης—κι' ὄχι στὴν Ἰταλία, ὅπως ἐπιμένουν πολλοὶ νὰ νομίζουν—ἐσημειώθηκε ἡ ἀποφασιστικὴ στροφή, πού τὸν ἔκανε ἀπὸ τότε τὸν Γκαίτε νὰ ὑπερετῆ μ' ὁλόκληρο τὸ ἔργο του μιὰ πολιτειακὴ πὰ μονάχα ἄσκηση. Ἄν μ' αὐτὴ τὴ στροφή ἐχάσαμε τίς δαιμόνια πρω-

ταρχικές εκδηλώσεις, για την απώλεια αυτή δεν φταίει ο Ίδιος, αλλά φταίνε οι γερμανικές πραγματικότητες, που βρήκε μπροστά του· κι όλοι μας θάπρεπε να μάθουμε να του είμαστε ευγνώμονες για τις θυσίες, που τις έκανε ακριβώς για να εκβιάση μιάν είσοδο σ' αυτές τις πραγματικότητες· όλοι έμεις οι Γερμανοί άντλούμε ακριβώς ακόμα ως τὰ σήμερα τὴ ζωὴ μας ἀπ' τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Γκαίτε δὲν ἔδρασε τότε σὰν ἀπόλυτος καλλιτέχνης, μὰ ἔδρασε σὰν ἕνας πνευματικὰ πολιτικὸς ἄνθρωπος.

Ὁ Γκαίτε λοιπὸν ἐμόρφωσε ἕναν ἡγεμόνα, ἄσκησε κι' ὁ ἴδιος κυβερνητικὴ ἐξουσία, ἀναγκάσθηκε ὡς ὁ ἔμπιστος φίλος καὶ ὡς ὁ ὑπουργὸς τοῦ ἡγεμόνα αὐτοῦ νὰ συμμερίζεται τὶς ἀνώτατες ἐσωτερικὲς ἀποφάσεις, καταπιάσθηκε μάλιστα καὶ μὲ τὶς πιὸ λεπτομερειακὲς ὑποθέσεις στοὺς πιὸ διαφορετικοὺς κλάδους, ὡς καὶ μ' αὐτὴν τὴν πρόσκληση τῶν κληρωτῶν στὸ σύνταγμα τῆς Βαϊμάρης. Ἐγνώριζε τὴν τέχνη τὴν πολιτικὴ, αὐτὸ τὸ «μεγάλο métier», ὅπως τ' ὀνομάζει, ἤξερε καὶ τὸ λέγε, ὅτι τὴν τέχνη αὐτὴ πρέπει νὰ τὴν διδαχθῆ κανεὶς καὶ ὅτι δὲν πρέπει κανένας νὰ τολμάη νὰ καταπιασθῆ μαζί της, ἂν δὲν ἔχει τὶς ἀναγκαῖες γνώσεις. Ἀπ' αὐτὴν ὅμως ἀκριβῶς τὴν ἀλήθεια ἔβγαλε ὁ Γκαίτε τὸ γνήσιο πρακτικὸ συμπέρασμα, ὅτι πρέπει νὰ κρατιέται μακριὰ ἀπὸ κάθε σφαῖρα, πὺ μέσα της δὲν εἶνε ἀπ' τὴν φύση του καὶ ἀπ' τὴν γνώση του ταγμένος νὰ δράσῃ ὀρθά. Καὶ τὸν μῆνα ἀκόμα, πὺ πέθανε, ὑψώνει ὁ Γκαίτε ἀπειλητικὰ τὴ φωνὴ του ἐναντῖον ὅλων ἐκείνων, πὺ συγχέουν τὴν «τσαπατσούλικη» πολυασχολία μὲ τὴν γνήσια κ' ἐπομένως στὰ πράγματα βασισμένη συμμετοχὴ στὴν πολιτικὴ ζωὴ: «Μισῶ κάθε τσαπατσουλιά σὰν ἁμαρτία, πρὸ πάντων ὅμως μισῶ τὴν τσαπατσουλιά στὶς ὑποθέσεις τῆς πολιτείας· ἀπὸ μέσα της δὲν εἶνε δυνατόν νὰ προκύψουν παρὰ μόνο δεινὰ γιὰ χιλιάδες καὶ γιὰ ἑκαταμμύρια ἀνθρώπους».

Ἡ Μοῖρα του στὴ Βαϊμάρη καὶ ὁ ἐνεργητικὸς φιλικὸς δεσμὸς του μ' ἕναν ἄνδρα, πὺ δὲν ἦταν μονάχα ὁ ἄνθρωπος, πὺ ἀσκοῦσε ἡγεμονικὴ ἐξουσία στὴν χώρα του, μὰ πὺ ἦταν καὶ στὴ φύση του ἕνας ἡγεμονικὸς ἄνθρωπος, ὅλα αὐτὰ ἔδωσαν στὸν Γκαίτε, στὴν προτελευταία κι' ὅλας δεκατρία τοῦ ΙΗ' αἰῶνα, τὴν δυνατότητα νὰ συλλάβῃ μὲ τὴν ματιὰ του τὴν ἀληθινὴ ἐσωτερικὴ θέση τοῦ προβλήμα-

τος τῆς πολιτείας στὴν Εὐρώπη· στὴν ματιὰ αὐτὴ τοῦ Γκαίτε, στὴν ἀμείλικτη διαύγεια, καθὼς καὶ στὴν ἀπόσταση ἀπὸ κάθε ἰδεολογικὸ ὄνειρο, πὺ τὴν ἐχαρακτήριζε, δὲν μπορεῖ νὰ μετρηθῆ κανένας ἀπ' τοὺς πολιτικοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὅταν στὰ 1785 μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ «περιδεραίου» ἐφθασε ἡ ἠθικὴ κατάπτωση τῆς γαλλικῆς αὐλικῆς κοινωνίας ὡς αὐτὴν τὴν βασίλισσα, οἱ πιὸ πολλοὶ ἔκαμαν τὴν διαπίστωση ἐνὸς ἐξαιρετικὰ εὐπρόσδεκτου καὶ μεγαλειώδους αὐλικοῦ σκανδάλου. Γιὰ τὸν Γκαίτε ὅμως τὰ συμβάντα ἐκεῖνα, πὺ μέσα τους τὸ ποιητικὸ του βλέμμα εἶδε χαρακτηριστικώτερα παρ' ὅ,τι θάβλεπε ἴσως σὲ πολλὰς μεγάλες πολιτικὲς πράξεις τὴν ἀξία τῶν προσώπων καὶ τῶν καταστάσεων, γιὰ τὸν Γκαίτε λοιπὸν τὰ συμβάντα ἐκεῖνα ἀποκαλύψανε, σὰν μέσ' στὴν λάμψη μιᾶς ἀστραπῆς, τὴν συγκεχυμένη νύχτα, πὺ ἐπικρατοῦσε στὰ πολιτειακὰ πράγματα τῆς Εὐρώπης. Ὁ ἴδιος στὴν σχετικὴ ἀφήγησή του ἐγκαταλείπει τὴν σοφὴ μετριοπάθεια τοῦ γερωνικοῦ του ὕψους, πὺ σ' ὕλες τὶς ἄλλες περιπτώσεις δὲν τὸν ἀφηνε νὰ ὑποδηλώνη τ' ἄκρα παρὰ μόνον μὲ ὑπαινιγμούς, καὶ μᾶς λέει: «Στὰ 1785 κι' ὅλας μ' ἐτρόμαξε ἡ ἱστορία τοῦ περιδεραίου, σὰν νάταν ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργόνας. Μ' αὐτὴν τὴν ἀκατανόμαστα βέβηλη ἀπαρχὴ εἶχε γιὰ τὰ μάτια μου ὑπονομευθεῖ καὶ ἐκ τῶν προτέρων κι' ὅλας συντριβῆ τὸ κύρος τὸ βασιλικὸ καὶ τὰ βήματα, πὺ ἔγιναν ἀπὸ τότε, ἐπιστοποιήσανε δυστυχῶς περισσότερο τοῦ δέοντος τὶς φοβερὲς προβλέψεις. Οἱ προβλέψεις αὐτὲς μὲ παρακολούθησανε στὴν Ἰταλία καὶ τὶς ἔφερα πίσω ἀκόμα δυνατότερες».

Λίνο ἔπειτα ἀπ' τὴν ἐπιστροφή τοῦ Γκαίτε ἀπ' τὴν Ἰταλία ἐπραγματοποίησε τὶς ἀπειλὲς της ἡ Γοργώ, πὺ εἶχε ἐμφανισθῆ μπροστά του. Ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση ξεσπάει. Ὁ Γκαίτε σύμφωνα μὲ τὰ ἴδια του τὰ λόγια, βλέπει νὰ γκρεμίζεται καὶ νὰ γίνεται συντρίμια ὁ ὀρειότερος θρόνος τῆς Εὐρώπης καὶ βλέπει ἕνα μεγάλο ἔθνος νὰ ἐκτροχιάζεται. Ὅταν συνασπίσθηκε ἡ ὑπόλοιπη Εὐρώπη γιὰ νὰ ὑπερασπισθῆ τὴν πολιτειακὴ ἁρμονία, πὺ ἴσχυε ἀκόμα μέσα της, ὁ Γκαίτε πῆγε μαζί μὲ τὸ στρατό, πὺ κάτω ἀπὸ τὶς ὁδηγίες τοῦ Δουκὸς τοῦ Μπράουνσβάϊγκ καὶ μὲ προσωπικὴ συμμετοχὴ τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσσίας ξεκίνησε, ἐν ὀνόματι καὶ τοῦ αυτοκράτορα, ἀπαρτίζοντας μιὰ δύναμη ἀπὸ ὀγδόντα χιλιάδες ἄνδρες, γιὰ τὴν Γαλλία. Τώρα ὅμως

συμβαίνει τὸ παράδοξο : αὐτὸς ὁ στρατός, ποὺ ἀπέναντί του δὲν εἶχε ἀντιπαραταχθῆ παρὰ μόνον καὶ παρὰ πάνω ἀπ' τὸ ἕνα τέταρτο τῶν ἰδίων του τῶν δυνάμεων, αὐτὸς ὁ στρατός, ἀφοῦ ἔπεσαν στὰ χέρια του τὰ φρούρια τοῦ Λογκιβὺ καὶ τοῦ Βερντέν κι' ἀφοῦ κόπηκε ἡ ἐπικοινωνία τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων μετὰ τὸ Παρίσι, κάνει ξαφνικὰ—φαινομενικὰ γιὰ κανέναν ἄλλο λόγο παρὰ μόνον κίττω ἀπ' τὴν ἐπίδρυσή περιστάσεων, ποὺ ἦσαν παράξενα περίπλοκες—κάνει λοιπόν, ἔπειτα ἀπ' τὴν βομβαρδισμό τοῦ Βαλμὺ (ἕξη ὥρες μακριὰ ἀπ' τὸ Σαλὸν καὶ δέκα ὥρες μακριὰ ἀπ' τὸ Ρέιμς) μεταβολή, παρατάει τοὺς τόπους, ποὺ εἶχε κατακτήσει καὶ δέχεται μ' ἐξευτελιστικὰ συμβάσεις νὰ ἐξαγοράσουν τὴν ἐκκένωση τῶν ἐδαφῶν ἐκεῖνοι, ποὺ μ' ἕνα πανηγυρικὸ μανιφέστο εἶχαν ἐκβληθῆ ὡς ἐπαναστάτες ἀπὸ τὴν τάξη τὴν ἀνθρώπινη. Ὁ Γκαῖτε εἶδε ὅλα αὐτὰ—τὸ ξεκίνημα, τὴν μεταβολή καὶ τὴν ἀποχώρηση—ἀπὸ κοντὰ, εἶδε τὸν Πρῶσο βασιλέα καὶ τὸν δούκα τοῦ Μπράουνσβαϊγκ νὰ στέκονται γιὰ μιὰ στιγμὴ διστακτικοὶ στὶς διαφόρες γέφυρες κι' ὅμως νὰ τὶς ὑπερπηδοῦν στὸ τέλος, ὑποχωρώντας, μετ' ἄλογά τους, σὰν νὰ εἶχαν πέσει ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἡγέτες μέσα στὸν στρόβιλο, ποὺ οἱ ἴδιοι εἶχαν προκαλέσει. Ὁ Γκαῖτε βλέπει ὅλα ὡς τὸν βυθό τους καὶ προφέρει τὴν ἡμέρα τοῦ Βαλμὺ τὰ σαφέστατα ἐκεῖνα λόγια : « Ἀπ' ἐδῶ κι' ἀπὸ σήμερον ἀρχίζει μιὰ νέα ἐποχὴ τῆς παγκόσμιας ἱστορίας ».

Ὅ,τι ἔγινε ἀντιληπτὸ στὰ μάτια τοῦ Γκαῖτε δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ βασίλειμα τῶν ἡγεμόνων στὴν Εὐρώπη, ἡ παραύληση τῶν δυνάμεων, ποὺ κράτησαν ἀκόμα στὰ χέρια τους στοὺς τελευταίους αἰῶνες τὸ συγκρότημα τοῦ κόσμου. Ὅλα τὰ σημεῖα τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐκστρατείας, ποὺ σὰν ἀπὸ εἰρωνεία τῆς τύχης ἔσβυσε, ἀνοιξαν στὰ μάτια τοῦ Γκαῖτε τὴν ἐξῆς ἀλήθεια : ὅτι ὁ κόσμος τῶν ἡγεμόνων δὲν ἐκτιπήθηκε μονάχα ἀπ' ἐξῶ στὸ πρόσωπο τοῦ Γάλλου βασιλέως, μὰ ὅτι ἔπαθε μιὰ βαθύτατη ἐσωτερικὴ παράλυση κι' ὅτι καταδικάσθηκε σὲ καταστροφή. Ἡ ἐξέγερση στὴ Γαλλία, μιὰ ἐξέγερση, ποὺ τόσοι πολλοὶ Γερμανοὶ τὴν παρακολουθοῦσαν μετὰ διψασμένα ἀποτυφλωμένα μάτια, δὲν ἐξαπάτησε οὔτε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὸν Γκαῖτε. Ἐκεῖ πέρα δὲν ἔβλεπε ὁ Γκαῖτε νὰ δροῦν δυνάμεις πολιτικὰ ἀνορθωτικὰς, μὰ ἔβλεπε νάχη ξεσπάσει ἕνας πυρετὸς ἀποσυνθετικὸς. Ἐχοῦμε μπροστὰ μας,

γοαυμένες βέβαια ἀρχότερα, τὶς ἴδιες του τὶς μεγάλες μαρτυρίες σχετικὰ μὲ τὶς ἀλήθειες καὶ τὶς ἰδίες, ποὺ τὸν καθοδηγοῦσαν τότε. Ὁ Γκαῖτε ξέρει καὶ κάνει τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴ λαϊκὴ ὄντοτητα, ποὺ δίνει τὴν ἐνεργητικὴ ἐκδήλωση στὴ βούλησή της συνετὰ, μετὰ σταθερότητα, καθαρὰ καὶ ἀληθινὰ, καὶ στὸ πλῆθος στὴ μάζα, ποὺ ἔχει σὰν μπουλοῦκι σχηματισθῆ καὶ δὲν ξέρει ποτέ της τί θέλει. Ὁ Γκαῖτε βυθίζει τὴ ματιὰ του μέσα γιὰ μέσα στὶς αὐθαίρετες ἐπαναστάσεις, ποὺ «δοκιμάζονται» ἀπλῶς, ποὺ μένουνε μονάχα στὴν «πρόθεση» καὶ δὲνμποροῦν νὰ καταλήξουν σ' ἀποτέλεσμα : «δὲν ὑπάρχει μέσα τους ὁ θεός, γιὰτὶ ὁ θεὸς κρατιέται μακριὰ ἀπὸ τέτοιες τσαπατσουλίες». Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅμως ὁμολογεῖ πίστη ὁ Γκαῖτε στὶς μεγάλες ἐκεῖνες μεταρρυθμίσεις, ποὺ προκύπτουν μέσα ἀπὸ τὶς οὐσιαστικὰς τάσεις ἑνὸς λαοῦ καὶ ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ δημιουργικὰ πνεύματα, στὶς μεταρρυθμίσεις λοιπὸν ἐκεῖνες, ποὺ, δρώντας μέσα τους ὁ θεός, τοὺς ἐξασφαλίζει τὴν ἐπιτυχία.

Βαθειὰ φρίκη πιάνει τὸν Γκαῖτε, ὅταν σκέπτεται, ὅτι εἶνε πιθανὸν νὰ μεταβιβασθοῦν—πρῶμα, ποὺ θᾶταν καθ' αὐτὸ στραβὸ καὶ ψεύτικο—οἱ γαλλικὲς δονήσεις στὴ Γερμανία καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ νὰ δώσουν τὴν γένεση σὲ νόθες κι' ἐπομένως βέβηλες κινήσεις, ποὺ «δὲν ἔχουν τὶς ρίζες τους μέσα στὸν βυθὸ πυρῆνα τοῦ ἔθνους».

Ἔτσι λοιπόν, ὅταν τέλειωσε ἡ ἐκστρατεία, ἐπρόβαλε στὰ μάτια τοῦ Ποιητῆ Γκαῖτε τὸ μεγάλο ξέσπασμα τοῦ χάους μέσα στὸν εὐρωπαϊκὸ ἀνθρώπινο ὄργανισμό καὶ κατάφερε νὰ προβλέψη ὅλους τοὺς ἀγῶνες, ποὺ καὶ σήμερον ἀκόμα κάνουν τὴν ἀνθρωπότητα νὰ σπαράξει, εἶδε τὴν κεφαλή τῆς καταστροφῆς νὰνε ψηλὰ σηκωμένη κ' εἶδε πιά, σύμφωνα μετὰ τὴν ἴδια του τὴν ἔκφραση, ὅχι μόνον ἕνα ἔθνος, μὰ «καὶ τὸν κόσμο κι' ὅλας ὁλόκληρο νάχη ξεφύγει ἀπὸ τὸ δρόμο του». Τὸ πῶς χαρακτηριστικὸ σημεῖο τὸ ἀντίκρισε μάλιστα, ἐπιστρέφοντας στὴν πατρίδα του, ὅταν βρῆκε τοὺς φίλους του νὰ λατρεύουν σὰν θεοὺς, μετὰ τὴν γνησιώτατη γερμανικὴ ἰδεολογικὴ μανία, τὶς προτομὰς ἑνὸς Λαφαγιέτ κι' ἑνὸς Μιραμπώ γιὰ τὸν Γκαῖτε ἦταν τοῦτο ἕνα σημεῖο, ὅτι ἀρχισαν νὰ παραλύουν καὶ οἱ πνευματικὲς ἀντιστάσεις ἐναντὶα στὴν ἀποσύνθεση. Μιὰ σύντομη καὶ διαφωτιστικὴ ἀποτύπωση αὐτῆς τῆς πείρας του καὶ τῶν ἀντιλήψεών του, βρίσκουμε στὶς σελίδες ἑνὸς σχεδίου, ποὺ

ήταν προωρισμένο ν' αποτελέσει στην αφήγηση τῆς ἐκστρατείας τὸ τελευταῖο μέρος :

«Οἱ προβλέψεις βγήκαν ἀληθινές.

«Ἡ βασιλικὴ ἐξουσία σχεδὸν καταστραμμένη.

«Μυστικὰ σέρονται παρόμοιες προσπάθειες καὶ στὴ Γερμανία.

«Ἄνθρωποι μὲ μυαλὸ δὲν ἀποφεύγουν πιά τὰ θέλητρα αὐτοῦ τοῦ κροταλίου».

Καθαρὰ καὶ νηφάλια εἰσδύει τὸ πνευματικὸ στρατηγικὸ βλέμμα του σ' αὐτὴν τὴν ἀποτυχία καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἐξαιρετικὰ ἐπικίνδυνη ἐσωτερικὴ παράδοση στὰ θέλητρα τοῦ κροταλίου, ὅταν μᾶς χαρακτηρίζει τὸ γεγονὸς τοῦτο μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια : «Παράξενα κλονίσθηκε κι' ὅλας τὸ φρόνημα τῶν Γερμανῶν... Μερικοὶ εἶχαν κι' ὅλας πάει στὸ Παρίσι, εἶχαν ἀκούσει ν' ἀγορεύουν οἱ ἐπιφανεῖς ἄνδρες, τοὺς εἶχαν ἰδεῖ ἀπάνω στὴ δράση—καὶ ὑποκινήθηκαν δυστυχῶς μὲ τὸν τρόπο τὸν γερμανικὸ πρὸς τὴν ἀπομίμηση καὶ μάλιστα σὲ μίαν ἐποχὴ, ποὺ ἡ φροντίδα σχετικὰ μὲ τὴν ἀριστερὴ ὕχθη τοῦ Ρήνου εἶχε μεταβληθῆ σὲ φόβο».

Ὁ Γκαίτε ὅμως δὲν περιορίσθηκε μονάχα στὸ νὰ βλέπη, μὰ βάλθηκε στὸ ἔργον. Ἐπάνω ἀπ' τὴ σκηνὴ ἐζήτησε μὲ διάφορα θεατρικὰ κομμάτια—μὲ τὸν «Gross-Korhita» μὲ τοὺς «Ἐξημμένους», μὲ τὸν «Ἄσπρὸ στρατηγὸ» καὶ μὲ τὴ «Φυσικὴ θυγατέρα»—νὰ ξυπνήσῃ τις δικές του ἀλήθειες στὴν συνείδηση ἄλλων, νὰ ξυπνήσῃ τις πνευματικὲς καὶ φυσικὲς ἀντιστάσεις ἐνάντια στὴν κατάπτωση. Μὲ τὴν πρόθεση ν' ἀσκήσουν τὴν ἴδια ἐπίδραση γράφηκαν «οἱ συζητήσεις Γερμανῶν μεταναστῶν» καὶ «ὁ Ἐρμάννος καὶ ἡ Δωροθέα».

Αὐτὰ ὅμως ἀποτελοῦν μονάχα τις ἐξωτερικὲς περιοχὲς τοῦ ἀγῶνα του. Οἱ ἐσώτατες φάσεις τοῦ ἀγῶνα αὐτοῦ δὲν διαδραματίζονται σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὰ γενικὰ γεγονότα καὶ πρὸς τὰ γενικὰ προβλήματα, ἀλλὰ στὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο. Ἄν μποροῦσε νὰ συμβῆ στὸν Γκαίτε νὰ πετύχῃ, μέσα στὴν προοδευτικὴ φοβερὴ ἀπομόνωση τῶν πνευμάτων, ἕναν σημαντικὸν σύντροφο καὶ μάλιστα ἕναν σύντροφο, ποὺ θ' ἀνῆκε σὲ φύση ἀντίθετη καὶ εἶδος ἀντίθετο, ἂν μποροῦσε λοιπὸν νὰ συμβῆ στὸν Γκαίτε νὰ πετύχῃ ἕναν σύντροφο, ποὺ μέσ' στὸν γόνιμο δεσμὸ μαζὶ του τ' ἀντίθετα χαρακτηριστικὰ θὰ ἐνώ-

νονταν σὲ μίαν ἀνώτερη ἀρμονικὴ προσαρμογὴ, τότε θὰ εἶχε ἰδρυθῆ τὸ κεντρικὸ κύτταρο γιὰ τὴν ἀληθινὴ ἀντίσταση ἐνάντια στὴν ἀποσύνθεση τοῦ ἀνθρώπινου συγκροτήματος.

Ἡ ὀδυνηρὴ ἀποτυχία τῆς πνευματικῆς του ἡγεσίας ἔσπρωξε τὸν Γκαίτε στὴν φυγὴ πρὸς τὴν Ἰταλία. Ἐκεῖ πέτυχε γιὰ πρώτη φορὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἔργο ἑνὸς ἀνθρώπινου πνευματικοῦ κτίσματος. Κρατώντας μέσα του τὸ μυστικὸ αὐτὸ ξαναγύρισε ὁ Γκαίτε στὴ Γερμανία καὶ βρέθηκε πάλι ὀλομόναχος. Μὰ εἶχε ἀρχίσει κι' ὅλας ἐδῶ ἡ πιὸ τολμηρὴ καὶ πιὸ ἡρωϊκὴ ψυχὴ, ποὺ ζοῦσε τότε στὴν Γερμανία, νὰ χαράξῃ κύκλους γύρω του γιὰ νὰ τὸν πλησιάσῃ. Πότε μισώντας καὶ πότε ἀγαπώντας, τραβηγμένος πρὸς ὅλους τοὺς πόλους, ποὺμποροῦσαν νὰ κινήσουν τὸ πνεῦμα τὸ κατακερματισμένο, καὶ ὅμως μὲ τὴν ἀλάθητη βεβαιότητα ἑνὸς ἀξίου ἀνθρώπινου τύπου ζητοῦσε ὁ Σίλλερ τὴν φιλία τοῦ Γκαίτε. Τὸ ἔτος 1794 φέρνει τὸ πολυτιμότερο κ' εὐτυχέστερο γεγονὸς στὴ νεώτερη πνευματικὴ ἱστορία τῶν Γερμανῶν—τὸν δεσμὸ ἀνάμεσα στὸν Γκαίτε καὶ στὸν Σίλλερ—, τὸν δεσμὸ ἐκεῖνον ποὺ ὁ Σίλλερ, νικημένος ἀπ' τὸ πνευματικὸ θέλητρο τοῦ «Βίλχελμ Μάιστερ» καὶ βαθεῖα μέσα του ξαναγεννημένος, τὸν ἐπισφραγίζει, λέγοντας, ὅτι, ὅπως τοῦ δείχτηκε, «τὸ Ἐξάσιο εἶνε μὴ Δύναμη, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιδράσῃ ἐπάνω σὲ φύσεις ἐγωϊστικὲς παρὰ μόνον ὡς Δύναμη κι' ὅτι ἀπέναντι στὸ Ἐξάσιο δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἐλευθερία ἐκτὸς ἀπ' τὴν Ἀγάπη».

Ἡ ἀπάρνηση τοῦ ἐγωισμοῦ, ποὺ ἔκαμε ὁ Σίλλερ, ἀνοίξε στὸν Γκαίτε ἐλεύθερο τὸ δρόμο πρὸς τὴν πνευματικὴ πολιτικὴ δράση, πρὸς τὸν πρῶτο πνευματικὸ δεσμὸ. Μὲ ποιὰ μαγικὴ δύναμη ὅμως καὶ ἀπάνω σὲ ποιους δρόμους ἐπραγματοποιήθηκε αὐτὸ τὸ κατόρθωμα, ποὺ ἐθεμελίωσε τὴν στροφὴ τῶν Γερμανῶν πρὸς τὸ πνεῦμα ;

Ἐνάντια σ' ὅλες τις ἀκρότητες τῶν θολωμένων καὶ χαμένων ψυχῶν καὶ τῶν ἀπομονωμένων πνευμάτων ὑψώθηκε, γιὰ νὰ τις πολεμήσῃ, ὁ ἄνθρωπος, ὁ μέσα του συγκεντρωμένος.

Στὸ πρόσωπο τοῦ Βίνκελμαν προαναγγέλθηκε ὁ νέος αὐτὸς τύπος : ὁ νέος ἄνθρωπος, ποὺ δὲν ἀφίνει τις ἀτομικὲς του κινήσεις καὶ δυνάμεις νὰ ξεπέφτουν ἀπειθάρχητες γιὰ νὰ κρεμασθῆ ἀπ' τὰ σχήματα ἑνὸς καθολικῶ Ἀνθρώπινου, μὰ ποὺ ἐντείνει, ἀποκαθαίρει καὶ δαμά-

ζει τις ατομικές του κινήσεις και δυνάμεις. Τὸ ἔσωτερικὸ σημεῖο αὐτοῦ τοῦ Νέου Ἀνθρώπου, εἶνε σύμφωνα μὲ τὰ λόγια τοῦ Βίνκελμαν, τοῦτο : «ὅτι ὁ ἴδιος γίνεται ὁ κανόνας τοῦ ἑαυτοῦ του», δηλαδή ὅτι ὑπερνικάει τὴν ἐγωϊστικὴ μοναδικότητα, πραγματοποιώντας μέσα του ἕνα Νόμο.

Στὸν δεσμό του μὲ τὸν Σίλλερ ἐπραγματοποίησε τελειωτικὰ ὁ Γκαϊτε, συμπληρώνοντας ὅτι εἶχε προετοιμασθῆ καὶ ἀρχίσει μέσ' στὸν Βίνκελμαν, τὴν ἀναγέννηση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου μέσα ἀπ' τὸ πνεῦμα τὸ γερμανικὸ κ' ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς στοὺς νόμους τοῦ πνεύματος καὶ σιτὴ Μοῖρα τὴν ἱστορικὴ τὸ ὅτι ἡ θεμελίωση αὐτὴ ἐπραγματοποιήθηκε μὲ τὴν ἀκτινοβολία τῶν ἀδελφικῶν εἰκόνων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ποὺ μέσα του γιὰ πρώτη φορὰ εἶχε πλασθῆ ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος. Ὁ Γκαϊτε ἔννοιωσε, ὅτι ἡ μανία τοῦ ἐγῶ, ποὺ εἶχε ξεσπάσει βαθειὰ μέσα στὰ μεμονωμένα πνεύματα, δὲν μποροῦσε νὰ ὑπερνικηθῆ καὶ νὰ ἐξιλεωθῆ παρὰ μόνο βαθειὰ μέσα στὸ πνεῦμα. Προτοῦ ἀρχίσει ἀκόμα στὴ Γερμανία, ἀπὸ ἀνικανότητα γιὰ τὴν τέτοια ὑπερνίκηση καὶ ἐξιλέωση, προτοῦ ἀρχίσει ἀκόμα, μπροστὰ στὰ παντοῦ προτεταμμένα μάτια τῆς ἀπομονωτικῆς μανίας, ἐκείνη ἡ καταστροφικὴ ἐκφυγῆ, ἐκείνη ἡ φυγὴ πρὸς τὰ πρὸ ἀδειανὰ καὶ κούφια εἴδωλα τοῦ 18' αἰῶνα, ἡ φυγὴ πρὸς τὴ Γενικότητα, ὁ Γκαϊτε εἶχε βυθίσει τὸ μυστικὸ του τῆς ἀνθρώπινης ἀγωγῆς μέσα στὶς πραγματικότητες κ' εἶχε πραγματοποιήσει τὴ νέα στροφή.

Ἐδῶ δὲν δοκιμάζεται μιὰ ἀπατηλὴ ἐκφυγῆ ἀπ' τὸ γεγονὸς, ποὺ συνιστοῦσε τὴν ἀπομόνωση· τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀνιγνωρίζεται ἀντίθετα μέσ' στὴν πραγματικότητά του, μὰ ὑπερνικάται καὶ χρησιμοποιεῖται ὡς ὀρμητήριον γιὰ μιὰ τολμηρὴ καὶ δυνατὴ μεταμόρφωση τῶν πεπερωμένων. Ἡ ἀγωγὴ αὐτὴ, ὅπως τὴν εἶδε ὁ Γκαϊτε, εἶνε ἡ ἑναρμόνιση καὶ διαμόρφωση τοῦ μεμονωμένου ἐγῶ σύμφωνα μὲ νόμους ὀργανικούς. Καὶ πρέπει ν' ἀσκηθῆ ἡ ἀγωγὴ αὐτὴ μὲ τὴν ἐνατένιση τῶν μορφωτικῶν δημιουργημάτων, ποὺ πέτυχαν στὸ παρελθόν, τῶν ὑψηλῶν καὶ μέσα τους νομοτελῶν εἰκόνων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῶν ὑψηλῶν ἔργων, ποὺ ἐβλίστησαν κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδοση μιᾶς νομοτέλειας καὶ ποὺ μέσα τους ὑπερνικήθηκε τὸ ἐγῶ τοῦ δημιουργοῦ κ' ἐτάχθηκε στὴν ὑπηρεσία τῆς παρασιατικῆς μορφῆς ἐνὸς Αἰώνιου. Ἡ ἀγωγὴ

τοῦ Γκαϊτε καταφέρει καὶ ἀσκεῖ τὸ σωτήριο θέλημα καὶ πραγματοποιεῖ τὸ θαῦμα, ποὺ ἔγκειται στὸ νὰ μπορέσει τὸ ἀπομονωμένο ἐγῶ ν' ἀρχίσῃ βαθειὰ μέσα του τὴν ἑναρμονιστικὴ προσαρμογὴ, ποὺ τοῦ δίνει ξανά τὴν δυνατότητα νὰ ὑπερπηδῆσῃ τοὺς φοβεροὺς φραγμούς, ὅσοι τὸ περιζώνουνε, καὶ νὰ μπῆ σὲ μιὰ γνήσια κοινότητα.

Μπροστὰ στὸ μυστικὸ αὐτῆς τῆς ἀγωγῆς χωρίζονται τὰ πνεύματα καὶ οἱ καρδιές, ποὺ ἔχουν παραδοθῆ χωρὶς καμμιά ἐλπίδα σωτηρίας στὴν ἀναρχία, ἀπὸ τὰ πνεύματα ἐκεῖνα, ποὺ εἶναι ἱκανὰ γιὰ τὴν προσαρμογὴ, χωρίζονται οἱ ἄνθρωποι, οἱ πνευματικὰ καταστραμμένοι—σὲ ὅποιαδήποτε πολιτικὴ θεωρία κ' ἂν ἀνήκουν—ἀπὸ τοὺς οὐσιαστικὰ πολιτικούς ἀνθρώπους στὴν ἔννοια, ποὺ ἰσχύει γιὰ τὸν δυτικὸ κόσμον. Στὴν μιὰ πλευρὰ λοιπὸν στέκεται, σύμφωνα μὲ τὴν πολύτιμη καὶ ἐξαιρετικὰ πετυχημένη καταδικαστικὴ λέξη τοῦ Γκαϊτε, «ὁ ἀμόρφωτος ἐγωϊστής» («der ungebildete Selbstler»), καὶ στὴν ἄλλη πλευρὰ ὁ μορφωμένος πολιτικὸς ἄνθρωπος, ποὺ ἔχει μέσα του τὸ νόμον, ποὺ εἶνε ζωντανὰ ἑναρμονισμένος καὶ ἱκανὸς γιὰ προσαρμογὴ.

Ὅσο καὶ ἂν ἐξακολουθοῦν παντοῦ νὰ δροῦν τὰ κατεδαφιστικὰ κινήματα καὶ οἱ κλονισμοί, ποὺ ἀρχισαν ἀπὸ καιρὸ καὶ ποὺ εἰδικώτερα στὸν 18' αἰῶνα ἀρχισαν νὰ ξεσποῦν μανιασμένα μ' ἕναν τρόπο φοβερὸ καὶ ἄγνωστο σ' ὀλόκληρη τὴν προηγούμενη ἱστορία—, τὸ γεγονός, ὅτι ἐμεῖς οἱ Γερμανοὶ ἐξακολουθοῦμε ἀκόμα νὰ μιλάμε μιὰ γλῶσσα, τὸ γεγονός, ὅτι παρ' ὅλον τὸν πύργον τοῦ Βαβέλ, ποὺ ὁ τελευταῖος αἰῶνας ἄρχισε νὰ χτίζει καὶ ποὺ τὴν ἀνέγερσή του ὁ δικὸς μας αἰῶνας συνεχίζει σὲ πολλὰ σημεῖα, δὲν ἐσκορπίσαμε ἐμεῖς οἱ Γερμανοὶ στὰ πνευματικὰ ἀτομῖδια καὶ στοιχεῖα μας, τὸ γεγονός, ὅτι παρ' ὅλην τὴν καταστροφὴν ὁ Λόγος σ' ἐμᾶς τοὺς Γερμανοὺς ἀδράχνει ἀκόμα τὸ Λόγον καὶ ἡ ὑψηλὴ εἰκόνα ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νὰ γεννάει καινούργιες μορφές, τὸ γεγονός αὐτὸ τὸ χρωστᾶμε πρὸ παντὸς στὸν Γκαϊτε, τὸ χρωστᾶμε στὴν πνευματικὴ θεμελίωση τῆς κοινότητος, ποὺ ὁ Γκαϊτε ἐπραγματοποίησε στὸν δεσμό του μὲ τὸν Σίλλερ.

Ὅσο κ' ἂν δὲν εἶνε βέβαιον τὸ πότε θὰ νοιώσουν οἱ Γερμανοὶ τὴν αἰσθητικὴν ἀγωγὴν, ποὺ κατάφερε ὁ Σίλλερ νὰ ἐξαγγεῖλῃ ὡς καρπὸ τοῦ νεαροῦ δεσμοῦ του μὲ τὸν Γκαϊτε, βέβαιον εἶνε πάντως, ὅτι ἡ ἀγωγὴ αὐτὴ δὲν εἶνε, οὔτε θὰ εἶνε τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπ' τὴν δημιουργία

τοῦ πολιτειακοῦ ἀνθρώπου, στήν ἀνώτατη σημασία τοῦ ὄρου, μέσον τήν πολιτειακή ποίηση, στήν ἀνώτατη ἐπίσης σημασία της. Μέσα σέ ἐννηακόσια ρητά, πού ὀνομάσθηκαν «Ξένια» καί παρερμηνεύθηκαν στήν ὀνομασία τους αὐτή, φωτίσανε στά χρόνια ἐκεῖνα οἱ δυό σύμμαχοι ποιητές ἀπ' τήν σκοπιὰ τοῦ πολιτικοῦ τους μυστικοῦ τίς πραγματικότητες τῶν ἡμερῶν τους, μὰ καί τὰ γεγονότα, τίς συνθῆκες καί τίς σχέσεις, πού πάντα ξαναγυρίζουν. Τό πολυτιμότερο ὅμως μνημεῖο, πού ἀσκεῖ περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο τήν μαγεία ἐκείνης τῆς Ἀπαρχῆς στοὺς ἀναγνώστες του, ὄχι μόνο σ' ὄσους βλέπουν σωστά, μὰ καί σ' ὄσους πλανῶνται, εἶνε ὁ «Βίλχελμ Μάϊστερ», πού δέν διδάσκει καί δέν κηρύσσει, μὰ πού μᾶς κάνει νά ἰδοῦμε, πῶς μονάχα ὁ μορφωμένος, ὁ διαμορφωμένος ἄνθρωπος γίνεται ἱκανός νά δράσῃ μέσα στήν κοινότητα.

Τό ὅτι μιλώντας ἔτσι, δέν ὀνειρευόμαστε καί τὸ ὅτι ἡ πολιτειακή δράση, πού ἀσκεῖ ἡ ποίηση, ἄρχισε πάλι στό πρόσωπο τοῦ Ἰωάννη Βόλφγκαντ Γκαῖτε μέ μιὰ κραταιή χειρονομία, αὐτό μποροῦν νά μᾶς τὸ μαρτυρήσουν δυό ἄνθρωποι, πού δροῦσαν τότε πολιτικά, ὁ ἓνας ἐκπροσωπώντας τήν ἀποσύνθεση, ὁ ἄλλος ἐκπροσωπώντας τήν γεμάτη πίστη οἰκοδομική βούληση. Ὁ Λουδοβίκος Μπαῖρνε ρίχνει τὸ δηλητήριο του κατὰ τοῦ Γκαῖτε, θεωρώντας τον ὡς τὸ μόνο ἐμπόδιο στό ἔργο τὸ ἀποσυνθετικό. Τό ὅτι ὁ γερμανικός λαός δέν ἔπεσε καί πνευματικά στά χέρια τῆς καταστροφῆς, αὐτό τοῦ φαίνεται, ὅτι ἐματαιώθηκε μέ μόνη τήν δράση τοῦ Γκαῖτε. Γι' αὐτό ἀκριβῶς εἶνε ὁ Γκαῖτε γιά τὸν Μπαῖρνε ἓνα «καρκίνωμα στό σῶμα τὸ γερμανικό», καί σέ μιάν ἐπιστολή του, πού ἔγραψε στά 1832 ἀπ' τὸ Παρίσι, τὸν βρίζει μέ τὰ ἐξῆς λόγια: «ὁ Γκαῖτε εἶνε ὁ βασιλεὺς τοῦ λαοῦ του ὅς τὸν ρίξουμε καί τότε θά'νε εὐκολώτατο νά τὰ βγάλουμε πέρα μέ τὸν λαό! Αὐτός ὁ ἄνθρωπος ἑνὸς δλόκληρου αἰῶνα ἔχει μιὰ τερατώδη ἀναχαιτιστική δύναμη, εἶνε καταρράκτης μέσα στό μάτι τὸ γερμανικό, καὶ ἐλάχιστο, ἓνα τίποτα, ἓνας ἀσήμαντος κόκκος—ἐκτοπίστε τον ὅμως καί τότε ἓνας κόσμος δλόκληρος θ' ἀποκαλυφθῆ».

Ὁ Ἔρνστ Μόριτς Ἄρντ, αὐτὸς ἀναποδογυρίζει ὅλα τὰ φλύαρα

αἰτήματα τῶν πολλῶν, πού δέν διδάσκονται καί δέν παραδέχονται τίποτε ἀπὸ τὴν ἐπὶ γῆς ὑψιστὴ ἐκδήλωση, πού ζητοῦν μάλιστα νά τὴν ἐκμεταλλευθοῦν γιά τοὺς περιορισμένους σκοπούς τους, ἀναποδογυρίζει λοιπὸν ὁ Ἄρντ τὰ αἰτήματα αὐτὰ μέ πάθος καί, ὀρθώνοντας στήν θέση τους τὴν ἀπαίτηση τοῦ μεγάλου πνευματικοῦ ἡγέτη Γκαῖτε, τὴν ἀπαίτηση νά τὸν ἀκολουθήσῃ τὸ ἔθνος του, μᾶς λέει: «Καί σκεφθῆτε τί θά'ταν ὁ θεῖος, ἂν τοῦ δινόταν ἓνας λαός, ἓνας μέγας, γενναῖος καί μέσα του αὐτοτελής λαός, πού θά'ταν σὲ θέση νά τὸν γνωρίσῃ καί νά τὸν ἀναγνωρίσῃ! Ἄχ, ἀπ' τὰ σαράντα ἑκατομμύρια ἄνθρώπους, πού ἀπὸ τὸν Νέβα καί ἀπὸ τὸν Τισία ὡς τὸ Σέντες καί ὡς τὸν Ἀδρία μιλοῦν γερμανικά, πόσοι εἶνε τάχα ἐκεῖνοι, πού τὰ αἰσθάνθηκαν καί τὰ κατάλαβαν—καί πού εἶνε οἱ ἑκατοντάδες χιλιάδες, πού, παίρνοντας τὸν στοὺς ὤμους τους, θά'πρεπε νά τὸν ὑψώσουνε γιά τίς ἐρχόμενες γενεές σὰν ἓνα ἀθάνατο κόσμημα, σὰν ἓνα μνημεῖο τῆς ζωῆς τους πρὸς τὸν οὐρανὸ καί νά τὸν δεῖξουνε στὸν κόσμο γιά νά χαρῆ ὁ κόσμος, ἀντικρύζοντας τον... Ὡ, εἴθε μετὰ τὸν θάνατό του νά βρῆ τὰ ἐγγόνια τ' ἀξιότερα, πού θά μάθουν νά τὸν χρησιμοποιοῦν μέσ' στίς καρδιές τους καί στά ξίφη τους τόσο καλά, ὅσο κατάφερε ἐκεῖνος νά χρησιμοποιήσῃ γιά χατῆρι τους τὴ γλῶσσα τους».

Μέσ' ἀπ' τὸν ὕμνο τοῦ Ἄρντ, πού πρωταγωνίστησε γιά νά μορφώσῃ ἓνα γερμανικὸ λαὸ καί μιὰ γερμανικὴ πολιτεία, κ' ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά μέσ' ἀπ' τὴν λυιδωρία τοῦ διαλυτικοῦ Μπαῖρνε, πού ἔτρεμε βαθειὰ μέσα του μπροστὰ στήν ἐχθρική γι' αὐτὸν μορφωτικὴ δύναμη τοῦ Ποιητῆ, μέσ' ἀπ' αὐτὲς τίς ἐκδηλώσεις βγαίνει καθαρά, πόσο αἰσθητὴ ἦταν γιά τοὺς συγχρόνους ἡ δύναμη τοῦ πνευματικὰ πολιτικοῦ θεμελιωτικοῦ ἔργου τοῦ Γκαῖτε. Καί μπροστὰ σ' αὐτὲς τίς μαρτυρίες γίνεται μέσα μας βαθύτατα συνειδητὸ τὸ μέγεθος τοῦ κατορθώματος, πού ἐπραγματοποίησε ὁ πολιτικός Γκαῖτε μέσα στὸν ἀπ' τὴν Φύση κ' ἀπὸ τὴν Μοῖρα δοσμένο σ' αὐτὸν κύκλο τῆς ποιητικῆς ἀποστολῆς, τῆς ἀποστολῆς, πού ἀποβλέπει στήν μόρφωση ἀνθρώπων.

Μὰ καί μιάν ἄλλη μεγάλη ἀποστολή ἀνάθεσε στὸν Ποιητὴ ἡ «ἱστορία τοῦ κόσμου, πού κυλάει». Δώδεκα χρόνια ὕστερα ἀπ' τὴν ἐκστρατεία τῆς Γαλλίας κ' ὕστερα ἀπ' τὴν παλιορκία τῆς Μαγεντίας βρέθηκε ὁ Γκαῖτε, σύμφωνα μέ τὰ ἴδια του τὰ λόγια, «πλημμυρι-

σμένος απ' τὰ ἴδια ἀκριβῶς κύματα κατακλυσμοῦ, ἂν ὄχι βυθισμένος μέσα τους». Τὰ κύματα ὅμως αὐτὰ τὰ κυβερνοῦσε τώρα μιὰ καινούργια δύναμη, πού—σύμφωνα πάλι μὲ τὰ ἴδια του τὰ λόγια—στὴν ὑπαρξή της εἶδε ὁ Γκαίτε «νάχη λυθῆ τὸ αἴνιγμα μ' ἕναν τρόπο ὀριστικό, ὅσο καὶ ἀπροσδόκητο».

Εἶχε προβάλει ὁ Ναπολέων. Ὁ Γκαίτε ἔκαμε ὅ,τι ἀκριβῶς ἦταν τὸ χρέος του τὸ ποιητικό: ἐζήτησε ν' ἀντικρύσει αὐτὴν τὴν ἐμφάνιση στὴν αἰώνια καὶ μελλοντική της σημασία. Πάλι κατάφερε νὰ ἰδῆ, πίσω ἀπ' ὅλους τοὺς πέπλους τῶν μοιραίων ἀλλαγῶν, πίσω μάλιστα κι' ἀπ' τὸ κακό, πού ἀπειλοῦσε τὸν ἴδιον, τὸ οὐσιαστικό γεγονός. Στὸ πρόσωπο τοῦ Ναπολέοντος εἶδε ὁ Γκαίτε τὸν ἀνανεωτὴ τοῦ πρωταρχικοῦ ἡγεμονικοῦ κόσμου, τὸν ἀνανεωτὴ, πού ἐπρόβαλε μέσα ἀπ' τὰ συντρίμματα τῶν γερασμένων καὶ κουρασμένων ἡγεμονικῶν δυνάμεων, εἶδε νὰ ἐμφανίζεται ξανά στὴν Εὐρώπη ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος ἄνθρωπος, πού δὲν ἀναστήλωσε μονάχα τὴν καινούργια ἡγεμονικὴ εἰκόνα, μὰ πού, ἐνσαρκώνοντας καὶ μετατρέποντας τὴν ἐπανάσταση, ἐξύπνησε καὶ τοὺς λαούς, στρέφοντάς τους σὲ μιὰ νέα καὶ ἀνώτερη ἀρμονία. Ἄς ξαναθυμηθοῦμε τὴν ἡμέρα τοῦ Βαλμύ γιὰ νὰ καταλάβουμε, πόσο ἦταν ἀναγκασμένος νὰ ιμῆση ὁ Γκαίτε ἐκεῖνον, πού ἐπρόβαλε ξαφνικὰ ὀπλισμένος μὲ μιὰ τέτοια φύση καὶ μὲ μιὰ τέτοια δύναμη, μέσ' ἀπ' τὰ ἐρείπια τὰ εὐρωπαϊκά, γιὰ νὰ καταλάβουμε, πόσο βαθειὰ ἦταν ἀναγκασμένος νὰ συνδεθῆ μ' ἐκεῖνον, πού, ἐνῶ σπάζανε γύρω του τὰ εὐρωπαϊκά πολιτικὰ συγκροτήματα, ὀρθώθηκε σ' ἕναν προφήτην ἑνὸς νέου κόσμου καὶ μπόρεσε, ἀντλώντας τὸ δικαίωμα ἀπὸ μέσα του, νὰ τοῦ εἰπῆ: «Ἡ Πολιτεία εἶνε ἡ Μοῖρα».

Σήμερα μπῆκε πιά ἀρκετὰ καθαρὰ στὴν συνείδησή μας ἡ σημασία τοῦ Ναπολέοντος. Ἔχουμε μπροστὰ στὰ μάτια μας τὶς μεγάλες ἐρμηνεῖες, πού ἔκαμε ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ πού μέσα τους χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του ὡς τὸν ταγμένο νὰ γεφυρώσει τὸ χάσμα τῆς ἀναρχίας, ὡς τὸν σταλμένο μὲ τὸν διπλὸ σκοπὸ νὰ καταξιώσει τοὺς λαούς καὶ νὰ θεμελιώσει πάλι τὴν ἐξουσία. Σήμερα ἔχουμε τὴν καθολικὴ ἐποπτεία ἐπάνω στὴν πορεία τῆς ἱστορίας ὀλόκληρης τῆς ζωῆς του καὶ τῶν ἀπέραντων ἐπιδράσεών του. Ἔτσι μπορούμε καθαρότατα νὰ ἰδοῦμε, ὅτι μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ναπολέοντος ἔγιναν μὲ

μιᾶς καὶ πάλι δρατὰ στὴν Εὐρώπη καὶ μπῆκαν ξανά σὲ δράση τὰ δυὸ θεμελιακὰ στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς ζωῆς: οἱ ἥρωες καὶ οἱ λαοί, οἱ ἡγέτες καὶ ἡ ἀκολουθία τους.

Κ' εἶνε ἀκριβῶς σωτήριο γιὰ μᾶς τοὺς Γερμανούς, ὅτι ὁ Γκαίτε ἐβύθισε τὶς ἀκόμα πιὸ βαθειὲς ματιές μέσ' στὴν οὐσία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, ζώντας ἀκόμα μέσ' στ' ἀξεδιάλυτα γεγονότα, μέσα στὸ γκρέμισμα ὅλων τῶν πατριωτικῶν ἀμυντικῶν δυνάμεων, μέσα στὸν κίνδυνο, πού ἀπειλοῦσε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἡγεμόνα του καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἔτσι κατάφερε—καὶ τὸ κατόρθωμα αὐτὸ τὸ ἐπραγματοποίησε μαζί μὲ τοὺς καλλίτερους τότε Γερμανούς, μὲ ὅσους μίσησαν γνήσια καὶ μ' ὅσους κατανοήσανε πραγματικὰ τὸν Ναπολέοντα—κατάφερε νὰ μπιάσει μέσ' στὴν περιοχὴ τοῦ λαοῦ του, αὐτὸν τὸν μεγάλον ἄνθρωπο, αὐτὸν τὸν καινούργιο πολιτικὸ ἄνθρωπο, πού γεννήθηκε στὸς κόλπους ἑνὸς ξένου λαοῦ, κατάφερε, μὲ τὴν ἀπέραντη ἔκταση καὶ μὲ τὸ ὕψος τῆς δικῆς του πνευματικῆς θέας, πού ἀγκάλιαζε τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ναπολέοντος, ν' ἀποκτήσει μιὰ κυριότητα ἐπάνω στὸν ἄνθρωπο αὐτόν, νὰ τὸν ἐνσωματώσει στὸ δικό του τὸ εἶδος καὶ νὰ προσφέρῃ τοὺς δικούς του δρόμους ζωῆς ὡς πεδίο πρόθυμο γιὰ νὰ δεχθῆ τὶς μελλοντικὲς ἐπιδράσεις τοῦ Ναπολέοντος.

Κ' εἶνε μάλιστα ἀκόμα πιὸ σωτήριο γιὰ μᾶς τοὺς Γερμανούς τὸ ὅτι ὁ Γκαίτε δὲν ἐδέχθηκε νὰ παρασυρθῆ ἀπ' αὐτὸν τὸν πιὸ μεγάλον ἄνθρωπο, πού ἀπάντησε στὴν ζωὴ του, δὲν ἐδέχθηκε νὰ παρασυρθῆ ἀπ' αὐτόν τὸν πολιτικὸ δημιουργό, πού βρισκόταν στὸ κορύφωμα τῆς θριαμβευτικῆς του πορείας, δὲν ἐδέχθηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν τόπο του, πού ἦταν τὸ κέντρον τῆς ὑπόδουλης Γερμανίας, δὲν ἐδέχθηκε νὰ ἐγκαλείψῃ τὸ πλευρὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ φίλου, πού τὸν ἀπειλοῦσε ἢ καταστροφῆ. Ὁ Ναπολέων ἔντονα κ' ἐπίμονα ἐζήτησε ἀπ' τὸν Γκαίτε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ στὸ Παρίσι, ἐπρόσφερε στὸν Ποιητὴ τὴν πολιτικὴ οἰκουμένη ὡς θέατρο καὶ τὸν ἑαυτό του ὡς ἥρωα κ' ἐζήτησε νὰ κάμῃ δική του τὴν ποιητικὴ φωνή, πού θ' ἄταν ἄξια νὰ ἐρμηνεύσῃ, ν' ἀναπαραστήσῃ καὶ νὰ δικαιώσῃ τὴν ζωὴ του καὶ τὴν δράση του. Ὁ Γκαίτε ὅμως ἔμεινε ἀπάνω στὸ ὄρος Ἄρραράτ, ὅπως ἀποκαλοῦσαν οἱ φίλοι τὴν Βαϊμάρη, κι' ἀνάλαβε νὰ διαφυλάξῃ γιὰ τὸν λαό του, στ'

ἀνεβοκατεβάσματα τῶν ὑδάτων τοῦ μεγάλου κατακλυσμοῦ, τὶς εἰκόνες τῆς ζωῆς.

Ἐπάνω ὅμως ἀπὸ κάθε ἄλλη σημασία, ποὺ στὴν πορεία ὠρισμένων πεπρωμένων ἔχει ἡ συνάντηση τοῦ Γκαίτε μὲ τὸν Ναπολέοντα, βρῆσκαται τοῦτο τὸ ὑψιστο περιστατικόν: Ποτὲ στὸ νεώτερο κόσμος δὲν ἀντιπαρασταθῆκανε, ὅπως τότε, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ πράξις στὶς πιὸ ὑψηλές τους ἐνσαρκώσεις. Ὅσο γιὰ τὸ στάθμισμα τῶν δυὸ αὐτῶν ἐξουσιῶν στὴν ἐσωτερικὴ ζυγαριὰ, τὸ πρόβλημα αὐτὸ τὸ κάλυψε ὁ Γκαίτε μὲ τὸ μυστικόν του· καὶ ὅμως μᾶς ἔμειναν σημεῖα ἀρκετὰ, ποὺ εἶνε ἱκανὰ νὰ μᾶς κάνουν νὰ μαντέψουμε τ' ἀνεβοκατεβάσματα τῶν δίσκων τῆς ζυγαριᾶς. Ὁ Γκαίτε ἀναγνωρίζει βέβαια, ὅτι στὸν δημιουργικὸν Δράστη εἶνε δοσμένη ἡ πιὸ μεγάλη ἐπίδρασις. Ὁ Γκαίτε ἀπονέμει τὸ ὑψιστο βραβεῖο στὸν Ναπολέοντα· τὴν λυτρωτικὴν δύναμιν, ποὺ ἐπρόβαλε στὸ πρόσωπόν του, τὴν ἐπανηγύρισε ὁ Γκαίτε μὲ τὸν στίχο, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μεταβληθῆι:

«Ὅ,τι χιλιάδες μπλέξανε τῷλυσε ὁ Ἕνας».

Ἐπίσης βέβαιον εἶνε, ὅτι μὲ τὴν σκέψιν του καὶ μὲ τὴν πίστιν του συμμερίσθηκε ὁ Γκαίτε τὸ σχέδιον τοῦ Ναπολέοντος τὸ δημιουργικόν γιὰ τὴν Πολιτείαν· καὶ ἐπόθησε ἀναμφισβήτητα καὶ ἐζήτησε μὲ τὴν ἐλπίδα του τὴν διάρκειαν τοῦ Ναπολεόντειου ἔργου, πρῶτον, ποὺ στὰ 1812, προσελκύοντας ὅλες τῆς ἐλπίδες τοῦ κόσμου στὸ πρόσωπον τοῦ Σωτῆρα, ἐκφράζει ὁ ἀκόλουθος στίχος:

«Ὅποιος τὰ πάντα δύναται θέλει καὶ τὴν εἰρήνην».

Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ὅμως, ἀνασκοπώντας ὁ Γκαίτε πρὸς τὰ πίσω, στὰ 1816, τὰ γεγονότα καὶ, θίγοντας μ' ἕναν ὑπαινιγμόν, ἔπειτα ἀπ' τὴν ἐξωτερικὴν νίκην τὴν δικήν του τὴν νίκην, ὁρίζει ἀμείλικτα καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐξουσίας, ποὺ ἔχει ἡ δράσις:

«Τὴν εἰρήνην δὲν μπορεῖ νὰ τὴν φέρῃ ἡ βούλησις:

«Ὅποιος τὰ πάντα θέλει, θέλει τὸν ἑαυτὸν του ἰσχυρότερον ἀπ' ὅλους
«Νικώντας, διδάσκει τοὺς ἄλλους νὰ παλεύουν»

«Μὲ τὴν περισκέψιν του κάνει καὶ τὸν ἐχθρόν του προσεχτικόν»

«Ἐτσι αὐξάνουν ἡ δύναμις καὶ ἡ πανουργία ἀπ' ὅλες τὶς μεριές

«Ὁ κόσμος, ἔγκυος ἀπὸ τέρατα, κοιμᾶται,

«Καὶ τῶν γεννήσεων τ' ἀμέτρητο μαρτύριον

«Ἀπειλεῖ νὰ φέρῃ ἀπὸ μέρα σὲ μέρα τὴ Δευτέρα Παρουσία».

Ὁ ἀμείλικτος νόμος, ποὺ προσδιορίζει ἀπόλυτα κάθε δράσις, βασισμένη στὴ βία—καὶ τὴν πιὸ ὑψηλήν—, ὁ νόμος, ποὺ ὁρίζει, ὅτι κάθε βία γεννάει ἀναγκαστικὰ τὴν ἀντίθετον βία—, ἡ ἀναγκαῖα πτώσις κάθε ἐξουσίας, ποὺ, ἀποβλέποντας μόνο νὰ δυναμώσῃ τὴν ἴδιαν τῆς τὴ δύναμιν, ἐλεύθερον ἢ ἴδιαν ἀπὸ νόμους πνευματικῶν καὶ ἀδιάλλακτον, θρέφει καὶ προκαλεῖ καὶ τὴν πιὸ ἄγριαν, τὴν πιὸ ἀχαλίνωτον, τὴν πιὸ ἀδιάλλακτον ἀντίστασιν—, ἡ ἀκατάπαυστη ἐπίτασις ἀμοιβαίων ἀπειλῶν καὶ ἡ ἀντίθεσις, ποὺ παίρνει ἀναγκαστικὰ μιάν ἀπροσδιόριστον αὔξησιν παντοῦ, ἔπου μονάχῃ ἡ βούλησις ἔχει τὸ λόγον—, ὅλα αὐτὰ δηλώνονται στὴν πρώτη στροφῇ, ποὺ ἀναφέραμε, καὶ γίνονται αἰσθητὰ μέσ' στὴν συνύφανσίν τους, ποὺ σημειώνεται χωρὶς ἐλπίδα σωτηρίας.

Σὲ μιὰ δευτέρῃ ὅμως στροφῇ ἀντιπαρατάσσει ὁ Γκαίτε σ' αὐτὸν τὸν κόσμον τὸν νέο δεσμόν, ποὺ αὐτὸς ἐθεμελίωσε ἀνάμεσα στὸ πνεῦμα καὶ τὴν πράξιν:

«Ὁ ποιητὴς ζητᾷ νὰ ξεγεννήσῃ τὴ Μοῖραν

«Ποὺ εἶνε σὰν κύμα καὶ τρομερὰ εἶνε ἀμορφῆ

«Ποὺ δὲν ξέρει νὰ βρῆ οὔτε μέτρον, οὔτε σκοπόν, οὔτε κατεύθυνσιν

«Καὶ ποὺ δουλεύει βουίζοντας, ποὺ συντριβεῖ καὶ ποὺ τσακίζοντας
[κυβερνάει.

«Τότε ἡ τέχνη ἀδράχνει, ξυπνώντας τὴν μ' ἀγάπην,

«Τὴν ἄγριαν μᾶζαν καὶ ξάφνου αὐτὴν ξεδιπλώνεται

«Μὲ μιάν ἄξιαν καὶ ἀπ' τὶς δυὸ μεριές συγκίνησιν

«Μὲ ἄσμαν καὶ λόγον ἐσωτερικοῦ συγκλονισμοῦ».

Ἡ ποίησις δὲν ἀγγίζει ἀπλῶς μιὰ ξεχωριστὴν δύναμιν στὸν ἀνθρώπον, ἀφίνοντας τὶς ἄλλες νὰ τῆς ξεφύγουν, ἀφίνοντας τὶς νὰ βροῦν καὶ νὰ τυρανοῦν. Ἡ ποίησις καταλαμβάνει ὁλόκληρον τὸν ἀνθρώπον καὶ τὸν διαπερνᾷ, ἐπηρεάζει ὅλες του τὶς δυνάμεις καὶ ὅλα του τὰ μέλη. Μέσα τῆς ἐνώνονται μὲ τὶς δυνάμεις τὶς βουλευτικὰς οἱ δυνάμεις, ποὺ μαρφώνουν. Τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀντιστέκονται, τὰ δαμάζει «μὲ μιάν ἄξιαν καὶ ἀπ' τὶς δυὸ μεριές συγκίνησιν» καὶ παράγει μέσ' στὸ συγκεχυμένον χορὸν τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων καὶ μέσ' στὴν ἄγριαν πορείαν τῶν παγκόσμιων δυνάμεων, ποὺ κινοῦνται ἀπὸ τὴν Μοῖραν, τὴν κίνησιν τὴν προικισμένην μὲ νόημα. Ἡ ποίησις

θεσπίζει τὸ μέτρο, τὸν σκοπὸ καὶ τὴν κατεύθυνση μέσ' στὸν στρόβιλο τῶν δράσεων καὶ ἀντιδράσεων. Τὴν πράξη, ποὺ εἶνε πάντοτε συνυφασμένη μὲ τὴν στιγμὴ, τὴν ἐνώνει ἢ ποίηση, προτοῦ ἀκόμα γεννηθῆ, τὴν ὥρα ποὺ γεννιέται καὶ μετὰ τὴν πραγματοποίησίν της, μὲ τοὺς αἰώνιους Λόγους καὶ Νόμους τῆς Ζωῆς. Ὁ Ποιητὴς ξεδιπλώνει, ξυπνώντας τὴν μ' ἀγάπη, τὴν ζωὴ καὶ τῆς δίνει μορφή· ὁ ποιητὴς ξεγεννάει, μέσα στὶς φοβερὲς ἀνιθῆσεις τῶν παγκόσμιων γεγονότων, τὴ Μοῖρα.

Ἔτσι ἡ συνάντησι μὲ τὸν Ναπολέοντα κατάφερε ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸν Γκαῖτε, ποὺ ὁ ἴδιος ὡς ποιητὴς ἦταν ἀναγκασμένος, γιὰ νὰ πετύχῃ ἀκριβῶς μιὰ πραγματικὴ πνευματικὰ πολιτειακὴ δράσι, νὰ ἀποκλείσῃ ἀπ' τὸν ἑαυτὸ του τὴν ἄμεση συμμετοχὴ στὴν παραστρατημένη πορεία τῶν πολιτικῶν γεγονότων, ἢ συνάντησι λοιπὸν μὲ τὸν Ναπολέοντα κατάφερε ν' ἀποσπάσῃ σιὸ τέλος ἀπὸ τὸν Γκαῖτε τὴν μεγάλη μορφή, ποὺ παρουσιάζει τὸν Ποιητὴ σὰν τὸν ἐκμεινυτὴ τῆς Μοῖρας.

Γιὰ νὰ ἐπαληθεύσῃ, θάλεγε κανεὶς, καὶ γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν μορφή, ξεπερνώντας ἀκόμη καὶ τοῦ Γκαῖτε τὰ λόγια, πρὸ ἄμεσα καὶ ἀπόλυτα, ἐπρόβαλε ἀνάμεσα στοὺς Γερμανοὺς στὴν στροφὴ ἐκείνη ἀπὸ τὸν ΙΗ' στὸν ΙΘ' αἰῶνα ἕνας δεύτερος ποιητὴς ὑψιστῆς ἀξίας: ὁ ΧΑΙΛΔΕΡΛΙΝ.

Αὐτὸς δὲν μπόρεσε πιά νὰ ἐκβιάσῃ μιὰν εἴσοδο στὶς πραγματικότητες. Δυὸ μονάχα δεκαετίες ἔπειτα ἀπ' τὸν Γκαῖτε γεννήθηκε, μὰ, ὅταν μπῆκε στὴ ζωὴ κ' ἐκοίταξε γύρω του, ἡ ἐσωτερικὴ κατάπτωσι τοῦ κόσμου εἶχε κ' ὅλας ὑπερβῆ τὸ ὕψος, ποὺ πέρα ἀπ' αὐτὸ ἦταν ἀδύνατη κάθε ἐπέμβασι. Μάταια ζήτησε ὁ Χαίλδερλιν καὶ τὸν περιορισμένο ἀκόμα δρόμο, ποὺ ἐπάνω του θὰ μπορούσε νὰ κρατήσῃ γιὰ μιὰν ἀκόμα φορὰ ὀρθό, γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ γιὰ τὰ πεπρωμένα του καὶ βλέμματά του, τὸ κτίσμα τῆς ζωῆς. Ἐδὲ ἐγκόσμιο γίγνεσθαι τὸ εἶδε χωρισμένο, δίχως ἐλπίδα σωτηρίας, ἀπ' τὶς θεϊκὰς δυνάμεις καὶ κανένα δρόμο δὲν εἶδε πιά μπροστὰ του ἀνοιχτὸ γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ποιητικὴ του ἐντολὴ στὴν πλήρωσι τῆς ἐγκόσμιας πορείας. Ἔτσι ἀποφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ πρὸ ἀκραῖο βῆμα γιὰ νὰ προκαλέσῃ τὴν μεταβολή. Στὸ τέρμα τοῦ δρόμου του βρῖσκεται ἡ

αὐτοθυσία του, ποὺ μέσα της, γιὰ νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν λαὸ του καὶ γιὰ ν' ἀνοίξῃ πάλι στὴν θεϊκὴ ἐπίδρασι τὸν δρόμο πρὸς τὰ ἐγκόσμια, ἐτσάκισε μὲ τὴν πρὸ εὐγενικὰ ὕβρι τὸ δοχεῖο τοῦ πνεύματός του.

Ὁ Γκαῖτε, ἀπ' τὴν σκοπιὰ τοῦ δικαῦ τοῦ πνευματικοῦ θεμελιωτικοῦ ἔργου, ποὺ κ' αὐτὸ ἐξαγοράσθηκε μὲ βαθύτατα ἐσωτερικὰς θυσίαις, κρατώντας τὸν ἑαυτὸ του μακριὰ κ' ἐχθρικὰ χωρισμένον ἀπὸ καθεστὶ τὸ ἐκρηκτικὸ, ἀπὸ καθεστὶ τὸ ἀκραῖο, δὲν μπορούσε παρὰ νὰ διώξῃ ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ τὸν Χαίλδερλιν.

Ὁ Γκαῖτε—ὁ μεγάλος ἐργάτης, ὁ ταγμένος νὰ γεφυρώσῃ τὸ χάσμα ἀνάμεσα σὲ μιὰν ἐγκόσμια ἀρμονία, ποὺ τὴν τελευταία της ἐκδήλωσι τὴν συμμερίσθηκε, καὶ σὲ μιὰ μελλοντικὴν ἀνθρώπινη ἑναρμόνισι, ποὺ μαζί του εἶχε ἀρχίσει νὰ σημειώνεται—εἶδε ξαφνικὰ στὸ πρόσωπο τοῦ Χαίλδερλιν νὰ παρουσιάζεται κάποιος καὶ ν' ἀνοίγῃ μπροστὰ στὰ μάτια του ὅλες τὶς θέαι, ποὺ Αὐτὸς εἶχε χῶσει βαθειὰ μέσα του καὶ κρύψει γιὰ νὰ μὴν καταστρέψῃ μ' αὐτὰς τὶς θέαι, ποὺ ἀποκαλύπτανε τὸ τέλος καὶ τὴν ἀπαρχὴ στὶς πρὸ ἀκραῖαι τοὺς ἀνιθῆσεις, γιὰ νὰ μὴν καταστρέψῃ μ' αὐτὰς τὴν ἐγκόσμια πλήρωσι, ποὺ εἶχε ἀποφασίσει νὰ πραγματοποιήσῃ.

Καὶ πραγματικὰ ὁ Γκαῖτε φάνηκε νὰ δρᾷ μέσ' στὶς προϋποθέσεις, ποὺ τοῦ εἶχε δώσει ἡ θέσι του, ἐνῶ ὁ ποιητὴς Χαίλδερλιν ἐφάνηκε νὰ ἐγκαταλείπῃ τὸ ἔδαφος τοῦ ἐγκόσμια δυνατοῦ.

Ἡ Μοῖρα τοῦ Χαίλδερλιν, ποὺ τὸν ἐπληξε ἡ παραφροσύνη, ἡ Μοῖρα τοῦ αὐτῆ στοὺς κόλπους τοῦ λαοῦ του—τοῦ λαοῦ του, ποὺ ἑκατὸ χρόνια τώρα τὸν κατηγορεῖ σὰν ἕνα τρυφερόν ὄνειροπόλο, ποὺ ξεχνάει τὶς σωτήριαι κ' ἐγγυητικὰς γιὰ τὸ μέλλον ὁδὸς του καὶ ποὺ δὲν μπορεῖ οὔτε σήμερα ἀκόμα νὰ συλλάβῃ τὴν μορφή του—ἡ Μοῖρα αὐτῆ τοῦ Χαίλδερλιν εἶνε ἀκριβῶς ἐκείνη, ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτει πέρα γιὰ πέρα τὴν πρακτικὴ πολιτικὴ σοφία καὶ τὸν πραγματισμὸ τοῦ μὴ πολιτικοῦ Γκαῖτε.

Ἄς προσέξουμε ὅμως νὰ μὴν πέσουμε στὸ γερμανικὸ κληρονομικὸ ἐλάττωμα, χρησιμοποιώντας τὸν ἕναν ἀπ' τοὺς Μεγάλους γιὰ νὰ προσβάλλουμε καὶ νὰ μειώσουμε τὸν ἄλλον.

Οἱ δρόμοι τῶν δυὸ ποιητῶν ἦταν στὴν χρονικῶς προσδιορισμένη *Μοῖρα* τους σκληρὰ χωρισμένοι· στὴν πατριωτικὴ τους ὁμῶς ἀποστολὴ εἶνε οἱ δρόμοι αὐτοὶ βαθειὰ ἐνωμένοι. Ἡ θυσία τοῦ Χαίλδεργλιν δὲν πῆγε χαμένη· ἐνῶ ὁ Γκαίτε ἄρχισε μὲ τὴν Ποίησιν τὴ νέα δημιουργία τοῦ πολιτειακοῦ ἀνθρώπου στὴ Γερμανία, ὁ ποιητὴς Χαίλδεργλιν κατάφερε ν' ἀνεγείρῃ καὶ νὰ ἐξορκίσῃ μὲ γλῶσσα γερμανικὴ τὶς μορφὰς τῶν πατρίων Θεῶν προτοῦ ἀκόμα ξεσπάσει γενικὰ στὸν ΙΘ' αἰῶνα ἡ καταστροφὴ, προτοῦ ἐκδηλωθῆ ἀκόμα πραγματικὰ καὶ μέσ' στὸν χῶρο τὸν γερμανικὸ ἢ ὑστατὴ βεβήλωση καὶ μανία τῶν ἀποστόλων τοῦ Ἰσοπεδώματος, τῶν ἀρνητῶν κάθε ἀνθρώπινης καὶ θείας ἰεραρχίας, τῶν ἐξολοθρευτῶν τῶν θεμελιωμένων στὸ αἷμα λαϊκῶν κτισμάτων.

Ὁ πατριὸς αὐτὸς Ποιητὴς εἶχε βέβαια χαιδεῖ ἕναν ὀλόκληρο αἰῶνα μέσ' στὸ σκοτάδι. Καὶ σήμερα ἀκόμα εἶνε οἱ μορφὰς καὶ οἱ θέες του γιὰ μᾶς ἀσύλληπτες· κι' ἂν, ξεκινώντας ἀπ' τὶς ὁδὸς του, ποὺ μᾶς εὐαγγελίζονται τὸ ὑψιστὸ εἶδος μας καὶ τὴν ἐσώτατη οὐσία μας, ζητήσουμε νὰ ἰδοῦμε τὶς πραγματικότητες, θὰ νοιώσουμε νὰ μᾶς ἀπειλῆ ἀκόμα ἐξαιρετικὰ ἡ φοβερὴ διάσπαση ἀνάμεσα στὸ πνεῦμα καὶ στὴν πράξη, ἡ διάσπαση, ποὺ θῦμα της ἔπεσε ὁ Νίτσε· στὰ μελλοντικά μας πεπωμένα ἔχει ἀνατεθῆ ἡ ἐντολὴ νὰ συνδέσουν μὲ τὴν ζωὴ τὰ ὅσα ὁ Χαίλδεργλιν ἐκληροδότησε. Τοῦτο ὅμως δὲν θὰ κατορθωθῆ παρὰ μόνον ἂν ἕνας πολιτικὰ ἀφυπνισμένος γερμανικὸς λαὸς μάθῃ νὰ μὴ δέχεται ἀπλῶς τὰ δῶρα τῶν ποιητῶν του σὰν δῶρα προσωρισμένα γιὰ τὴν ἀπόλαυσή του, ἐπιρρίπτοντας μάλιστα ἐναντίον τους τὴν μομφή, ὅτι δὲν ἐφρόντισαν γιὰ ὅλες—ἅπας ὁ ἴδιος τὶς ἀντιλαμβάνεται—τὶς ἀνάγκες του, ἂν μ' ἄλλα λόγια μάθῃ ὁ γερμανικὸς λαὸς νὰ βλέπῃ στὰ δῶρα τῶν ποιητῶν του ὅτι εἶνε ἀκριβῶς τὰ δῶρα αὐτά: αἰτήματα αἰώνιων καὶ θείων δυνάμεων πρὸς τὸ ἔθνος.

(Ἐκ τοῦ γερμανικοῦ: κατὰ μετάφρασιν Παν. Κανελλοπούλου)

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

ΥΠΟ

ΡΑΦΑΗΛ ΔΗΜΟΥ

Ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνος περὶ ψυχῆς εἶνε δυνατόν νὰ διαιρεθῆ εἰς τρία μέρη: ἡ ψυχὴ εἶνε κίνησις· ἡ ψυχὴ εἶνε ἔρως· ἡ ψυχὴ εἶνε μικτόν τι.

I. Ἡ φύσις μᾶς παρουσιάζει τὸ θέαμα μιᾶς ἀενάου ὁοῆς ἀλλοιώσεων καὶ γενέσεως. Ὅλα τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα ἀλλοιοῦνται ἢ μᾶλλον εἶνε ἀλλοιώσεις· ἡ φύσις δὲν εἶνε παρὰ μία διαδικασία. Ὁ ἀνωτέρω χαρακτηρισμὸς περιλαμβάνεται ὀλόκληρος εἰς τὴν ἐννοιαν τῆς ψυχῆς ὡς διαρκείας. II. Καὶ διὰ τοὺς ἀτομιστὰς ἐπίσης ἡ κίνησις περιλαμβάνεται εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Οἱ ἀτομισταὶ ὅμως ἐξυγοῦν τὴν κίνησιν διὰ μέσου τοῦ κενοῦ καὶ τῆς συγκρούσεως τῶν ἀτόμων. Διὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ μόνη ἐξήγησις τῆς κινήσεως γίνεται δι' ἀναφορᾶς εἰς τὴν ἐννοιαν τῆς ἀξίας. Ἡ κίνησις ἔχει ἕνα σκοπόν· ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ πραγματοποίησις τοῦ ἀγαθοῦ· εἶνε δηλαδὴ τελσολογικὴ ἐνέργεια. Αὐτὸ εἶνε ἡ ψυχὴ ἐννοουμένη ὡς ἔρως. III. Ἡ ψυχὴ εἶνε μικτόν τι ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου· εἶνε ἢ εἴσοδος τῶν εἰδῶν (ἰδεῶν) εἰς τὸ δεχόμενον. Ἐξ οὗ ἔπεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶνε σύνθετόν τι τὸ ὁποῖον ἔχει δύο πόλους: ἕνα ἐννοιολογικὸν καὶ ἕνα αἰσθητικόν. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ πρωταρχικὴ ἀνάμιξις τοῦ νοητοῦ μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ, καθὼς καὶ ἡ μεσολαβοῦσα ἀρχὴ δι' ὅλας τὰς καθ' ἕκαστον ἀναμίξεις. Θὰ ἀναπτύξωμεν χωριστὰ μίαν ἐκάστην ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἐννοιῶν καὶ θὰ μελετήσωμεν τὰς ἀμοιβαίας μεταξὺ των συσχετίσεις.

I

Ἡ ἀπόδειξις τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς υπάρξεως καὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς γίνεται κατὰ τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον καὶ ἔχει ὡς βάσιν τὸ ἔμ-

πειρικόν γεγονόςς τῆς κινήσεως λαμβανομένης ὑπὸ ἔννοιαν πολὺ εὐρεΐαν. Ἡ κίνησις δὲν εἶνε μόνον κίνησις ἐντὸς τοῦ χώρου, τουτέστι φορὰ καὶ περιστροφή· εἶνε ἐπίσης καὶ ἀλλοίωσις, δηλαδὴ μεταβολὴ ποιότητος ὅπως ὅταν τὸ λευκὸν ἀλλοιοῦται καὶ γίνεται μέλαν. Πλὴν τούτου ἔχομεν ἐπίσης κίνησιν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς αὐξήσεως καὶ τῆς παρακμῆς, τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ἔχομεν ἀλλαγὴν θέσεως, οὔτε μεταβολὴν ἀπὸ μίας ποιότητος εἰς ἄλλην· ἔχομεν ἀπλῶς ἐμφάνισιν ποιότητος ἢ ἐξαφάνισιν τοιαύτης. Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ κίνησιν ὡς καθαρὰν πάροδον χρόνου, καὶ ἡ κίνησις ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν εὐρίσκεται εἰς τὴν βᾶσιν ὄλων τῶν λοιπῶν εἰδῶν τῆς κινήσεως. Κίνησις κατὰ Πλάτωνα σημαίνει, κατὰ ταῦτα, ὅ,τι συνήθως ἐννοοῦμεν διὰ τῆς λέξεως κίνησις· σημαίνει ἀλλοίωσιν· σημαίνει δὲ ἐπίσης καὶ γένεσιν.

Ἡ ἀλληλουχία τῶν φυσικῶν κινήσεων δὲν περιέχει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν ἐξηγήσιν τῆς, ἀλλὰ ὑποδεικνύει αἰτίαν ἐκτὸς αὐτῆς εἰρισκομένην. Τὰ φυσικὰ αἴτια τῆς κινήσεως ἔχουν καὶ αὐτὰ τὸ αἶτιον των: τὸ ἓνα σῶμα κινεῖ τὸ ἄλλο καὶ τὸ ἴδιον κινεῖται πάλιν ὑπὸ ἄλλου σώματος. Τὰ φυσικὰ αἴτια εἶνε μηχανικὰ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι εἶνε ἐξωτερικὰ ἐν σχέσει πρὸς τὸ κινούμενον («ἐξωθεν» Φαῖδρος 245 E): πλὴν τούτου εἶνε προκαθορισμένα, δὲν εἶνε αὐθόρμητα, διότι ἐὰν τὸ ἓνα σῶμα κινεῖ τὸ ἄλλο, τὸ πράττει ἐπειδὴ ὑφίσταται τὴν ἴδιον ἐνός ἄλλου σώματος. Τέλος τὸ αἶτιον τῆς κινήσεως εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον εἶνε μεταβιβαστικὸν κινήσεως ὄχι παραγωγικὸν τοιαύτης. Τὸ Α κινεῖται ὑπὸ τοῦ Β, τὸ Β ὑπὸ τοῦ Γ καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, εἰς κανένα δὲ σημείον τῆς σειρᾶς αὐτῆς δὲν ὑπάρχει γένεσις τῆς κινήσεως. Κατὰ ταῦτα εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τὴν κατηγορίαν τῶν φυσικῶν κινήσεων διὰ νὰ εὕρωμεν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς. Οἱ ἄτομισταὶ σταματοῦν ἱκανοποιημένοι εἰς τὴν φυσικὴν τάξιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐξηγοῦν τὴν μίαν κίνησιν διὰ τῆς ἄλλης, ἐπ' ἀπειρον· ἢ ἐπ' ἀπειρον ὅμως ἀναδρομῇ ἀπλῶς ἐκφράζει τὸ πρόβλημα καὶ δὲν λύει αὐτὸ (Νόμοι 894 E). Ἐὰν ὑπάρχουν παράγωγα αἴτια τῆς κινήσεως, θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχη μία πρώτη—δηλαδὴ μία γνησία—αἰτία τῆς κινήσεως. Θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχη μία Ἀρχή, μία ἔναρξις, μία ἀνυπόθετος αἰτία, ἢ ὅποια νὰ ἐξηγήσῃ τὴν σειρὰν ὄλων τῶν ἐξηγητημένων κινήσεων. Χωρὶς νὰ ὑπάρχη κάπου μία

τοιαύτη ἀρχὴ τῆς κινήσεως, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπῆρχε κίνησις πουθενά· καὶ ὀλόκληρον τὸ συγκρότημα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς θὰ ἔσταματοῦσε καὶ θὰ κατεστρέφετο (Φαῖδρος 245 E).

Καθ' ὅσον γνωρίζει ὁ συγγραφεὺς, τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν τὴν παλαιότεραν διατύπωσιν τῆς κοσμολογικῆς ἐπιχειρηματολογίας ἢ ὅποια κατελάμβανε τόσον ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ μεσαίωου. Ἡ προσπάθειά μας νὰ ἐξηγήσωμεν τὰ φαινόμενα μᾶς ἔφερον εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραδεχθῶμεν ἓνα πρῶτον κινῶν—ἓνα πρῶτον μεταβάλλον (Νόμοι 894 A) Τοῦτο ὅμως τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κινῶν ἀνάγκη νὰ εἶνε καὶ αὐτὸ κίνησις, διότι ἡ κίνησις μόνον ἀπὸ κίνησιν εἶνε δυνατόν νὰ προέλθῃ. Οὕτω, παραδεχόμεθα μίαν κίνησιν ἢ ὅποια ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κινήσῃ ἑαυτὴν καὶ νὰ κινήσῃ τὰ ἄλλα πράγματα. Ὁμοίως, διὰ νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὴν ὑπαρξιν τῶν τυχαίων καὶ παρερχομένων πραγμάτων εἶνε ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν ἀκόμη ὅτι ἡ κίνησις μετέχει αὐτῆς ταύτης τῆς οὐσίας τῆς ἀρχῆς—δηλαδὴ εἶνε ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν μίαν ἀναγκαίαν κίνησιν. Τὸ πρῶτον κινῶν εἶνε ἀφθαρτὸν καὶ ἡ κίνησις του εἶνε διαρκῆς.

Ἡ ἀρχὴ ἐπιτελεῖ δύο λειτουργίας: κινεῖ τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ κινεῖ τὰ ἄλλα πράγματα. Κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ιδιότητα εἶνε αὐτὸ—κίνησις. Τὰ φυσικὰ πράγματα εἶνε παθητικά· ἡ κίνησις των εἶνε ἀδράνεια· κινῶν μόνον ἐφ' ὅσον ἄλλο τι τὰ κινεῖ. Τοῦναντίον ἓνα πρῶτον κινῶν κινεῖ τὸν ἑαυτὸν του περιέχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεώς του καὶ κατευθύνει αὐτήν. Ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶνε ἡ ψυχὴ, «καθ' ὅσον αὐτὴ αὐτὴ ἢ φύσις τῆς ψυχῆς εἶνε αὐτοκίνησις» (Φαῖδρος, 245 E), Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν, ψυχὴ καὶ ζωὴ εἶνε ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρῶτον: διότι ἓνα ἔμψυχον πρῶτον κατευθύνει τὴν κίνησιν του ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἀποτελεῖ ἀρχὴν κινήσεως κατὰ τὴν σχέσηιν αὐτοῦ πρὸς τὸ περιβάλλον του. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς. Εἰς τὸν Πολιτικὸν (260 A) ὁ Πλάτων συγκρίνει τὸν βασιλέα πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς του. Οἱ ὑπουργοὶ μεταβιβάζουν εἰς τοὺς ὑποτακτικούς τὰς διαταγὰς τὰς ὅποιας λαμβάνουν ἀπὸ τὸν βασιλέα, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δίδει τὰς ἰδίας ἑαυτοῦ διαταγὰς: Ὁ βασιλεὺς εἶνε αὐτοεπιτακτικός. Ἡ ἀναλογία μεταξὺ τοῦ βασιλέως ὡς πρώτου ἐπιτάσσοντος καὶ τῆς ψυχῆς ὡς πρώτου κινῶντος εἶνε καταφανής. Ἡ ψυχὴ εἶνε τοῦτο τὸ

ἐντὸς πράγματός τινος ἐνυπάρχον αὐθόρμητον· γεννᾷ ἀενάως κίνησιν ἐν ἑαυτῷ. Ἐνῶ τὰ σώματα φθείρονται καὶ καταναλίσκονται, ἐνῶ ἓνα κατασκευασμένον ἱμάτιον κατατρίβεται βαθμηδὸν (Φαίδων, 87), ἐνῶ ἓνα φυσικὸν ἀντικείμενον βαθμηδὸν διαλύεται, τούναντίον ἡ ψυχὴ ἀνανεώνει καὶ ἀναπαράγει αὐτὴ ἑαυτήν· ἡ ψυχὴ ποτὲ δὲν ἀποθνήσκει, διότι διαρκῶς ἀνανεώνει ἑαυτήν ἐκ τῶν ἔνδον.

Ἡ ψυχὴ, πλὴν τούτου, κινεῖ τὰ ἄλλα πράγματα. Μεταδίδει ἐξ ἑαυτῆς μίαν ἐνέργειαν ἢ ὁποῖα εἶνε ἡ πηγὴ πάσης ἐνεργείας. Ἡ ψυχὴ εἶνε δημιουργικότης—«εἶνε τὸ πρῶτον καὶ θεϊότατον ὄλων ἐκείνων τῶν πραγμάτων τῶν ὁποίων ἡ κίνησις ὅταν ἐξελιχθῆ εἰς γένεσιν καθίσταται μίᾳ ἀέναος πηγὴ ὑπάρξεως». (Νόμοι 966 E). Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον γίνεται αἰτία τῆς κινήσεως εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ εἰς τὰ ἄλλα πράγματα εἶνε καὶ αὐτὸ κίνησις. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶνε πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μεταβάλλεται· εἶνε αὐτὴ αὐτὴ ἢ μεταβολή· ἡ ψυχὴ εἶνε ἐνέργεια καὶ γένεσις. Ἡ ψυχὴ, κατὰ ταῦτα, εἶνε διάρκεια ἢ ὁποῖα εἶνε ἡ πηγὴ πάσης καθ' ἕκαστον γενέσεως—«ἡ αἰτία ὄλων τῶν πραγμάτων τῶν παρόντων, τῶν παρελθόντων καὶ τῶν μελλόντων» (Νόμοι, 904 C). Ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβάσεως καὶ οὕτω συμφυῆς μὲ τὸν χρόνον (Νόμοι 721C, Τιμ. 34C).

* * *

Ὡς ψυχὴ, κατὰ ταῦτα, χαρακτηρίζεται κάθε αὐτο-ἐνέργεια, εἴτε ζωϊκὴ εἴτε πνευματικὴ. Ψυχὴν εὐρίσκομεν εἰς ὅλα τὰ ἐνόργανα ἀντικείμενα, τόσον εἰς τὰ φυτὰ ὅσον καὶ εἰς τὰ ζῶα. Τὰ φυτὰ στεροῦνται τῆς δυνάμεως τῆς σκέψεως, δὲν εἶνε ὅμως χωρὶς ψυχὴν. Αἱ πράξεις των δὲν διευθύνονται ὑπὸ τῆς λογικῆς· οὐχ ἦττον ὅμως διευθύνονται. Ἐνα φυτὸν «ἀποκρούει τὰς ἔξωθεν κινήσεις καὶ χρησιμοποιεῖ τὰς ἰδίας ἑαυτοῦ» μὲ ἄλλας λέξεις εἶνε πλάσμα ζῶν, πεποικισμένον μὲ ὠρισμένον βαθμὸν αὐτενεργείας ἢ ὁποῖα ἐξασφαλίζει εἰς αὐτὸ τὴν διατήρησιν, τὴν αὔξησιν καὶ τὴν ἀναπαραγωγὴν. Περαιτέρω ὁ Πλάτων εἶνε τῆς γνώμης ὅτι τὰ φυτὰ ἔχουν ἐπιθυμίας ὡς καὶ τὸ αἶσθημα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης (Τιμ. 77 A, B). Εἶνε φανερόν ὅτι εἰς τὰ ἀνωτέρω ἔχομεν μίαν πρόληψιν τῆς ἐννοίας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς φυτικῆς ψυχῆς. Ἐπι πλεόν, ἡ ψυχὴ ἐκτείνεται πέραν

τῶν ζώντων ἀντικειμένων καὶ περιλαμβάνει κάθε φυσικὴν κίνησιν. Ἡ ψυχὴ εἶνε φυσικὴ δύναμις· ὅλα τὰ πράγματα εἶνε πλήρη ψυχῶν. Ὁ Πλάτων μὲ τὴν ψυχοκρατίαν του εἶνε ὁ τύπος τοῦ Ἕλληνοσ. Ἡ θεωρία του, κατὰ ταῦτα, περὶ τῆς ψυχῆς εἶνε φυσικὴ καὶ ὄχι ἠθικὴ. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ αἰτία πάσης οἰασδῆποτε μεταβολῆς, καλῆς ἢ κακῆς· εἶνε ἡ αἰτία τόσον τῆς διαλύσεως ὅσον καὶ τῆς συνθέσεως, τῆς αὔξεσεως ὅσον καὶ τῆς φθορᾶς. Ἡ ψυχὴ εἶνε δυνατόν νὰ παραγάγῃ τάξιν ὅσον καὶ ἀταξίαν· δυνατόν νὰ δηλώσῃ ἀλήθειαν ἢ καὶ ψεῦδος. Ἰδιαιτέρως εἰς τὸ Χ βιβλίον τῶν Νόμων ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς ἠθικῶς ἀδιάφορον· εἶνε ἡ αἰτία τῆς φυσικῆς κινήσεως. Ὁ Πλάτων ἔχει, κατὰ ταῦτα ἀντικειμενικὴν ἀποψιν περὶ τῆς ψυχῆς· τὴν ἀντιλαμβάνεται ὡς μέλος τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου, ὡς τὴν ἕδραν τῆς ἐνεργείας εἰς τὴν φύσιν. Ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶνε νὰ πράττῃ, ὄχι νὰ γινώσκῃ. Ἐὰν ἡ ψυχὴ διανοεῖται τοῦτο συμβαίνει ἐπειδὴ διανοεῖσθαι σημαίνει ἐνεργεῖν. Ἡ πνευματικὴ ἀποψις τῆς ψυχῆς εἶνε ἓνας ἐκ τῶν τρόπων τῆς ἐνεργείας τῆς. Ἡ ἐνέργεια τοῦ γινώσκειν καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ δημιουργεῖν εἶνε διάφορα στάδια μιᾶς συνεχοῦς διαδικασίας, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ πρώτη προετοιμάζει τὸν δρόμον διὰ τὴν δευτέραν. Ἐχομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν σύλληψιν ἑνὸς σχεδίου καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκτέλεσιν ἑνὸς σχεδίου· καὶ τὰ δύο ταῦτα εἶνε ἐνέργεια. Εἰς τὸν Πλάτωνα ὅμως συναντῶμεν χωρὶα τὰ ὁποῖα εἶνε δυνατόν νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς σημαίνοντα ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶνε ψυχὴ· οὕτω λέγει ὅτι ὁ νοῦς ἐμφυτεύεται εἰς μίαν ψυχὴν (ψυχὴ... νοῦν μὲν προσλοβοῦσα, Νόμοι 897 B) ὡς ἔὰν τὰ δύο αὐτὰ νὰ ἦσαν διακεκριμένα. Μόνον μίᾳ ψυχῇ εἶνε δυνατόν νὰ ἀποκτήσῃ νοῦν, ὁ νοῦς δὲ μόνον εἰς μίαν ψυχὴν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ (Τιμ. 46 B). Πρέπει ἄρα γε νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ νοῦς καθὸ ὁδηγὸς τῆς ψυχῆς δὲν κινεῖται ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὸ νὰ καθοδηγῇ τὴν κίνησιν τῆς ψυχῆς; Τὸ ζήτημα ἔχει κάποιαν σπουδαιότητα· ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν ποῦ θὰ δώσωμεν εἰς αὐτὸ θὰ ἐξαρτηθῆ καὶ τὸ ἔὰν ὁ νοῦς θὰ πρέπει νὰ ὀρισθῆ ὡς συμβεβηκὸς ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ἡ διανόησις ὡς γένεσις, ἢ ὄχι. Θὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ νοῦς εἶνε ψυχὴ καὶ ὅτι ὡς ἐκ ταύτου μεταλαμβάνει τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων τῆς ψυχῆς· πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τούτου θὰ ἐπικαλεσθῶμεν χωρὶα εἰλημμένα ἐκ τῶν διαλόγων. Ὡς χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς ψυχῆς

ἀναφέρονται ἡ τέχνη, ἡ δόξα καὶ ὁ νοῦς (Νόμοι 892 Β). αἱ κανονικαὶ κινήσεις τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων μνημονεύονται ὡς ἐνδείξεις τῆς ψυχῆς. Εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν ὡς ἰσοδύναμα. Ἐπειτα, συχνὰ γίνεται ἀναφορὰ εἰς τὴν κίνησιν καὶ εἰς τὰς περιοδικὰς περιστροφὰς τοῦ νοῦ (Νόμοι 897, 998 Β). Ὁ νοῦς εἶνε κίνησις καὶ αἰτία κινήσεως. Ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν; θὰ ἐρωτήσῃ ὁ ἀναγνώστης. Ἡ κίνησις τοῦ νοῦ εἶνε τὸ διανοεῖσθαι, ἢ διανόησις. Λέγομεν ὅτι ὁ νοῦς κινεῖται ὅταν διαδηλοῖ τὴν ἀλήθειαν ὅσον ἀφορᾷ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ τὸν κόσμον τῆς δόξης (Τιμ. 37 Α). Ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ συνίσταται εἰς κατάφασιν καὶ ἀρνησιν. Σπουδαιότερα ἀκόμη εἶνε ἡ διαδικασία διὰ τῆς ὁποίας ὁ νοῦς καταλήγει εἰς τὰ συμπεράσματά του. Ἡ ἀπλή κατάφασις δὲν εἶνε γνῶσις ἐνόσω δὲν κατανοήσῃ κανεὶς τὸ πρόβλημα, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐνοήσῃ τὴν λύσιν του. Ἡ ψυχὴ ὅταν διανοεῖται ἀπαντᾷ εἰς ἐρωτήματα τὰ ὁποῖα θέτει εἰς ἑαυτήν. Ἡ διανόησις εἶνε διάλογος, —εἶνε ἢ συνομιλία τῆς ψυχῆς μὲ τὸν ἑαυτὸν της. Μόλις δὲ ἔχει δοθῆ ἢ ἀπάντησις εἰς ἓνα ἐρώτημα, ἀμέσως ἀναφαίνεται νέον ἐρώτημα. Ἡ διανόησις εἶνε, κατὰ ταῦτα, ἢ μετάβασις ἀπὸ ἓνα πρόβλημα εἰς ἄλλο· εἶνε ὅμως ἐπίσης καὶ ἢ μετάβασις ἀπὸ μίαν ἀπάντησιν εἰς ἄλλην ἀπάντησιν. Εἰς τοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους βλέπομεν τὸν συγγραφέα νὰ πηγαίνει ἀπὸ μίαν θεωρίαν εἰς ἄλλην: ἐξετάζονται, τουτέστι, πολλαὶ καὶ ποικίλαι ἐνδεχόμεναι λύσεις πρὶν ἢ ἢ συζήτησις φθάσῃ εἰς ἓνα τελικὸν συμπέρασμα. Αὕτη δὲ αὕτη ἢ διαδικασία, διὰ τῆς ὁποίας φθάνει εἰς τὰ συμπεράσματα εἶνε οὐσιώδης διὰ νὰ κατανοηθοῦν ταῦτα. Ἡ ἐρευνα εἶνε μέρος τοῦ συστήματος.

Ὁ νοῦς εἶνε ψυχὴ, ἀφοῦ τὸ νὰ διανοεῖται κανεὶς σημαίνει νὰ ἐνεργῇ καὶ μάλιστα νὰ ἐνεργῇ αὐθορμήτως. Ἡ νόησις εἶνε ἢ ἐκδήλωσις τῆς ζωῆς. Ἡ ἔννοια τοῦ λεγομένου ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς ψυχὴν εἶνε ὅτι τὸ λογικὸν προϋποθέτει τὴν γενικωτέραν οὐσίαν τῆς αὐτοκινήσεως. Ὁ νοῦς εἶνε ἔλλογος ψυχὴ: ἢ ψυχὴ ὅμως εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε ἢ νὰ μὴ εἶνε ἔλλογος. Ὅπως ὅλα τὰ πράγματα εἰς τὴν φύσιν οὕτω καὶ ἢ διανόησις εἶνε διάρκεια, καὶ τι ποὺ γίνεται ἐντὸς τοῦ χρόνου. Ὁ δὲ νοῦς, τοῦ ὁποίου ἢ διανόησις ἀποτελεῖ τὴν λειτουργίαν, εἶνε χρονικὸν γεγονός, εἶνε δημιούργημα, καίτοι βεβαίως

ἓνα ἀθάνατον δημιούργημα. Ἐπειδὴ εἶνε ἀθάνατον, ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα μὲ τὰς ἰδέας· ὡς ἀθάνατον ὅμως δὲν εἶνε καὶ ἐκτὸς τοῦ χρόνου, ἀλλὰ ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἱστορικῆς τάξεως, «ἀνώλεθρον, ἀλλ' οὐκ αἰώνιον» (Νόμοι 904 Α). Ὁ νοῦς εἶνε ἀφθαρτος καὶ οὕτω ζῆ τὴν ζωὴν του ἐντὸς τοῦ χρόνου.

Ἄς λάβωμεν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἢ ὁποία εἶνε λογικὴ· ἔχει ὅμως καὶ ἄλλας λειτουργίας. Μᾶς ἐπιτρέπεται δὲ νὰ εἴπωμεν διὰ τὸν Πλάτωνα, ὅσον καὶ διὰ τὸν Descartes, ἢ διανόησις εἶνε ἰδιότης τῆς ψυχῆς, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ προσθέσωμεν ὅτι διὰ τὸν Πλάτωνα, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὸν Descartes, ἢ διανόησις λαμβάνεται, ὡς πρὸς τὸ γένος εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει, ὡς ἰσοδύναμος πρὸς τὴν συνείδησιν. Εἰς τοὺς Νόμους (896 D) ὁ Πλάτων ἀπαριθμεῖ τὰς λειτουργίας τῆς ψυχῆς: συνίστανται δὲ αὗται εἰς τὸ νὰ βουλευέται καὶ νὰ δοξάζῃ (ἀληθῶς ἢ ψευδῶς) νὰ βούλεται (βουλή) καὶ νὰ ἐπιμελεῖται, νὰ χαίρῃ καὶ λυπεῖται, νὰ θαρροῖ καὶ νὰ φοβεῖται, νὰ ἀγαπᾷ (στέργη) καὶ νὰ μισῇ. Σημειωτέον, ὅτι ὁ λογισμὸς καὶ ἢ βουλή ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ κρίνειν καὶ διατάσσειν. Εἶνε πρὸς τούτοις ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ὅτι αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι φθάνουν μέχρι τοῦ πεδίου τῶν συναισθημάτων εἰς τρόπον ὅστε νὰ συμπεριλαμβάνουν τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην κτλ. Ἡ ζωὴ, κατὰ ταῦτα, τῆς ψυχῆς περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ τὴν διανόησιν, τὴν θέλησιν (ἢ ἐπιθυμίαν) καὶ τὸ αἶσθημα· μὲ μίαν λέξιν περιλαμβάνει ὅλας τὰς λειτουργίας, τὰς ὁποίας συνηθίζομεν νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὴν συνείδησιν. Τὰς λειτουργίας ταύτας ὁ Πλάτων ἀποκαλεῖ τὰς πρωταρχικὰς («πρωτουργούς») κινήσεις τῆς ψυχῆς, αἱ ὁποῖαι καθορίζουν καὶ προκαλοῦν τὰς διαδικασίας τῆς αὐξήσεως καὶ φθορᾶς, καθὼς καὶ τὰς φυσικὰς ἰδιότητας τοῦ λευκοῦ καὶ μέλανος, τοῦ σκληροῦ καὶ μαλακοῦ, γλυκέος καὶ πικροῦ (Νόμοι 897 Α). Οὕτω λοιπὸν αἱ ἐνσυνείδητοι ἐνέργειαι προκαλοῦν φυσικὰς ἰδιότητας καὶ κινήσεις. Καὶ ὅμως εἶνε ἀμφίβολον ἔάν κατὰ τὸν Πλάτωνα ἢ συνείδησις εἶνε τὸ οὐσιώδες καὶ καθορίζον χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ κοιμᾶται, καὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ὕπνου δὲν ἔχει συνείδησιν. Εἴτε ὅμως κοιμᾶται εἴτε γρηγορεῖ, ἢ ψυχὴ λειτουργεῖ· εἶνε ἐνεργός. Τὸ θεμελιώδες χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῆς ψυχῆς εἶνε ἢ ζωὴ.

II

Είπομεν ότι ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνεργείας καὶ ὅτι αὐτὴ αὕτη ἡ ἀρχὴ εἶνε ἐνέργεια. Ἡ ἔννοια ὅμως τῆς ἐνεργείας δὲν ἀρκεῖ καθ' ἑαυτὴν διὰ τὰ περιγράψῃ τὴν ψυχὴν. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἐνέργεια ἐνεργουῦσα ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου· εἶνε διαδικασία ἐπὶ σκοπῶ πραγματοποιήσεως τοῦ Ἀγαθοῦ. Ἡ ψυχὴ εἶνε τελεολογικὴ κίνησις—εἶνε ἡ πραγμάτωσις τῆς ἀξίας. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς ἐνεργουῦσα ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὸν νόμον. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προσδίδει χαρακτῆρα εἰς τὴν ψυχὴν εἶνε ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς τὸ δεχόμενον (τὸν χῶρον) εἶνε κίνησις, ἡ ὁποία ἔχει σχῆμα. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἔρως. Εἰς τὸ Συμπόσιον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξετάσωμεν εὐθύς ἀμέσως, δίδεται πλήρης περιγραφή τοῦ Ἔρωτος ὡς παράγοντος τῆς δημιουργικότητος.) Ὁ Ἔρως εἶνε ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ Ἀγαθὸν ἀπὸ ἀπόψεως ὠραιότητος. Διὰ τὸν Πλάτωνα δὲν ὑπάρχει ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὄραίου, μεταξὺ ἀρετῆς καὶ ἐπιθυμίας. Τὸ ἀγαθὸν εἶνε ἀρμονία καὶ ἡ ἀρμονία εἶνε κάλλος. Ἐχομεν τὴν ἐξωτερικὴν χάριν τοῦ σώματος, καὶ τὴν ἐσωτερικὴν χάριν τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀρετὴ προέρχεται ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ μέτρου ἐπὶ τῶν συστατικῶν στοιχείων τῆς ψυχῆς καὶ τῆς Πολιτείας. Ἡ τελείωσις τοῦ χαρακτῆρος εἶνε ἔργον τέχνης. Ἀφ' οὗ δὲ τὸ ἀγαθὸν εἶνε κάλλος, εἶνε καὶ ἀντικείμενον ἀγάπης. Ἐξ οὗ ἐπεταί ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ εἶνε στοιχεῖον δυνάμεως διὰ τὴν συμπεριφορὰν· ἡ γνῶσις εἶνε ἀρετὴ. Λέγομεν λοιπὸν ὅτι κάθε ἀγάπη εἶνε ἀγάπη ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὸ ἀγαθόν, ἀγαπῶμεν τὸ ἀγαθόν, καὶ τίποτε ἄλλο ἐκτὸς αὐτοῦ. Ἡ προσωπικὴ φιλία καὶ συμπάθεια ἔχουν πάντοτε ὡς προϋπόθεσιν τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον εἶνε εἰκὼν τοῦ ἰδανικοῦ. Δὲν ἀγαπῶμεν τὰ καθ' ἕκαστον πρόσωπα ὡς τοιαῦτα· ἀγαπῶμεν τὸ ἰδανικὸν τὸ ὁποῖον εὐρίσκομεν εἰς αὐτά. Κάθε ἀγάπη ἀφορᾷ ἀπροσώπους αἰτίας, καὶ εἰς τὴν ἀγάπην αὐτὴν πρὸς τὸ ἰδανικὸν δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ τυχαῖον. Ὅσον ὀλίγον ἐμπειρικὸς εἶνε ὁ Πλάτων καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν γνῶσιν ἄλλο τόσον ὀλίγον εἶνε τοῦτο καὶ καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀγάπην. Ἡ γνῶσις τῶν εἰδῶν εἶνε ἔμφυτος· ὁμοίως καὶ ὁ ἔρως πρὸς τὸ ἀγαθὸν εἶνε ἔμφυτος.

1) Ἴδε καὶ Ἀρχ. Φιλ. ἔτος Ε' τεύχος Βον σελ. 249.

Ἡ ἔννοια εἶνε τὸ πρότερον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀντίληψιν καὶ δίδει εἰς αὐτὴν σημασίαν· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ ἰδανικόν, τὸ ὁποῖον εἶνε ἀμυδρῶς παρὸν εἰς τὴν ψυχὴν προσδίδει ἀξίαν εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ καθ' ἕκαστον. Κάθε ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὸ ἀγαθὸν κατὰ διάφορον τρόπον· ὁ ἕνας ἀγαπᾷ τὴν δύναμιν, ἄλλοι ἀγαποῦν τὴν σοφίαν, ἄλλος τὴν δικαιοσύνην. Κάθε ἕνας ἔχει τὸν ἰδιαιτέρον θεὸν του. Ὁλοι μας ἀγαπῶμεν ἤδη τὸν θεὸν μας καὶ ζητοῦμεν νὰ ἀνεύρωμεν ἕνα πρόσωπον ποῦ νὰ εἶνε εἰκὼν τοῦ θεοῦ μας. Ὁ ἔρως εἶνε συμβολικός, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀγαπῶμεν ἕνα πρόσωπον ἐπειδὴ εἶνε τὸ σύμβολον τοῦ θεοῦ μας. Ἀγαπῶντες δὲ αὐτὸ προσπαθοῦμεν νὰ τὸ ἐκπαιδεύσωμεν διὰ νὰ καταστήσωμεν αὐτὸ καλλιτέραν ἀκόμη εἰκόνα τοῦ θεοῦ. Κατὰ ταῦτα ἡ διδασκαλία εἶνε ἐκδήλωσις φιλίας. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀγαθὸν εἶνε ὕψος καὶ προϋπόθεσις τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ πρόσωπον· καὶ ἀντιστρόφως, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ πρόσωπον ἀφυπνίζει ἐντὸς μας τὴν ἀμυδρὰν συνείδησιν τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ ἰδανικόν. Ὁ προσωπικὸς ἔρως, κατὰ ταῦτα, εἶνε ἀνάμνησις, αἱ δὲ παράφοροι ἐκδηλώσεις τῆς ἀγάπης προέρχονται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ φίλος μᾶς ἐνθυμίζει τὸ ἰδανικόν μας.

Ὁ ἔρως δὲν εἶνε ἀπλῶς ἀνθρωπινὴ φιλία· ἀποτελεῖ τὴν φύσιν κάθε μίας ἐνθέρμου ἀνθρωπίνης ἐνεργείας—τοῦ χρηματισμοῦ, τῆς ἀναζητήσεως τῆς ἀληθείας, τοῦ πατριωτισμοῦ. Κάθε μία ἐνέργεια ἔχει ὡς ἐλατήριόν της τὸν ἔρωτα. Ὁ ἔρως, λοιπὸν, εἶνε ἡ ὁρμὴ αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς. Διότι ὁ ἔρως δὲν εἶνε ἀδιάφορος θαυμασμὸς πρὸς ἕνα ἰδανικόν· εἶνε πάθος· οὔτε ὅμως εἶνε καὶ γυμνὸν ἔνστικτον, διότι ἀντικείμενον αὐτοῦ εἶνε ἡ τελειότης. Ἡ ζωὴ εἶνε ἡ ἀκάματος ἐπιδίωξις τῆς τελειότητος.

Ὁ χαρακτῆρ τοῦ ἔρωτος ὡς ὁρμῆς αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς εἶνε αἰτία ὥστε νὰ ἐκτείνεται οὗτος εἰς ὅλα τὰ ζῶντα πράγματα, εἰς τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτά, ὅσον καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Κάθε κίνησις εἰς τὰ ζῶντα πράγματα εἶνε ἐκδήλωσις τοῦ ἔρωτος. Ὅτι ὅμως ἐπιθυμοῦμε νὰ ἀποκτήσωμεν, ἐπιθυμοῦμεν ἐπίσης καὶ νὰ τὸ διατηρήσωμεν· ὁ ἔρως λοιπὸν εἶνε ἡ ὁρμὴ πρὸς διατήρησιν τῶν ἀξιῶν. Ὁ Πλάτων ἀναφέρει πῶς «σώζεται» τὸ θνητὸν (Συμπ. 208 Α). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἡ ἔμφρασις μετατοπίζεται ἀπὸ τοῦ ἔρωτος διὰ τὸ ἰδανικὸν πρὸς τὸν

ἔρωτα διὰ τὸ αἰώνιον. Ἡ μᾶλλον αἱ δύο αὐταὶ ἐπιθυμίαι συνεννοῦνται εἰς μίαν καὶ ἔχομεν οὕτω τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μὴ παύσωμεν ποτὲ νὰ ἔχομεν ἰδικόν μας τὸ Ἄγαθόν. Τὰ πράγματα ὅμως τοῦ κόσμου τούτου ὑπόκεινται εἰς φθοράν· κάθε συγκεκριμένον ἀπόκτημα εἶνε καταδικασμένον νὰ χαθῆ. Πῶς λοιπὸν θὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ διατηρήσωμεν διαρκῶς τὸ ἀποκτηθέν; Διὰ τῆς γεννήσεως, εἴτε σωματικῶς εἴτε ψυχικῶς. Ἡ ψυχὴ σώζει ἑαυτὴν ἀπὸ τὸν θάνατον μὲ τὸ νὰ ἐξωτερικευθῆ εἰς κάποιον ἀντικειμενικὸν ἔργον. Ὁ ἔρως ὀδηγεῖ πρὸς τὴν δημιουργίαν, καθόσον δημιουργία εἶνε ἢ προσπάθεια τῆς ζωῆς νὰ ἐξακολουθήσῃ ὑπάρχουσα καὶ πέραν τῆς ἰδίας ἑαυτῆς φθορᾶς. Ὁ ἐφευρέτης ἐπιζητῆ διὰ τῆς ἐφευρέσεώς του· ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ διὰ τῆς ἐπιδράσεώς του ἐπὶ τῆς κοινότητος· ὁ ἐπιστήμων διὰ τῶν ἀνακαλύψεων του. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν φήμην εἶνε ἀγάπη τῆς ἀθανασίας. Ἡ ψυχὴ ἐπιζητῆ εἰς τὸ ἐπιζῶντα τέκνα. Τὸ ἐνστικτον τῆς ἀναπαραγωγῆς δὲν εἶνε παρὰ μία διάφορος ἔκφρασις τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτο-διατηρήσεως· ἢ δὲ ὁρμὴ τῶν φύλων πρὸς ἀλληλα δὲν εἶνε κατὰ τελευταῖον λόγον παρὰ ὁ ἔρως διὰ τὴν ἀθανασίαν. Δὲν θὰ παύσωμεν δὲ τονίζοντες ὅτι ὁ ἔρως κατὰ Πλάτωνα δὲν ἔχει τίποτε τὸ «πλατωνικόν», διότι ὁ ἔρως δὲν εἶνε τίποτε ἄν δὲν εἶνε δημιουργικός.

Ἡ δημιουργικότης εἶνε ἀτελεύτητος· τὸ τέκνον πρέπει νὰ ἀποθάνῃ· καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἐπιβίωσιν, γεννᾷ ἕνα ἄλλο τέκνον, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἀπειρον. Τὸ νὰ μείνῃ κανεὶς ἀγαμος εἶνε πρᾶξις ἀσεβῆς· σημαίνει παραβίασιν τοῦ αἰτήματος πρὸς διαίωσις τῶν ἀξιών. Εἶνε κτυπητὴ ἢ ὁμοίότης μεταξὺ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Freud. Καὶ οἱ δύο εἶνε σύμφωνοι εἰς τὸ ὅτι ὁ ἔρως εἶνε θεμελιώδης ὁρμὴ. Καὶ οἱ δύο ὅταν τὸν ἐρμηνεύουν διαβλέπουν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν διάφορον τῶν φανερῶν αὐτοῦ ἐκδηλώσεων. Ἡ δὲ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ εἶνε ὀριζική διαφορὰ: Διὰ τὸν Freud ὁ ἔρως πρὸς τὸ ἰδανικόν εἶνε ἢ ἐξαύλωσις τοῦ φύλου· διὰ τὸν Πλάτωνα, τὸ φῦλον εἶνε ἢ ἐξαύλωσις τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸ ἰδανικόν. Δὲν εἶνε ὅμως ἀλήθεια ὅτι ὁ Πλάτων ἀντιλαμβάνεται τὸν ἔρωτα μόνον κατὰ τρόπον ἰδανικόν. Ὁ ἔρως ἔχει ὡς πατέρα του τὸν Πόρον καὶ ὡς μητέρα του τὴν Πενίαν: ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶνε ἔλλογος ἔρως, ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἶνε πρωτόγονος ὁρμὴ, γήϊνος, ἀξεστος καὶ τραχεῖα, ραδιοῦργος, πονηρά, προ-

κισμένη μὲ τὸν πρακτικὸν νοῦν τοῦ ἐνστίκτου (Συμπ. 208).

Ὁ Πλάτων ἀναφέρει ὅτι ὑπάρχει μετάβασις ἐντὸς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀτόμου. Εἰς τὸ πνεῦμα τίποτε δὲν μένει ἀμετάβλητον: συνήθειαι, αἰσθήματα, βιώσεις, πεποιθήσεις, ὅλα παρέρχονται. Ἡ μνήμη δὲν εἶνε ἢ διατήρησις τοῦ παλαιοῦ ἀλλ' ἢ ἀντικατάστασις ὑπὸ νέου τινὸς ἐκείνου τὸ ὅποιον παρήλθε. Ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος δὲν εἶνε παρὰ μία διηνεκὴς φθορὰ καὶ μία διηνεκὴς ἀνανέωσις μὲ μόνην τὴν ὁμοίότητα τοῦ σχεδίου· διότι, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, ἀπὸ τὸ ἐν μέρος καὶ τι παρέρχεται καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο γεννᾶται καὶ τι ὅμοιον πρὸς αὐτὸ (Συμπ. 208 B). Οὕτω, εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος ὁ ἔρως γενικεύεται καὶ γίνεται τὸ γεγονός τῆς μεταβατικότητος· ὁ ἔρως εἶνε ἢ ἀποψις τῆς διαρκείας, ὁ δὲ χρόνος εἶνε ἢ μετρομένη ἀποψις τοῦ ἔρωτος.

Τὸν ἔρωτα τὸν εὐρίσκομεν ὄχι μόνον εἰς τὰ ἐμψυχα ὄντα ἀλλὰ ἐπίσης καὶ εἰς τὰ ἀψυχα πράγματα. Ὁ ἔρως εἶνε ρεῦμα ζωῆς τὸ ὅποιον διήκει δι' ὀλοκλήρου τῆς φύσεως· ὀλόκληρος ἢ φύσις εἶνε γενεσις· ὀλόκληρος ἢ φύσις εἶνε μία διηνεκὴς γενεσις καὶ μία διηνεκὴς ἐξαφάνισις, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἢ πραγματοποίησις τῆς αἰωνιότητος ἐν τῷ χρόνῳ. Ὁ ἔρως κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁμοιάζει εἰς τὸ ἐλαπνίταλ τοῦ Bergson. Ὑπάρχει ὅμως ζωτικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο. Τὸ ἐλαπνίταλ δὲν ἔχει ὀρισμένον σκοπὸν· δημιουργεῖ τοὺς σκοποὺς του καὶ ὑπερβαίνει αὐτούς· δὲν εἶνε παρὰ διαδικασία. Ὁ ἔρως, τοῦναντίον, ἔχει ὀρισμένον σκοπὸν ὁ ὁποῖος εἶνε τὸ Ἄγαθόν· τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς εἶνε μία διαδικασία διὰ τὴν πραγματοποίησιν ἀξιών· ἢ παγκόσμιος διαδικασία αὐτὴ ἔχει νόημα. Τὸ νόημα τοῦτο δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ τὸ ἀντιληφθοῦμε, διότι, σὰν νὰ ποῦμε, ὅταν ἡμεῖς εἰσερχόμεθα, ἔχει ἀρχίσει ἤδη τὸ δράμα καὶ ἐξερχόμεθα πολὺ πρὶν φθάσει τοῦτο εἰς τὸ τέλος του. Ἐὰν ὅμως ἦτο δυνατόν εἰς τὸν ἀνθρώπον νὰ συλλάβῃ τὸ σύνολον θὰ ἔβλεπεν ὅτι ὀλόκληρος αὐτὴ ἢ μεγάλη ποικιλία τῶν φυσικῶν γεγονότων ἀκολουθεῖ ἕνα σχέδιον. Διὰ τὴν νεωτέραν σκέψιν, τὸ νὰ ἐξηγήσῃ σημαίνει νὰ συσχετίσῃ δύο πράγματα ὡς αἷτιον καὶ αἰτιατόν· ἐνῶ διὰ τὸν Πλάτωνα σημαίνει νὰ συσχετίσῃ κανεὶς αὐτὰ ὡς μέσον καὶ σκοπὸν, καὶ ἀκόμη περισσότερο σημαίνει νὰ ἀποκαταστήσῃ κανεὶς ἀναλογίας καὶ ἀρμονίας μεταξὺ γεγο-

νότων. Ἡ φύσις διὰ τὸν Πλάτωνα ἔχη αἰσθητικὸν νόημα· ὁ ἔρωξ εἶνε τὸ δέλεαρ τοῦ κάλλους κατὰ τὴν ἐπίδρασιν του ἐπὶ τῶν πραγμάτων.

Ἔως τώρα εἶδομεν ὅτι ὁ ἔρωξ σημαίνει α) ζωὴν, β) περισσοτέραν ζωὴν. Τέλος γ) σημαίνει καλλιτέραν ζωὴν. Ὁ ἔρωξ εἶνε παράγων προσδίδων ἐντατικότητα εἰς τὴν ζωὴν. Ὁ Πλάτων περιγράφει τὸν ἔρωτα ὡς μίαν ἀνάβασιν ἀπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ σῶμα εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ πνεῦμα, ἀπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ ἄτομον εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ σύνολον, ἀπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ συγκεκριμένον εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἀφηρημένον. Εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἔρωτος ἐνυπάρχει μία τάσις γενικεύσεως· ὁ ἔρωξ εἶνε ἐπαγωγικὴ διαδικασία βαίνουσα ἐκ τῶν καθ' ἕκαστον πρὸς τὰ γενικά. Τὸ ἀνώτατον σημεῖον τῆς κινήσεως ταύτης πρὸς τὰ ἄνω ἀποτελεῖ ἡ θεὰ τοῦ Κάλλους, πέραν πάσης ἐννοιολογικῆς συνθέσεως, καὶ πέραν τῆς τέχνης. Ὁ καλλιτέχνης μᾶς δίδει μόνον σύμβολα τοῦ Κάλλους ὅχι αὐτὸ τοῦτο τὸ Κάλλος. Ἡ τέχνη, κατὰ ταῦτα, εἶναι γνώμη· ἡ τέχνη ὅμως ἔχει καὶ μίαν λειτουργίαν, νὰ ἐπαναφέρῃ τουτέστιν εἰς τὸν νοῦν τὴν θεάν ταύτην τοῦ Κάλλους.

Παραλλήλως καὶ ἀντιστοίχως πρὸς τὴν ἀνοδὸν ἔχομεν ὅμως καὶ τὴν πτώσιν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν γνῶσιν ἔχομεν ἐναλλασσομένας τὴν ἀνοδὸν καὶ τὴν πτώσιν. Εἰς τὸ ἄτομον ὑπάρχει ἡ τάσις νὰ κατακαθῆσθαι σὲ κανένα χαντάκι, εἰς τὴν συνήθειαν καὶ εἰς τὰ κατὰ συνθήκην παραδεδεγμένα. Τὸ τοιοῦτον εἶνε ἡ ἱκανοποίησις μὲ τὴν ὑπάρχουσαν κατάστασιν τὸ ὁποῖον εἶνε ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ. Ἡ πλάνη δὲν εἶνε τόσον ἡ ἀγνοία ὅσον τὸ νὰ εἶνε κανεὶς εὐχαριστημένος μὲ τὴν ἀγνοίαν, τὸ νὰ ὑπολαμβάνῃ τὴν σκιάν ὡς τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον. Οἱ ἄνθρωποι ἐντὸς τοῦ σπηλαίου εἶνε ἀλυσσοδενοὶ ἀπὸ τὸν λαμόν καὶ ἀπὸ τὰ πόδια· δὲν ἔχουν εὐχέρειαν κινήσεως οὔτε τοῦ πνεύματος οὔτε τῶν αἰσθήσεων. Ἡ, ἀντὶ τοῦ ληθάργου τῆς συνηθείας δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἐνώπιόν μας τὴν εἰσβολὴν τοῦ ἀχαλινώτου πάθους, τὸ ὁποῖον θὰ ἀναγκάζει τὴν κίνησιν νὰ παρεκκλίνῃ ἀπὸ τῆς φορᾶς τῆς πρὸς τὸ Ἄγαθόν. Τὸ θέμα τοῦ ἐκφυλισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἐκτὸς τῶν τραγωδιῶν τῆς σκηνῆς ἔχομεν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Θουκυδίδου ὅπου ἐξιστορεῖται ἡ τραγωδία τῶν Ἀθηναίων, τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ παρακμὴ τῆς

Ἡ πτώσις αὐτῆς ἐπέρχεται ὡς ἐκ τῆς ἀλλαζονείας καὶ ἐπειδὴ ἐθεώρει ὅτι ἔφθασεν εἰς τὴν τελειότητα. Τὰς ἐναλλαγὰς παρουσιάζει ὅχι μόνον ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀλλὰ ἡ φύσις ἐν γένει· ὑπάρχει κυκλικὴ κίνησις τῶν κοσμολογικῶν ἐποχῶν κατὰ τὴν ὁποίαν μίαν περίοδον ὅπου βασιλεύει ἡ τάξις διαδέχεται μία ἐποχὴ ὅπου ἐμφανίζεται τὸ ἀνώτατον ὄριον τῆς χαώδους ἀταξίας καὶ τύχης. Κατὰ ταῦτα, παραλλήλως πρὸς τὸν ἀνερχόμενον ἔρωτα, ἔχομεν τὸν ἀντίθετον ἔρωτα ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τὴν πρὸς τὰ κάτω πίεσιν τοῦ μηχανισμοῦ. Ἐχομεν δηλαδὴ τὸ δέλεαρ τοῦ ἰδανικοῦ, ἔχομεν ὅμως καὶ τὴν ἔλξιν τοῦ δεχομένου.

III

Μετὰ τὴν ἰδέαν τῆς ψυχῆς ὡς ἐνεργείας, θὰ ἐξετάσωμεν τώρα τὴν ἰδέαν τῆς ψυχῆς ὡς μικτοῦ. Ὁ ἔρωξ εἶνε ἓνα «μ ε σ τ α ξ ύ», εἶνε μία ἀρχὴ τοῦ ἐνδιαμέσου. Ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ἡ ἐπιθυμία δὲν εἶνε οὔτε θεῖον οὔτε ἀνθρώπινόν τι· δὲν εἶνε θεῖον διότι ἡ ἐπιθυμία ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἐννοίαν τῆς στέρησεως· οἱ θεοὶ οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὰ πάντα, δὲν ἐπιθυμοῦν τίποτε. Δὲν εἶνε ὅμως καὶ θνητόν τι διότι ἡ πλήρης ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ θὰ συνεπήγετο τὴν ἀπουσίαν πάσης ἐπιθυμίας πρὸς ἀπόκτησιν αὐτοῦ. Οὔτε ὁ τελείως ἀμαθὴς οὔτε ὁ τελείως σοφὸς ἐπιθυμοῦν τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἐπιθυμία εἶνε ἓνας δαίμων ὁ ὁποῖος κινεῖται διαρκῶς μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς. Ὁ ἔρωξ κατὰ ταῦτα εἶνε μεσάζον τι μεταξὺ τῶν δύο κόσμων καταγινόμενος εἰς τὸ νὰ διερμηνεύῃ τὸ θεῖον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ νὰ διαβιβάζῃ τὰς διαταγὰς τῶν μὲν καὶ τὰς παρακλήσεις καὶ προσευχὰς τῶν δέ. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ἐρμηνείας εἰς τὸ Σύμπαν. Ἡ μεταφυσικὴ τῆς θέσις εἶνε ἡ τοῦ Πέραιτος ἔναντι τοῦ Ἀείρου, ἔναντι τῶν παραδειγμάτων (σχεδίων) καὶ τοῦ Δεχομένου. Καίτοι ταῦτα εἶνε διακεκριμένα μεταβάλλονται ὅμως διαρκῶς μεταβαίνοντα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τοῦ ἑνὸς εἰς τὴν τοῦ ἄλλου. Λέγομεν λοιπὸν ὅτι ἡ ἐνέργεια συνίσταται ἀκριβῶς εἰς τὴν μεταβάσιν αὐτῆν τῶν εἰδῶν εἰς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἀντιστρόφως. Ἐἴμεθα οὕτω εἰς θέσιν νὰ πραγματοποιήσωμεν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἐνεργείας εἰς τὴν τοῦ μικτοῦ. Ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς συνίσταται εἰς τὸ νὰ φέρῃ εἰς συνάφειαν διάφορα στοιχεῖα

ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς συσχετίσεως. Γένεσις σημαίνει γένεσις τῶν συσχετίσεων. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἡ αἰτία τῆς μίξεως. Μὲ τὸ νὰ ἐπιβάλλῃ τάξιν ἐπὶ τοῦ ἀκαθορίστου, πραγματοποιεῖ ἡ ψυχὴ τὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα. Ἡ ἐπιβάλλει τάξιν ἐπὶ τῶν κοινοτήτων καὶ μεταβάλλει ταύτας εἰς πολιτείας· ἡ τακτοποιεῖ τὴν ἰδίαν ἑαυτῆς ἐσωτερικὴν ζωὴν καὶ μεταβάλλει τὸ χάος τῶν συγκρουομένων ἐπιθυμιῶν καὶ ὁρέξεων εἰς κατάστασιν ἑγκρατείας. Ἡ, τέλος, ἀντὶ νὰ σχηματίσῃ πράγματα εἶνε δυνατὸν ἡ ψυχὴ, νὰ γινώσκῃ ταῦτα. Εἰς τὴν γνῶσιν ἡ ψυχὴ εἰσάγει τάξιν εἰς τὴν ποικιλομορφίαν τῶν αἰσθήσεων ἐρμηνεύουσα τὰς αἰσθήσεις τῇ βοήθειᾳ τῶν ἐννοιῶν.

Τὸ λεχθὲν ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖ ἑαυτὴν καὶ κινεῖ καὶ τὰ ἄλλα πράγματα καθορίζει μίαν διττὴν ἰκανότητα τῆς ψυχῆς. Ἀπὸ τὸ ἓν μέρος ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖ μίαν ἐσωτερικὴν πόλιν ἢ ὁποῖα χάρει ἰδίας ὑπάρξεως χάριν τοῦ ἑαυτοῦ της. Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, τὴν ψυχὴν ὡς κἄτι χωριστόν, ὡς κἄτι ἐντελῶς χωρισμένον ἀπὸ τὰ ἄλλα πράγματα καὶ ἀποτραβηγμένον εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως ἡ ψυχὴ διατελεῖ εἰς ἀμοιβαίαν ἐπενέργειαν μετὰ τῆς κοινότητος καὶ τοῦ ὅλου περιβάλλοντός της. Ἐχομεν λοιπὸν τὴν ψυχὴν ὡς διατηροῦσαν ἑαυτὴν καὶ τὴν ψυχὴν ὡς αἰτίαν τῶν ἄλλων πραγμάτων. Πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην ἀποψιν θὰ στρέψωμεν τώρα τὴν προσοχήν μας.

Ποία εἶνε ἡ πράξις διὰ τῆς ὁποίας ἡ ψυχὴ παράγει μικτόν τι ἐκτὸς ἑαυτῆς; Ἡ ψυχὴ ὡς δημιουργὸς τῶν ἄλλων πραγμάτων, ὡς μεταδίδουσα εἰς αὐτὰ κίνησιν, εἶνε αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀπόδειξις τῆς ἀρχῆς τῆς μερίμνης. Ὡς λέγει ὁ Πλάτων «πᾶσα ἡ ψυχὴ παντὸς ἐπιμελεῖται τοῦ ἀψύχου» (Φαῖδρος 246 Β). Εἰς τὸν Πολιτικὸν μᾶς δίδει ὁ Πλάτων μίαν ἀνάλυσιν τῶν λειτουργιῶν τῆς ψυχῆς, ἢ ὁποῖα ἔχει σπουδαιότητα διὰ τὸ πρόβλημά μας. Δυνατὸν ἡ ψυχὴ νὰ ἀσκῇ τὴν «κριτικὴν» τῆς λειτουργίας κατὰ τὴν ὁποίαν εἶνε ἀπλοῦς θεατῆς (Πολιτικὸς 260 C). Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς τὴν λειτουργίαν τοῦ κρῖνειν ἔχομεν τὴν λειτουργίαν τοῦ ἐπιτάσσειν χάριν γενέσεώς τινος ἢ χάριν δημιουργίας (Πολιτικὸς 261 Β). Οὕτω τὸ ἐπιτάσσειν εἶνε ἡ ψυχὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μερίμνης. Παραδ. χάριν, ὁ λογιστῆς κρῖνει περὶ τῶν ἀριθμῶν καὶ κατόπιν τοὺς ἀφίνει, ἐνῶ ὁ ἀρχιτέκτων

χρησιμοποιεῖ τὰς περὶ τῶν ἀριθμῶν γνώσεις του πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ διαβιβάσῃ εἰς τοὺς ἐργάτας τὰς διαταγὰς του περὶ τοῦ πῶς θὰ οἰκοδομήσουν μίαν οἰκίαν. Οὐχ ἦττον τὸ ἐπιτάσσειν δὲν εἶνε ἐνεργεῖν· ὁ ἀρχιτέκτων δὲν εἶνε ἐργάτης (Πολιτικὸς 260). Τὸ ἐπιτάσσειν εἶνε μόνον τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὴν δημιουργίαν· δὲν εἶνε ἐκτέλεσις. Οὕτω μᾶς λέγει ὁ Πλάτων ὅτι τὸ ἐπιτάσσειν εἶνε προνόμιον τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος δὲν ἐνεργεῖ τίποτε.

Τὸ ἐπιτάσσειν εἶνε ἓνας κλάδος τῆς πνευματικῆς ἐπιστήμης, ἐπειδὴ συνδυάζει γνώσεις μὲ ἰσχύιν. Τὸ ἐπιτάσσειν ἔχει πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν πρακτικὸν νοῦν· εἶνε ὁ νοῦς ὡς ἐλαττήριον πρὸς δρᾶσιν· εἶνε ἡ ἐφαρμογὴ τῆς κρίσεως καὶ τὴν προϋποθέτει. Τὸ ἐπιτάσσειν ὅμως ἐμπίπτει ὑπὸ τὴν γενικὴν κλάσιν τῆς πειθοῦς, ἢ δὲ πειθῶ γίνεται διὰ τοῦ ἐναρθρου λόγου. Κατὰ τὴν κρίσιν ἡ ψυχὴ συνδιαλέγεται μὲ τὸν ἑαυτὸν της· εἰς τὴν πειθῶ συνδιαλέγεται μὲ ἄλλους καὶ τῇ βοήθειᾳ τοῦ ἐναρθρου λόγου. Ἡ ὁμιλία εἶνε τὸ πρῶτον βῆμα κατὰ τὴν αὐτο-ἐξωτερικεῖσιν τῆς ψυχῆς. Ὁ ἐναρθρος λόγος εἶνε εὐκαμπτος καὶ προσαμόζεται πρὸς τὰς σκέψεις τῶν καθ' ἕκαστον ἀνθρώπων· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ ἐναρθρος λόγος σημειώνει μίαν πτώσιν διότι ποτὲ αἱ λέξεις δὲν ἀποδίδουν ἀκριβῶς τὴν σκέψιν. Μετὰ τὸν ἐναρθρον λόγον ἔρχονται αἱ γραπτὰ λέξεις. Τὰ γραπτὰ εἶνε ἄψυχα· δὲν ἀπαντοῦν εἰς ἐρωτήματα· ἀπευθύνουν σκέψεις πρὸς τὸ κοινὸν ἐν τῷ συνόλω του· ἀποτελοῦν μίαν μηχανοποίησιν τοῦ ἐναρθρου λόγου.

Μετὰ τὴν κρίσιν ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἐπιταγὴν καὶ τέλος μετὰ τὴν ἐπιταγὴν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶνε τὸ στάδιον τῆς πρακτικῆς—τῆς πράξεως ἢ τοῦ ἔργου. Ἡ ψυχὴ πλέον λειτουργεῖ ὡς δημιουργός, ὡς τεχνίτης, ὡς δημιουργικὸς παράγων. Ἡ Τέχνη (καλλιτεχνία) εἶνε γνῶσις ἀφορῶσα τὴν δημιουργίαν, τοιαύτη δὲ γνῶσις δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ μεταδοθῇ δι' ἀφηρημένων τύπων ἀλλ' «ἐνυπάρχει σύμφυτος εἰς αὐτὰς τὰς πράξεις» (Πολιτικὸς 258 Ε). Ὁ ἐναρθρος λόγος εἶνε τὸ πρῶτον βῆμα διὰ τὴν αὐτο-μετάδοσιν τῆς ψυχῆς· ἡ δημιουργία εἶνε τὸ δεύτερον. Εἰς τὴν ἐπιταγὴν καὶ εἰς τὴν παραγωγὴν λαμβανομένας ὁμοῦ ἐκφράζει πλήρως ἡ ψυχὴ τὴν φύσιν της ὡς δημιουργικότητος. Ἡ παραγωγικὴ λειτουργία διαιρεῖται εἰς δύο στάδια: Τὸ πρῶτον στάδιον εἶνε τὸ τῆς δημιουργίας κατὰ τὸ ὁποῖον ἐκτελεῖ-

ται μία συγκεκριμένη ανάμιξις. Είπε δὲ τοῦτο ἡ λειτουργία τοῦ νὰ μεταβάλλῃ τις ἐκεῖνο ποὺ δὲν εἶνε εἰς κάτι ποὺ εἶνε. Κατόπιν ἔρχεται τὸ στάδιον τῆς διοικήσεως ἢ τῆς ἐπιβλέψεως ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἤδη ὑπάρχει. Ἐχομεν λοιπὸν καὶ τὰ δύο : δημιουργίαν καὶ πρόνοιαν.

Περιεγράψαμεν τὴν πράξιν ἐκείνην διὰ τῆς ὁποίας ἡ ψυχὴ δημιουργεῖ ἓνα συγκεκριμένον ἀντικείμενον. Τὸ θεμελιωδέστερον ὅμως πρόβλημα εἶνε: πῶς εἶνε δυνατὸν ἡ ψυχὴ νὰ ἐνεργῇ ἐπὶ τοῦ σώματος, καὶ γενικώτερον, νὰ ἐνεργῇ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου; Ἡ ἀπάντησις, μὲ ὀλίγας λέξεις, εἶνε ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐνεργῇ ἐπὶ τοῦ κόσμου διότι ἀποτελεῖ μετ' αὐτοῦ ἐν συνεχῆς. Ἡ ψυχὴ εἶνε εἰς θέσιν νὰ πραγματοποιήσῃ μίαν ἀνάμιξιν διότι ἡ ἰδίᾳ εἶνε μικτόν τι. Ἡ ψυχὴ ἐπιδραῖ ἐπὶ τοῦ κόσμου διὰ μέσου τοῦ σώματός της. Τὸ σῶμα εἶνε τὸ μέσον, τὸ ὁποῖον φέρει τὴν ψυχὴν. (Τιμ. 87 C). Ὁ Πλάτων θέτει τὸ ἐρώτημα πῶς ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ σώματος, καὶ ἀπαντᾷ διατυπῶν δύο δυνατὰς λύσεις: ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ σώματος εἴτε ἔξωθεν εἴτε ἐνυπάρχουσα ἐν αὐτῷ (Νόμοι 899A). Καίτοι δὲ εἰς τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον εἰς τὸ ἄνω χωρίον πραγματεύεται δὲν ἐκλέγει τὴν μίαν ἐκ τῶν δύο δυνατῶν λύσεων, εἰς ἄλλο ὅμως χωρίον κλίνει μᾶλλον ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἢτοι ὑπὲρ τῆς ἐνυπάρξεως τῆς ψυχῆς ἐντὸς τοῦ σώματος. Εἰς τὸν Φίληβον (83 D, 84 A), ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ περὶ συναισθημάτων καὶ δονήσεων («σεισμῶν») αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν ψυχὴν καὶ εἰς τὸ σῶμα. Προκειμένου περὶ τῶν ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεων, περὶ τῶν αἰσθημάτων χαρᾶς καὶ λύπης, καὶ τῶν κατωτέρων ὀρέξεων, σῶμα καὶ ψυχὴ ἐνεργοῦν ὡς ἐν. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε σύνθετον ὄν (κοινὸν ζῶον, Τιμ. 89D). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶνε ἀνάγκη νὰ κάμωμεν τὴν ἐπιφύλαξιν ὅτι ἡ ἐνότης ψυχῆς καὶ σώματος περιορίζεται εἰς ὀρισμένης μόνον φυσικᾶς λειτουργίας, ἢ μᾶλλον εἰς ὀρισμένου ἐπιπέδου ψυχῆν, τουτέστιν εἰς τὴν θνητὴν ψυχὴν. Αἱ λειτουργίαι τοῦ κρίνειν καὶ τοῦ ἐπιτάσσειν ἀνήκουν εἰς τὴν ψυχὴν ἀνεξαρτήτως τοῦ σώματος.

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἐπιεργεῖ ἐπὶ τοῦ σώματος λόγῳ τοῦ ὅτι ἐνυπάρχει ἐν αὐτῷ, πάλιν παραμένει τὸ ζήτημα πῶς εἶνε κατ' ἀρχὴν ἡ ψυχὴ ἰκανὴ νὰ ἐπενεργῇ ἐπὶ τοῦ σώματος, εἴτε εὐρίσκειται συνηνωμένη πρὸς αὐτὸ εἴτε ὄχι. Τὸ ζήτημα

τοῦτο δὲν τὸ ἀνακινεῖ ὁ Πλάτων ἡ ἀλήθεια μάλιστα εἶνε ὅτι δὲν ὑπάρχει δι' αὐτόν, ὡς ὑπῆρξε βραδύτερον διὰ τὸν Descartes, διότι δὲν θεωρεῖ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα ὡς διακεκριμένας οὐσίας αἱ ὁποῖαι νὰ ἔχουν διαφόρους ιδιότητες. Ἡ ψυχὴ εἶνε ὁμοιογενὴς πρὸς τὸ σῶμα. Τὸ φυσικὸν σῶμα εἶνε μικτόν τι· τὸ ἴδιο εἶνε καὶ ἡ ψυχὴ. Τὸ πρόβλημα τῆς συνθέσεως τῆς ψυχῆς θὰ τὸ ἐξετάσωμεν ὀλίγας παραγράφους κατωτέρω· εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἐρεῦνης μας ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ «αὐτὸ» (δηλ. τὴν ἰδέαν) καὶ ἀπὸ τὸ «ἕτερον», τὸ ὁποῖον καθορίζεται ὡς τὸ ὑλικόν. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἀνάμιξις τοῦ Πέρατος μετὰ τοῦ Ἀπείρου, ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὸ σῶμα. Ἡ διαφορὰ μετοξὺ τῶν δύο εἶνε διαφορὰ κατὰ βαθμόν, οὐχὶ κατ' εἶδος· ἡ ψυχὴ εἶνε περισσότερον ὀλοκληρωμένη, ἀνάμιξις παρ' ὅτι εἶνε τὸ σῶμα. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἰκανὴ νὰ ἐνεργήσῃ ἐπὶ τοῦ μικτοῦ μόνον καὶ μόνον διότι καὶ ἡ ἰδίᾳ εἶνε μικτόν τι. Ὅπως δὲ ἡ ψυχὴ περιλαμβάνει ἐντὸς ἑαυτῆς ἓνα ὑλικὸν στοιχεῖον, οὕτω καὶ τὰ σώματα περιλαμβάνουν ἐν ἰδανικόν στοιχεῖον· καὶ τὰ δύο εἶνε ὅλα, ὠργανωμένα ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου τινός. Τόσον αἱ ψυχαὶ ὅσον καὶ τὰ σώματα εἶνε κινήσεις: ἀλλ' ἡ μὲν ψυχὴ εἶνε κίνησις ἡ ὁποία ἔχει ἐντὸς ἑαυτῆς τὴν αἰτίαν της, ἐνῶ τὸ σῶμα εἶνε κίνησις ποὺ καθορίζεται ἔξωθεν. Λαμβάνει δὲ διαρκῶς χώραν μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ψυχικῆς κινήσεως εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς φυσικῆς τοιαύτης (Νόμοι 894 A).

Ἐπὶ τῆς ὁμοιογενείας καὶ ἓνα ἄλλο ζήτημα ἀκόμη: διατι νὰ κατέρχεται ἡ ψυχὴ εἰς τὸ φυσικὸν ἐπίπεδον; διατι νὰ ἐνδιαφέρεται ἡ ψυχὴ διὰ τὰ συγκεκριμένα σώματα; Μὲ τὸ νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὴν σχετικιστικὴν φύσιν τῆς ψυχῆς τὴν ἰδίαν σημασίαν ὅπως καὶ εἰς τὴν οὐσιαστικὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς φύσιν, δὲν ἀντιτιθέμεθα ἀρᾶ γε εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος, ἰδίᾳ ὡς ἐκτίθεται αὕτη εἰς τοὺς προτέρους διολόγους, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ τάσις τῆς ψυχῆς λέγεται ὅτι εἶνε νὰ ἀφομοιωθῇ πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ροῆς; Οὕτω ὁ φιλόσοφος παρακινεῖται ἐκεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ σώματος, νὰ ἀπορρίψῃ τὸ σῶμα ὡς ἐὰν νὰ ἦτο κανένα ἀκάθαρτο κουρέλι. Εἰς τοὺς διαλόγους ἐκείνους ὑπόνοεῖται ὅτι ἡ συνύπαρξις τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ σώματος εἶνε παράνομος ἔνωσις, εἶνε μεταβατικὸν στάδιον, κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ ξεπληρώνει τὰς ἀμαρτίας της. Καὶ

ὅμως, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, βλέπομεν νὰ λέγεται εἰς τὸν Φαῖδρον (246 B) ὅτι ἡ ψυχὴ ἐπιμελεῖται ὅλων τῶν ἀψύχων πραγμάτων, εἰς δὲ τοὺς μεταγενεστέρους διαλόγους τὸ σημεῖον τοῦτο τονίζεται ὀλονὲν περισσότερον.

Διὰ τὴν φαινομενικὴν αὐτὴν ἀσυνέπειαν προτείνομεν τὴν ἑξῆς λύσιν. Ἡ ψυχὴ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἔχει τόσον μίαν ὑπερβατικὴν ὅσον καὶ μίαν ἔσωτερικὴν ἐνυπάρχουσαν λειτουργίαν, καὶ κατὰ διαφορὰς περιόδους τονίζει οὗτος περισσότερον τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην. Εἰς τοὺς προτέρους διαλόγους (γενικῶς μὲν ἀλλ' ὄχι καὶ ἐντελῶς) ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὸν κόσμον τῆς δόξης ὡς κατὰ κάκον, ἢ μᾶλλον θεωρεῖ ὅτι, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, δὲν εἶνε εἰς κατάστασιν νὰ ἐνσωματώσῃ τὰς ἰδέας καὶ ὅτι παρακωλύει τὴν πλήρη λειτουργίαν τῆς ψυχῆς. Εἰς τοὺς μετέπειτα διαλόγους (καὶ πάλιν γενικῶς ὄχι ὅμως καὶ ἐντελῶς) κρίνει κάπως εὐμενέστερον τὸν κόσμον τῆς δόξης. Ὁ συγκεκριμένος κόσμος ἀποκτιᾷ οἶονεὶ νόμιμον κατάστασιν ἐντὸς τῆς πραγματικότητος καὶ θεωρεῖται πλέον ὡς συνεργαζόμενος μετὰ τὸν λόγον ἀντὶ νὰ παρακωλύῃ αὐτόν. Ἴσως μάλιστα ἡ μεταβολὴ νὰ εἶνε ἀκόμη εὐρύτερα· εἶνε τουτέστι μεταβολὴ εἰς τὴν ἀντίληψίν του περὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἁγαθοῦ. Ἐνῶ πρότερον περιώριζε τὸ Ἁγαθὸν μόνον εἰς τὸ ἀληθῶς πραγματικόν, εἰς τοὺς μεταγενεστέρους διαλόγους, τοῦναντίον, ἀντιλαμβάνεται τὸ Ἁγαθὸν ὡς πληρότητα, δηλαδὴ ὡς περιλαμβάνον· ἐν ἑαυτῷ ὅλους τοὺς κατωτέρους βαθμοὺς τοῦ ὄντος. Τὸ ἀτελὲς εἶνε μέρος τοῦ Ἁγαθοῦ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι εἶνε ὑποτεταγμένον εἰς τὸ τέλειον. Οὕτω λοιπόν, κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἀποψιν, ἡ θνητὴ ψυχὴ, ἡ ὁποία εἶνε ἄ-λογικὴ, καὶ ὁ συγκεκριμένος κόσμος εἶνε συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ τελείου κόσμου. Ἀφοῦ δὲ ἡ ψυχὴ ἐπιδιώκει ὡς σκοπὸν αὐτῆς τὸ Ἁγαθόν, καταλήγει ὁ Πλάτων εἰς τὸ νὰ δηλώνῃ ὅτι ἡ ψυχὴ ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν κόσμον τῆς δόξης ὅσον καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν της, ὅτι ἡ τάσις της εἶνε νὰ μεριμνᾷ περὶ τοῦ σώματος ὅσον καὶ νὰ θεᾶται τὰς ἀφηρημένας ἰδέας.

Εἰς τοὺς προτέρους διαλόγους ἡ μεταφυσικὴ κατὰστασις ἀναλύεται πρωτίστως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ κόσμου τῆς δόξης· εἰς τοὺς κατόπιν διαλόγους ἡ ψυχὴ καταλαμβάνει κεντρικὴν θέσιν. Ἡ ψυχὴ εἶνε οὐσιῶδες μέρος τῆς εἰκόνας. Αἱ ἰδέαι εἶνε διακεκριμέναι

ἀπὸ τὰ πράγματα, ἡ δὲ ψυχὴ ἀποτελεῖ τὸν συνδετικὸν κρίκον μεταξὺ αὐτῶν. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἓνας μεσάζων, μία παγκόσμιος ἐνέργεια ἀμοιβαίας διεισδύσεως, ἡ ὁποία ἐλκύει τὰς ἰδέας πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὰς πραγματικότητας πρὸς τὸ ἰδανικόν. Διὰ νὰ εἶνε ὅμως εἰς θέσιν ἡ ψυχὴ νὰ χρησιμεύῃ ὡς μεσάζων μεταξὺ τῶν δύο κόσμων, εἶνε ἀνάγκη νὰ μετέχη αὕτη καὶ τῶν δύο τούτων. Καὶ οὕτω φθάνομεν εἰς τὴν ἀποψιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶνε μικτόν τι. Διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ, κατὰ πρῶτον λόγον, τὴν ἀνάμειξιν τοῦ Πέρατος μετὰ τοῦ Ἀπείρου, εἶνε ἀνάγκη νὰ εἶνε ἡ ψυχὴ εἰς θέσιν νὰ κατανοῇ τὰς ἰδέας. Ἡ διάνοσις, ὅσονδήποτε μικρὰ, εἶνε προαπαιτούμενον διὰ τὴν δημιουργικὴν ἐνέργειαν. Ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν θέαν τῶν ἰδεῶν τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει εἰς τὰ πράγματα. Πρέπει νὰ ὑπάρχῃ σχέσις τις μεταξὺ ψυχῆς καὶ ἰδεῶν· αἱ ἰδέαι εἶνε ἔμφυτοι. Κατὰ δεύτερον λόγον, καὶ ἀφοῦ ἡ δημιουργία εἶνε ἐνέργεια ἐπὶ τοῦ δεχομένου, εἶνε ἀπαραίτητον ἡ ψυχὴ νὰ ἔχῃ κάποιαν συγγένειαν πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο. Ἡ ψυχὴ—κάθε ψυχὴ—περιλαμβάνει σωματικόν τι στοιχεῖον. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἀνάμειξις ὅλων τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου· εἶνε μικρόκοσμος. Ἀφοῦ δὲ εἶνε μικτόν τι, εἶνε μία πραγματικότης, ἡ ὁποία εἶνε ἡ πηγὴ πάσης πραγματικότητος. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶνε εἶδος καίτοι κέκτηται τοιοῦτον· δὲν εἶνε δὲ ἐπίσης καὶ σῶμα τι καίτοι κέκτηται μέρος σωματικόν. Ἀφοῦ δὲ εἶνε πραγματικότης ἔπεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶνε δημιουργημα. Εἶνε τὸ πρῶτον καὶ ἀριστον ἐκ τῶν δημιουργημάτων· εἶνε συγχρόνως δημιουργημα καὶ ὁ ἀρχὸν τῆς δημιουργίας. Ἡ ἰδέα τῆς ψυχῆς ὡς πραγματικότητος εἶνε ἔννοια πλουσιωτέρα καὶ περιεκτικωτέρα τόσον ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῶν εἰδῶν ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν τοῦ δεχομένου. Ὡραῖον καὶ ἐνδιαφέρον ζήτημα εἶνε ἐὰν ἡ ψυχὴ προέρχεται ἐκ τοῦ Πέρατος καὶ τοῦ Ἀπείρου ἢ ἐὰν αἱ δύο αὗται ἔννοιαι ἀποκτιῶνται δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τοῦ συγκεκριμένου γεγονότος, ὁποῖον εἶνε ἡ ψυχὴ. Εἰς τοῦτο ἀφείλεται καὶ τὸ ὅτι ὁ Πλάτων ἄλλοτε μὲν χαρακτηρίζει τὴν ψυχὴν ὡς δημιουργημα καὶ ἄλλοτε πάλιν λέγει ὅτι εἶνε ἀγέννητος (Νόμοι 892 C, Φαῖδρος 245 D). Ἡ ἀποψις ὅμως, τὴν ὁποίαν σταθερώτερον ἀσπάζεται εἶνε ὅτι ἡ ἔνωσις τοῦ Πέρατος μετὰ τοῦ Ἀπείρου δὲν εἶνε τελευταῖον τι γεγονός, τὸ ὁποῖον νὰ πρέπη νὰ δεχθῶμεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλ' εἶνε τι ποὺ ἔχει ἀνάγκη ἐξηγή-

σφως. Ὁ θεὸς δημιουργεῖ τὸ πρωταρχικὸν μίκτον, τὸ ὁποῖον εἶνε ἡ ψυχὴ, καὶ ἡ ψυχὴ πραγματοποιεῖ τὰ λοιπὰ μίκτα. Ἐν συνόψει λέγομεν ὅτι εἰς τὴν μεταφυσικὴν κατάστασιν ἡ ψυχὴ συνεισφέρει τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα ἑνὸς μεσάζοντος, μιᾶς ἀναμίξεως καὶ μιᾶς βασικῆς πραγματικότητος.

Δὲν εἶνε νομίζομεν περιττὸν νὰ ἀπαριθμήσωμεν ἐκ νέου τὰ διάφορα στάδια τῆς προσηγηθείσης ἐπιχειρηματολογίας μας. Εἴπομεν ὅτι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια συνίσταται εἰς τὸ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Πέρας μετὰ τοῦ Ἀπειρου. Εἰς τὸ ἀμέσως ἐπόμενον βῆμα συνηγάγομεν ὅτι αὕτη αὕτη ἡ ψυχὴ ἦτο μίκτον τι, τὸ ὁποῖον ἀπεργάζεται ἀναμίξεις. Οὕτω λοιπὸν ἡ ψυχὴ εἶνε πραγματικότης. Τέλος, ἐξηγούμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀφοῦ ἡ ψυχὴ εἶνε πραγματικότης εἶνε καὶ ἀνάγκην δημιουργήμα. Ἦδη θὰ ἐξετάσωμεν τὰς ἐννοίας τῆς ψυχῆς τόσον ὡς μίκτου ὅσον καὶ ὡς δημιουργήματος. Τὴν καλλιτέραν περιγραφὴν περὶ τῆς ψυχῆς ὡς κινούσης κινήσεως τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὸ βιβλίον Χ τῶν Νόμων τὴν περιγραφὴν τῆς ψυχῆς ὡς μίκτου μᾶς τὴν παρέχει ὁ *Τίμαιος* (35 ἐπ.). Ἡ ψυχὴ εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναμίξεως τοῦ ἀμεταβλήτου καὶ ἀδιαιρέτου μετὰ τοῦ μεταβλητοῦ καὶ ὕλικου καὶ τῆς ἀναμίξεως τοῦ μίγματος τούτου ἀφ' ἑνὸς μὲν μετὰ τοῦ ἀδιαιρέτου καὶ ἀφ' ἑτέρου μετὰ τοῦ διαιρετοῦ. Ἡ ψυχὴ, κατὰ ταῦτα ἔχει τρία μέρη καὶ ἄρα, ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἰδέας (τὰ εἶδη), εἶνε σύνθετόν τι. Οὐχ ἦττον ἡ ψυχὴ δὲν εἶνε ἀπλῶς καὶ μόνον μία ἀνάμιξις τριῶν μερῶν. Ὁ Θεός, ἀφοῦ ἀνέμιξε τὰ τρία, διήρσε τὸ σύνολον εἰς μέρη ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον περιεῖχε καὶ τὰ τρία στοιχεῖα. (Τίμ. 35 Β). Ἡ ψυχὴ εἶνε μία ἀνάμιξις ἐν τῇ κυριωτάτῃ σημασίᾳ τῆς λέξεως τὰ νοητὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ στοιχεῖα δὲν εἶνε διακεκριμένα μέρη εὐρισκόμενα εἰς σχέσιν τινά· ἕκαστον μέρος τῆς ψυχῆς εἶνε καὶ τὰ δύο συγχρόνως, τόσον νοητὸν ὅσον καὶ αἰσθητόν.

Ἡ θεωρία περὶ τῆς ψυχῆς ὡς ἀποτελουμένης ἀπὸ νοῦν, πνεῦμα καὶ ἐπιθυμίαν εἶνε γνωστὴ εἰς ὅλους τοὺς μελετῶντας τὸν Πλάτωνα. Εἰς τὴν ἄνω ὁμῶς μνημονευθεῖσαν περιγραφὴν ὁ Πλάτων πραγματεύεται περὶ τῆς ἀθανάτου ψυχῆς τοῦ κόσμου καὶ περὶ τῶν ψυχῶν τῶν κατωτέρων θεῶν· μὲ ἄλλας λέξεις πραγματεύεται περὶ τῆς φύσεως αὐτοῦ τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς εἶνε ἀνάμιξις. Κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ

Φαίδρου (247) οἱ θεοὶ τοῦ οὐρανοῦ ὀδηγοῦν ἄρματα, τὰ ὁποῖα σύρονται ἀπὸ ἄλογα. Ὁ νοῦς ἔχει ἕνα αἰσθητὸν καὶ ἕνα νοητὸν πόλον, τὰ δύο δὲ ταῦτα εἶνε ἀχώριστα. Τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι δὲν εἶνε τμήματα τοῦ νοῦ ἀλλ' ἀπόψεις αὐτοῦ. Τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τῆς ψυχῆς εἶνε ὅτι εἶνε ἀνάμιξις οὐσιῶν, καὶ δὲν εἶνε μία εἰδικὴ οὐσία. Ἐπὶ πλέον, εἰς τὴν κοσμικὴν ψυχὴν, ἡ περιστροφή («περιφορὰ») τοῦ αὐτοῦ κυριαρχεῖ ἐπὶ τῆς περιστροφῆς τοῦ ἑτέρου (Τίμ. 36 D): τὸ αἰσθητὸν στοιχεῖον εἶνε πλήρως διαφανὲς διὰ τὴν νόησιν· αἱ πεποιθήσεις αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν τὸν κόσμον τῆς δόξης εἶνε σταθεραὶ καὶ ἀληθεῖς. Ἀντιστρόφως, τὸ σχέδιον τῶν ἐννοιῶν ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς αἰσθήσεις. Καὶ γενικώτερον, ἡ ἰδέα μιᾶς ἀναμίξεως εἰς τὴν ὁποῖαν τὸ αὐτὸ ἀσκεῖ κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ ἑτέρου φαίνεται ὡς μία πρόληψις τῆς ἰδέας, περὶ μιᾶς προσωπικότητος ἢ ὁποῖα κέκτηται μίαν ταυτότητα πρὸ παραμένει ἀναλλοίωτος διὰ μέσου τῶν διαφορῶν αὐτῆς καταστάσεων τὰς ὁποίας καὶ συγκρατεῖ ἡνωμένας. Τέλος ἡ ἀνάμιξις αὕτη ἀποτελεῖ κοσμικὴν ψυχὴν. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὑπάρχει μία κοσμικὴ συνείδησις ἢ ὁποῖα συγκρατεῖ ἐν ἑαυτῇ τόσων τὰς ἰδέας ὅσον καὶ τὰ αἰσθητὰ, καὶ ἡ ὁποῖα, ἀφοῦ εἶνε συνείδησις τοῦ σύμπαντος, περιλαμβάνει ἐν τῷ συνόλῳ τῶν καὶ τοῦ; δύο αὐτοὺς κόσμους: κατ' οὐσίαν μάλιστα ἡ συνείδησις τοῦ σύμπαντος εἶνε αὐτοὶ οἱ δύο κόσμοι κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν σχέσιν. Ἡ συνείδησις τοῦ σύμπαντος εἶνε, οὕτως εἰπεῖν, τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον τὸ Πέρας τέμνει τὸ Ἀπειρον καὶ εἰς τὸ ὁποῖον αἱ ἰδέαι καθίστανται ἐνεργοὶ ἐντὸς τῶν πραγμάτων.

Ἐνῶ εἰς τὴν Πολιτείαν περιγράφει ὁ Πλάτων τὴν ψυχὴν ὡς ἀποτελουμένην ἀπὸ νοῦν, ἀπὸ πνεῦμα καὶ ἀπὸ ἐπιθυμίαν, εἰς τὸν Φαίδωνα δηλοῖ ὅτι εἶνε ἀπλή. Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς φαινομενικῆς ταύτης ἀντιφάσεως ἐπροτάθη ὡς λύσις ὅτι εἰς τὸν Φαίδωνα ὁ Πλάτων ἀναφέρεται εἰς μόνον τὸν νοῦν. Ὅπως ὁμῶς εἶδομεν καὶ ὁ νοῦς εἶνε ἐπίσης σύνθετόν τι. Δὲν θὰ φθάσωμεν ποτὲ εἰς τὴν ἀπλότητα τῆς ψυχῆς δι' οἰασθήποτε ὁδοῦ ἢ ὁποῖα ἀποφεύγει τὴν σύνθεσιν. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἐνότης ἐν τῇ πολλότητι· εἶνε τι τὸ ὁποῖον συγκρατεῖ ὁμοῦ διάφορα μέρη εἰς μίαν ἀπλήν ἐνότητα εἶνε συγχρόνως καὶ ἀπλή καὶ σύνθετος. «Ὁ θεὸς ἀνέμιξε τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ αὐτῶν ἐποίησεν ἕν». (Τίμ. 35 Β).

Ὅς ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ ὅτι περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀνθισταμένου «ἐτέρου» (Τιμ. 35 Β) —τουτέστι τοῦ δεχομένου— ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς ἀτομικοποιεῖται εἰς μίαν πληθύν διαφόρων καθ' ἕκαστον ψυχῶν. Ἡ κοσμικὴ ψυχὴ εἶνε γενικὴ τὰ δημιουργήματά της ὁμοῦς εἶνε καθ' ἕκαστον ἀτομικαὶ ψυχαί.

Ὅλαι αἱ ψυχαί, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ νοῦ, εἶνε μικτά, καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶνε ἀπομιμήσεις τῶν εἰδῶν. Εἰς τὸν Τίμαιον ὁ Πλάτων περιγράφει μὲ πολλὴν λεπτολογίαν πῶς ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὴν ψυχὴν συμφώνως πρὸς τὸ αἰώνιον ὑπόδειγμα. Ἡ ψυχὴ εἶνε συγκεκριμένη πραγματικότης εἶνε μέρος τῆς φύσεως καὶ δὲν ἀνήκει εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Εἶνε δημιούργημα καὶ ὄχι πρωτότυπος ὄντοτης, ὅπως ὁ Θεὸς ἢ τὸ Πέρας. Εἶνε τὸ πρῶτον κατὰ τὴν γένεσιν καὶ τὸ ἀριστον ἐκ τῶν δημιουργημάτων καὶ κυριαρχεῖ ἐπὶ ὅλων αὐτῶν (Νόμοι 899 C, Τιμ. 36 D). Ἡ ψυχὴ, κατὰ ταῦτα, καταλαμβάνει τὴν ἀνωτάτην θέσιν εἰς τὴν ἱεραρχίαν τῶν μικτῶν, εὐρίσκειται δὲ πλησιέστερον καὶ ὁμοιάζει περισσότερο πρὸς τὸν κόσμον τῶν εἰδῶν. Ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἔνωσιν τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου— τὴν πρωταρχικὴν ἀνάμιξιν ἢ ὅποια εἶνε ὁ γονεὺς ὅλων τῶν λοιπῶν ἀναμίξεων καὶ συνθέσεων. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν διαφορὰ μεταξὺ ψυχῶν καὶ σωμάτων καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ συστατικὰ αὐτῶν στοιχεῖα οὔτε καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων μερῶν τῆς ψυχῆς ὑπάρχει διαφορὰ τις ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης. Ὁ νοῦς εἶνε ἄλλο τόσον ἀνάμιξις ὅσον καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἐπιθυμία· ὁ νοῦς ἔχει μίαν αἰσθητικὴν καὶ μίαν συναισθηματικὴν φάσιν. Εἶνε ἔρως πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐνέργεια πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῆς ὅσον καὶ ἱκανότης πρὸς ἀντίληψιν καὶ διατήρησιν. Ὁμοίως καὶ ἡ ἐπιθυμία ἔχει μίαν γνωστικὴν ἀκρίβειαν. Ἐκαστον λοιπὸν μέρος τῆς ψυχῆς εἶνε πράγματι μίαν πλήρη ψυχὴ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι κέκτηται ὅλας τὰς ἀπαιτούμενας ψυχικὰς λειτουργίας τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, τῆς γνώσεως, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης. Τὰ τρία μέρη εἶνε τρία ἐπίπεδα τῆς ψυχικῆς ζωῆς, τὰ ὅποια διαφέρουν πρωτίστως ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν. Ὁ Πλάτων ἀρνεῖται δι' εἶνε δυνατόν μίαν ψυχὴν νὰ εἶνε περισσότερο ἢ ὀλιγότερον ψυχὴ ἀπὸ μίαν ἄλλην (Φαίδων 93 Β)· ὅλαι κινουὺν ἑαυτὰς καὶ ὅλαι ἀποτελοῦν ἀναμίξεις τῶν αὐτῶν συστατικῶν στοιχείων.

Ἐντὸς ὁμοῦς τοῦ γενικοῦ τούτου σκελετοῦ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ὡς μικτῶν καὶ τῶν διαφόρων μερῶν τῆς ψυχῆς ὡς συνθέτων, ὑπάρχουν σημαντικαὶ διακρίσεις. Αἱ ψυχαὶ κινουὺν τὸν ἑαυτόν τους, τὰ σώματα ὄχι. Ἐπι πλέον τὰ σώματα εἶνε ἐν γένει παρὰ πολὺ πολύπλοκα ὥστε νὰ ἀποτελοῦν σταθερὰς ἐνότητος: «εἶνε στερεωμένα ἀναμεταξύ των μέσω πολυαρίθμων καρφιῶν, ἀοράτων ὡς ἐκ τῆς σμικρότητός των» (Τιμ. 43 Α). Κατόπιν ἔχομεν διαφορὰν ἐν σχέσει πρὸς τὸν τύπον τῆς ὁργανώσεώς των, ἡ δὲ διαφορὰ αὕτη ὑπάρχει ἐπίσης καὶ μεταξὺ ψυχῆς καὶ ψυχῆς. Ὑπάρχουν ἀναμίξεις σταθεραὶ καὶ τοιαῦται μὴ σταθεραί. Εἰς τὰς πρώτας ὑπερισχύει τὸ ἀδιαίρετον στοιχεῖον ἐπὶ τοῦ διαιρετοῦ· εἰς τὰς δευτέρας δὲν συμβαίνει τὸ αὐτό, τὸ δὲ διαιρετὸν δυνατόν νὰ ὑπερισχύσῃ καὶ νὰ διασπάσῃ τὸ μίγμα. Ὁ νοῦς εἶνε ἀνάμιξις συμπαγῆς καὶ ἀδιάσπαστος. Ὑπάρχουν ὁμοῦς ἄλλαι ψυχαί, οἷον τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἐπιθυμία, εἰς τὰς ὁποίας ἡ αἰσθητικὴ πλευρὰ δὲν εἶνε πλήρως ὀλοκληρωμένη ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, καὶ εἰς τὰς ὁποίας ἐνεδρεύει ἡ ἀταξία πρὸς εἶνε δυνατόν νὰ διαλύσῃ τὴν μίξιν εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτῆς. Καὶ εἰς τὸν νοῦν ἐπίσης ὑπάρχει τὸ δεχόμενον, αἱ ἀτακτοὶ ὁμοῦς δυνάμεις αὐτοῦ ἔχουν ἐξημερωθῆ καὶ τακτοποιηθῆ. Πλὴν τούτου αἱ συμπαγεῖς συνθέσεις εἶνε τέλειαι· δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ κεκρυμμένον καὶ λανθάνον εἰς αὐτάς· εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου αἱ ἔμφυτοι ἰδέαι εὐρίσκονται εἰς τὴν κατάστασιν τῆς πλήρους συνειδήσεως ἢ δὲ ἐκ τῶν αἰσθήσεων πᾶρα ἔχει νόημα. Εἰς τὴν συμπαγῆ σύνθεσιν ὑπάρχει ἀπόλυτος καὶ τελεία ἁρμονία μεταξὺ τῶν νοητῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν στοιχείων· τίποτε δὲν ἀπομένει πλέον πρὸς ἀπόκτησιν ἢ δὲ ζωὴ συλλίσταται εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς τελειότητος. Αἱ ἀσταθεῖς τοῦναντίον μίξεις εἶνε ἀτελεῖς ἀτομικότητες κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν των. Πάντοτε καταβάλλουν προσπαθείας· πάντοτε ἀπομένει εἰς αὐτάς κατὰ νὰ ἐπιτύχουν· ἡ κίνησις αὐτῶν συνίσταται εἰς τὴν γένεσιν. Ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ὁ νοῦς ἀπολαμβάνει, αὐταὶ προσπαθοῦν νὰ τὸ ἐπιτύχουν. Ὑπάρχει, κατὰ ταῦτα, ἡ ἐνέργεια τῆς ἀπολαύσεως καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς ἀποκτήσεως.

Ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ἡ κίνησις τοῦ νοῦ εἶνε κυκλική. Τί ἐννοεῖ μὲ τὴν ἔκφρασιν ταύτην δὲν τὸ λέγει. Ἴσως νὰ ἐννοῇ ὅτι ἡ κίνησις τοῦ νοῦ εἶνε κυκλική ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ διαγόησις ἐκκινεῖ

ἀπὸ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἀποδείξῃ. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸ τέλος περιλαμβάνεται ἤδη εἰς τὴν ἀρχήν. Τὸ Ἄγαθόν εἶνε ὡς ὁ ἥλιος, ὁ ὁποῖος περιστρέφεται περὶ τὴν γῆν. Οὕτω καὶ ἡ σκέψις ποὺ ἀφορᾷ τὰ ἀνώτατα θέματα τελειώνει ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου ἤρχισε. Διότι ἡ φιλοσοφία εἶνε αὐτο-κριτική καὶ αὐτο-γνώσις· ὁ νοῦς εἶνε συγχρόνως ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον: Φιλοσοφία εἶνε ἡ γνώσις τῆς γνώσεως (Χαρμίδης 169 ἐπ.). Εἰς τὴν φιλοσοφίαν διδασκόμεθα μέθοδον, καὶ μελετῶντες αὐτὴν χρησιμοποιοῦμεν μέθοδον. Ἡ φιλοσοφία εἶνε κριτικὴ τῆς γνώσεως, ἡ τοιαύτη δὲ κριτικὴ εἶνε καὶ αὐτὴ γνώσις. Φιλοσοφία εἶνε ἡ ἀναζήτησις πρώτων προϋποθέσεων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀναζήτησιν ταύτην ἡ φιλοσοφία εἶνε ἠναγκασμένη νὰ χρησιμοποιήσῃ προϋποθέσεις.

Οὕτω ὁ κόσμος τῆς δημιουργίας εἶνε διηρημένος εἰς δύο κλάσεις: εἰς ἀνωτέραν καὶ εἰς κατωτέραν. Τὰ μέλη τῆς ἀνωτέρας κλάσεως εἶνε ὁργανωμένα καταλλήλως καὶ στερεῶς, καὶ εἶνε δυνατὸν νὰ γνωσθοῦν πλήρως: τὰ τῆς κατωτέρας τάξεως ἔχουν ἓνα ὠρισμένον βαθμὸν ἀκαθοριστίας καὶ κατὰ τοσοῦτον δὲν εἶνε δεκτικὰ ἀκριβοῦς γνώσεως. Ὁ κόσμος τῆς δημιουργίας περιλαμβάνει ἓν μέρος, τὸ ὁποῖον εἶνε ἀντικείμενον τῆς νοήσεως καὶ ἓν μέρος, τὸ ὁποῖον εἶνε ἀντικείμενον τῆς δόξης. Ἡ διαίρεσις αὕτη δὲν εἶνε ἡ διαίρεσις τοῦ κόσμου εἰς ψυχὰς καὶ εἰς σώματα, ἀφοῦ ὑπάρχουν ψυχὰι ποὺ ἀποτελοῦν ἀσταθεῖς ἀναμίξεις καὶ σώματα, τὰ ὁποῖα εἶνε σταθερά. Οἱ δύο τύποι τῆς ἀναμίξεως—σταθερᾶς καὶ ἀσταθεῦς—ἀποτελοῦν ὁμοῦ τὸν κόσμον τοῦ λόγου. Πέραν τοῦ κόσμου τούτου, εἰς ἓνα ἕκαστον ἐκ τῶν δύο ἄκρων, ἴστανται οἱ δημιουργικοὶ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι εἶνε ἄφατοι: εἰς τὸ ἓν ἄκρον εἶνε τὸ Ἄγαθόν, τὸ ὁποῖον εἶνε ἐπέκεινα τῆς γνώσεως καὶ γινώσκειται μόνον ἐν καταστάσει ἐκστάσεως καὶ εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον ἔχομεν τὸ Δεχόμενον, τὸ ὁποῖον γινώσκειται ὡς ἐν ὄνειρῳ.

Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τούτου τῆς οὐσιαστικῆς διακρίσεως τῶν ψυχῶν εἰς ἀθανάτους καὶ θνητάς, εἰς σταθεράς καὶ ἀσταθεῖς συνθέσεις, εἰς τελείας καὶ εἰς ἀτελεῖς ἀναμίξεις, εἰς κυκλικὰς καὶ μὴ κυκλικὰς κινήσεις, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι ὀλιγώτερον θεμελιώδεις κατατάξεις. Εἰς τὸν Τίμαιον (40 Α), ὁ Πλάτων ἀπαριθμεῖ τέσσαρα ἐπίπεδα τῆς ψυχῆς: πρῶτον τὸ τῶν ἀστέρων· ἕτερον ἐπίπεδον εἶνε τὸ τῶν πτερωτῶν

εἰδῶν τὰ ὁποῖα διατρέχουν τὸν ἀέρα· τρίτη τάξις εἶνε ἡ τῶν διαβιούντων ἐντὸς τοῦ ὕδατος, καὶ τετάρτη εἶνε ἡ κλάσις τῶν ζώων ποὺ βαδίζουσι ἐπὶ τῆς ξηρᾶς. Δευτέρα κατάταξις τῶν ψυχῶν εἶνε ἡ εἰς νοῦν, πνεῦμα, ἐπιθυμίαν καὶ εἰς ἀπλήν ζωτικὴν λειτουργίαν—ἡ ὁποία κατάταξις τελειωτικῶς καταλήγει εἰς τὴν διαίρεσιν εἰς λογικὰς ψυχὰς, εἰς ψυχὰς τῶν ζώων καὶ εἰς ψυχὰς τῶν φυτῶν. Ἐὰν συγκρίνωμεν τὰ ἀνωτέρω πρὸς τὴν ἱεραρχικὴν διάταξιν τοῦ Σοφιστοῦ (248 Ε), ἡ ὁποία συνίσταται εἰς κίνησιν, ζωὴν, ψυχὴν καὶ διάνοιαν, βλέπομεν ὅτι εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην πιθανῶς ἡ κίνησις ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀκανόνιστον κίνησιν ἐν τῷ δεχομένῳ, ἡ ζωὴ ἀντιπροσωπεύει τὴν ζωτικὴν ἐνεργεῖαν ἄνευ γνώσεως (δηλ. αὐτοσυντήρησιν καὶ ἀναπαραγωγὴν), ἡ ψυχὴ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ διάνοια τὴν ἔλλογον ψυχὴν. Εἰς τοιοῦτου εἴδους κατατάξεις εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀποφεύγωμεν ὠρισμένας δυνατὰς συγχύσεις. Τὸ ὅτι μία ψυχὴ εἶνε βλαστητικῆς φύσεως δὲν σημαίνει ὅτι ὑπάρχει μόνον εἰς τὸ φυτὸν. Καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐπίσης βλέπομεν τὰς λειτουργίας τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τῆς ἀναπαραγωγῆς· οἱ ἄνθρωποι εἶνε συγχρόνως φυτὰ καὶ ζῶα καὶ ἄνθρωποι. Τοῦτο δὲ μᾶς φέρει εἰς τὸ τελικόν μας θέμα. Ἐχομεν τουτέστι συνθέσεις τῶν διαφόρων ἐπιπέδων τῆς ψυχῆς εἰς ἐνότητάς· ἔχομεν ἀναμίξεις τῶν μικτῶν, δηλ. ὅλα ἀποτελούμενα ἐξ ὄλων. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε σύνθετόν τι ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· ἐπίσης ἡ ψυχὴ τοῦ εἶνε σύνθεσις ἐκ νοῦ, πνεύματος καὶ ἐπιθυμίας. Τοιαῦται ὁμοῦς συνθέσεις εἶνε διαλυταί· τοιοῦτου εἴδους μίξεις δὲν εἶνε σταθεραί.

* * *

Πολλάκις ὑπεστηρίχθη ὅτι διὰ τὸν Πλάτωνα κινήσις καὶ εἶδος εἶνε ἔννοια ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι. Ὁ λόγος τούτου εἶνε διότι ἡ κίνησις ἐταυτίσθη πρὸς τὴν ῥοήν· νὰ κινεῖται τι σημαίνει νὰ μεταβάλλεται καὶ συνεπῶς νὰ μὴ εἶνε. Ἡ κίνησις ὁμοῦς δυνατὸν νὰ γίνεταί μετὰ τάξιν· τοιαύτη εἶνε ἡ κίνησις τοῦ νοῦ ἡ ὁποία ἐκτελεῖται ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου τινός, ταυτέστι τοῦ κύκλου, τοῦ ὠραιοτέρου ὄλων τῶν σχημάτων. Κατὰ ταῦτα, καίτοι τὸ νὰ κινεῖται τι σημαίνει νὰ μὴ εἶνε, οὐχ ἦττον ἡ κίνησις, ὅταν νοεῖται ὡς καταλαμβάνουσα πλήρες καὶ αὐτοτελές τμήμα ἐκτάσεως εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ ὑπόδειγμα ἐνὸς εἴδους.

Ἡ κανονικὴ κίνησις εἶνε κίνησις συμφώνως πρὸς ἓνα τύπον· ἔχει

σχῆμα, εἶνε μίγμα τοῦ Ἀπείρου μετὰ τοῦ Πέρατος. Οὕτω, ὁ χρόνος, ὁ ὁποῖος εἶνε κίνησις, εἶνε ἢ εἰκὼν τῆς αἰωνιότητος. Ἡ δὲ κίνησις τοῦ νοῦ εἶνε ἢ μᾶλλον προσεγγίζουσα ἀπομίμησις, ποῦ θὰ εἶνε κατ' ἀρχὴν δυνατή, τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Οἱ μελετῶντες τὸν Πλάτωνα συνέβη νὰ θεωρήσουν κατὰ πλάνην τὴν κίνησιν ὡς ἀντιτιθεμένην εἰς τὴν ἰδέαν διότι ἠγνόησαν τὸ γεγονός τῆς ψυχῆς καὶ ἰδιαίτερος τῆς ἐλλόγου ψυχῆς. Ἡ ἔλλογος ψυχὴ εἶνε ἢ ἀρχὴ τῆς μεμετρομένης κινήσεως. «Ὅταν δὲ ὁ Πατὴρ ὁ γεννήσας τὸν κόσμον εἶδεν αὐτὸν κινούμενον καὶ ζῶντα, ἀντικείμενον εὐχαριστήσεως διὰ τοὺς ἀθανάτους θεούς, ἠὲ φράνηθη. (Τιμ. 37 C). Ὁ θεὸς ὅμως δὲν θὰ ἠσθάνετο ἀμέριστον χαρὰν βλέπων νὰ ἐγεννήθη κατὰ τὸ ὁποῖον, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ νοηθῆ.

Ὁμοίως καὶ τὸ παράπονον τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι ὁ Πλάτων ἀγνοεῖ τὴν ἐνεργὸν αἰτίαν καὶ παρέχει μόνον τυπικὴν αἰτίαν, δὲν εἶνε δικαιολογημένον. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἢ ἐνεργὸς αἰτία τῆς κινήσεως, ἐνεργοῦσα ἐν τῷ κόσμῳ τῆς πείρας.

Εἰς τὸν μελετῶντα τὸν Πλάτωνα ἡ θεωρία περὶ τῆς ψυχῆς ἐμφανίζεται ὡς ἡ σπουδαιότερα ὄλων τῶν ἰδεῶν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ. Εἶνε ἀλήθεια ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶνε τελευταῖον τι· δὲν εἶνε ἓνας ἐκ τῶν πρωταρχικῶν δημιουργικῶν παραγόντων. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶνε παράγωγος, εἶνε πολυπλοκώτερον γεγονός ἀπὸ τοὺς τελευταίους καὶ ἀνωτάτους παράγοντας οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀπλοῖ. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἐξ ὄλων τὸ πλέον συγκεκριμένον πλάσμα· εἰς τὴν ψυχὴν συναντῶνται ὅλαι αἱ διάφοροι δέσμαι τοῦ σύμπαντος, τέμνουσιν ἀλλήλας καὶ διασκορπίζονται. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἢ συναλληλία ὄλων τῶν πραγμάτων, τοῦ Πέρατος μετὰ τοῦ Ἀπείρου, τοῦ πνευματικοῦ μετὰ τοῦ φυσικοῦ, τῶν εἰδῶν μετὰ τῆς ροῆς. Ἡ ψυχὴ εἶνε ἢ ὁδὸς διὰ τῆς ὁποίας ὁ θεὸς μεταβιβάζει τὴν ἐνέργειάν του εἰς τὸ δεχόμενον καὶ διὰ τῆς ὁποίας τὸ δεχόμενον τακτοποιεῖται σύμφωνα μὲ τὸ ἰδανικὸν ὑπόδειγμα. Ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὑπάρχει ἢ κίνησις πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῶν πραγμάτων μὲ κατεύθυνσιν τὸ Ἄγαθόν, ὡς καὶ ἢ κίνησις μὲ κατεύθυνσιν τὸν κόσμον τῆς δόξης. Ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς εἶνε ἢ μίαν ἐνεργείαν ποῦ ἀποτελεῖ τὸ βασικὸν γεγονός τῆς πείρας.

Τὸ πλέον ὀφθαλμοφανὲς γεγονός τῆς πείρας εἶνε τὸ γίνεσθαι (ἢ γένεσις). Ἀκριβῶς ὅμως ἐπειδὴ εἶνε ὀφθαλμοφανὲς περὶ ἀπαρατή-

ρητον. Εἰς τὸν κοινὸν νοῦν κάμνει πρωτίστως ἐντύπωσιν ἢ ποικιλία τῶν πραγμάτων μὲ τὴν ποικιλίαν τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν. Κατὰ ταῦτα ὁ κοινὸς νοῦς θεωρεῖ τὴν γένεσιν ὡς ἐπιθετικὸν προσδιορισμὸν καὶ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὕλης ὡς ἐν κινήσει. Τοιαύτη ὅμως ἐρμηνεία τῆς πείρας ἀφίνει ἄλυτον μίαν δυσκολίαν: τὴν συνύπαρξιν, τουτέστι δύο ἀσχετῶν πρὸς ἀλλήλα γεγονότων: τῆς ὕλης καὶ τῆς κινήσεως. Διατὶ νὰ κινεῖται ἢ ὕλη; Οὕτω ὁ διαφωτισμένος κοινὸς νοῦς κατὰ τὴν ὕλιστικὴν αὐτοῦ μορφήν προσπαθεῖ διὰ τῆς ἐξηγήσεως νὰ θέσῃ ἐκποδῶν τὴν ἀλλοίωσιν. Ἡ ἀλλοίωσις, ἢ μεταβολὴ εἶνε ἀπλῶς νέα κατανομή: ἢ φθορὰ σημαίνει ἀποχωρισμὸν τῶν ἀτόμων καὶ ἢ ἀνάπτυξις σημαίνει σύνθεσιν αὐτῶν. Ἄλλ' ὅταν βγάξει κανεὶς ἔξω τὴν ἀλλοίωσιν ἀπὸ τὴν πόρτα ξαναμπαίνει αὐτὴ ἀπὸ τὸ παράθυρο. Ἐπὶ πλέον ἢ μετάβασις διατηρεῖται· μὲ τὸ νὰ γίνεται, μεταβάλλεται τὸ μέλλον εἰς πραγματικόν. Ἡ μετάβασις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποτελῆ νέαν κατανομήν διότι τὸ μέλλον εἶνε κατὰ γνησίως νέον. Ἡ ὕλη τῆς ἐπομένης στιγμῆς εἶνε νέα ὕλη. Ἡ μετάβασις εἶνε δημιουργία.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πλάτων ἐκκινεῖ ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἢ κίνησις εἶνε γνησίως πραγματικὴ· ὅτι δὲν ἔχει τὴν φύσιν ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ καὶ ὅτι δὲν εἶνε δεκτικὴ νὰ ἀναχθῆ εἰς ἄλλα στοιχεῖα τῆς πείρας. Εἰς ὀλόκληρον τὸν κόσμον τῆς πείρας ἀνευρίσκομεν τὸ γεγονός τῆς μεταβολῆς: ἢ φύσις εἶνε ἱστορία. Ἡ οὐσία τοῦ κόσμου τῆς πείρας εἶνε ἢ μεταβατικότης του, εἶνε ἢ ἐν τῷ χρόνῳ ὑπαρξίς του. Ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ἢ κίνησις γεννᾷ αὐτὴ ἑαυτήν. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν εἶνε παρὰ μίαν ἐπανάλειψιν τῆς ἀρχῆς του ὅτι ἢ κίνησις εἶνε πρωταρχικὸν γεγονός: ποῦ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀναχθῆ εἰς ὅτιδήποτε ἄλλο ἐν τῇ πείρᾳ. Ὑπάρχει τάσις πρὸς κίνησιν. Ὁμοίως, ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ἢ κίνησις εἶνε ἀέναος. Καὶ τοῦτο ἐπίσης ἀποτελεῖ μίαν ταυτολογίαν, ἀφοῦ ὁ χρόνος εἶνε τὸ μέτρον τῆς κινήσεως.

Ἡ κίνησις ὅμως δὲν εἶνε ἀπλῶς κίνησις, εἶνε κίνησις πρὸς μίαν κατεύθυνσιν. Πράγματι μάλιστα ἢ κίνησις εἶνε ἀκατανόητος ἐὰν δὲν ἔχει κατεύθυνσιν. Ἡ κίνησις, κατὰ ταῦτα, ἔχει μορφήν· τὸ γίνεσθαι σημαίνει ὅτι γίνεσθαι κατὰ, τουτέστι τὸ ἄγαθόν· ὁ κόσμος τῆς πείρας εἶνε πεδίον διὰ τὴν πραγματοποίησιν ἀξιῶν. Ἡ κίνησις εἶνε ὁ ἔρως. Τὸ πρῶγμα εἶνε φανερὸν προκείμενον περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ

ὁποία εἶνε ζωὴ μὲ κάποιον σκοπὸν ὀλιγώτερον φανερόν, ἀλλ' ἐξ ἴσου πραγματικὸν εἶνε τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν ζωὴν τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν καὶ τὰ δύο ταῦτα ἀποτελοῦν προσπάθειαν πρὸς ἀπόκτησιν καὶ διατήρησιν. Περαιτέρω, ὀλόκληρον τὸ σύμπαν τῆς πείρας ἀποτελεῖ μίαν τεολογικὴν ἐξελικτικὴν κίνησιν. Ἔχομεν ὅμως καὶ κίνησιν πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν. Ἔχομεν ὅ,τι ἀποκαλεῖται τὴν σήμερον ἐντροπή. Ὅπως ἔχομεν τὴν αὔξησιν οὕτω ἔχομεν καὶ τὴν φθίσιν· δὲν ὑπάρχει μόνη ἢ γένεσις, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἡ φθορά. Ἡ τάσις ὅμως πρὸς τὸν θάνατον ἀντισταθμίζεται ὑπὸ τῆς τάσεως πρὸς τὴν ζωὴν ὅτι καταστρέφεται, ἀποκαθίσταται ἐκ νέου. Οὕτω ἡ φύσις παρουσιάζεται ὡς τὸ πεδίον δύο ἀντιθέτων τάσεων· τοῦ προοδεύοντος τουτέστιν ἔρωτος καὶ τοῦ ἀναστροφικοῦ ἔρωτος. Ἡ κίνησις τῆς φύσεως εἶνε κυκλική.

Ἐπὶ τὴν κίνησιν μερικὰ κέντρα κινήσεως, ὑπάρχει ὅμως καὶ γενικὴ παγκόσμιος κίνησις τῆς ὁποίας τὰ πρῶτα εἶνε φάσεις ἢ δὲ παγκόσμιος κίνησις εἶνε ἐνσυνείδητος, ἐννοοῦσα τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ ἀποκτήσῃ. Ὁ ἐνσυνείδητος ἔρος εἶνε καὶ ὁ πρωταρχικός, ὁ ὁποῖος περιπίπτει εἰς ἀσυνείδητον κατάστασιν κατὰ τὰς μερικευμένας φάσεις αὐτοῦ.

Ἡ κίνησις αὕτη πρὸς μίαν κατεύθυνσιν, ὡς ἓνα πραγματικὸν καὶ ἀνεξάρτητον γεγονός, αὐτὸ εἶνε ἡ ψυχὴ. Διὰ τοῦ ὄρου τούτου τῆς ψυχῆς, ὁ Πλάτων κατορθώνει νὰ συνδέσῃ ὅλα τὰ γεγονότα καὶ τὰς φάσεις τῆς κινήσεως. Ὁ κόσμος ὅμως τῆς πείρας δὲν εἶνε αὐτεξήγητος· εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ οὐχὶ διὰ τῆς πείρας ἀλλὰ τῇ βοήθειᾳ ἄλλων μέσων. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ τὴν ψυχὴν μεταβαίνομεν εἰς τοὺς μεταφυσικοὺς παράγοντας. Ἡ ψυχὴ εἶνε γεγονός σύνθετον· εἶνε κίνησις πού ἔχει μίαν κατεύθυνσιν ἢ ψυχὴ, κατὰ ταῦτα, εἶνε μία ἀνάμιξις τοῦ διαιρητοῦ μετὰ τοῦ ἀδιαιρέτου. Ὁ διττὸς οὗτος χαρακτήρ εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ τὴν ἐξήγησιν διὰ τὴν διττὴν κατεύθυνσιν εἰς τὸν ἔρωτα. Ἡ συνύπαρξις ὅμως τοῦ Πέρατος μετὰ τοῦ Ἀπείρου δὲν εἶνε οὐσιαστικὴ ἐσωτερικὴ, ἀλλ' ἔχει ἀνάγκη ἐξηγήσεως. Ὁ Θεὸς εἶνε ἡ ἐνεργὸς αἰτία τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν εἶνε τὸ πρωταρχικὸν γεγονός τῆς πείρας τῆς ὁποίας ἡ ἐξήγησις ἀπαιτεῖ τοὺς ἐπέκεινα τῆς πείρας παράγοντας τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, τοῦ αἰωνίου ὑποδείγματος καὶ τοῦ αἰωνίου δεχομένου. Τὸ ἐν τῷ χρόνῳ ὑπάρχον εἶνε δημιουργήμα τοῦ ἀχρόνου.

Ἡ ψυχὴ, καθὼς βλέπομεν, ἔχει καὶ αὕτη κοινὸν μὲ ὅλα τὰ πράγματα τῆς πείρας· τὸ χαρακτηριστικὸν νὰ εἶνε παράγωγος. Ἡ ψυχὴ, ἐπειδὴ μεταλαμβάνει τοῦ ἑτέρου, δὲν εἶνε ἀληθῶς πραγματικὴ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὅμως ἔχομεν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὴν θεμελιώδη ἀσάφειαν εἰς τὴν πλατωνικὴν σκέψιν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔχομεν τὴν θεωρίαν ὅτι τὸ πρᾶγμα πραγματικὸν εἶνε τὸ τελείως νοητόν· ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔχομεν τὴν θεωρίαν ὅτι τὸ ἀληθῶς πραγματικὸν εἶνε τὸ τελείως νοητόν ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἡττοῦ νοητοῦ. Ἡ δευτέρα θεωρία ἔχει τὴν ἀφετηρίαν της εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πληρότητος κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ τελειότης συνίσταται εἰς τὴν συνύπαρξιν τοῦ τελειοτάτου ὁμοῦ μετ' ἄλλων τῶν βαθμῶν τῆς ἀτελείας. Καὶ ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὴν δευτέραν θεωρίαν, μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἀνήκει εἰς τὴν πρωταρχικὴν μεταφυσικὴν κατάστασιν. Τὸ πρᾶγμα πραγματικὸν (πράγματι ὄν) εἶνε ἀκίνησις μετὰ κινήσεως ἢ κίνησις εἶνε πλήρως πραγματικὸν (παντελῶς ὄν) ἢ κίνησις καὶ τὰ κινούμενα πράγματα εἶνε πραγματικότητες (Σοφιστῆς 248 Α, 249 Β). Ἡ πρωταρχικὴ μεταφυσικὴ κατάστασις συνίσταται εἰς τὸ ἄχρονον ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐν τῷ χρόνῳ. Θὰ ἦτο σφάλμα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ πᾶν εἶνε ἀκίνητον καὶ θὰ ἦτο ὁμοίως σφάλμα ἐὰν ἐλέγομεν ὅτι τὰ πάντα εὐρίσκονται ἐν κινήσει. Τὸ τοιοῦτον ἔπεται ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ μὴ — ὄντος. Καμμία μεταφυσικὴ ιδιότης δὲν ἔχει κῆρος ἄνευ περιορισμοῦ τινος· ἡ ἀκίνησις περιορίζεται ὑπὸ τῆς κινήσεως καὶ ἡ κίνησις ἀφορίζεται ὑπὸ τῆς ἀκινήσεως. Τὸ πραγματικὸν εἶνε ἓνα σύνθετον ὄν τὸ ὁποῖον ἔχει ἓνα πῶλον ἐν κινήσει καὶ ἓνα πῶλον ἀκίνητον. Ὁ νοῦς ἀσχολεῖται μὲ τὰς ιδέας· ὁ νοῦς κινεῖται συμφώνως πρὸς ἓνα ὑπόδειγμα. Ἐξ ἴσου ἀληθὲς θὰ εἶνε ἐὰν εἴπωμεν ὅτι τὸ σύνολον εἶνε αὐτοενέργεια συμφώνως πρὸς ἓνα ὠρισμένον κανόνα, ἢ ὅτι συνίσταται τοῦτο εἰς τὸ ὑπόδειγμα τὸ ὁποῖον κινεῖται ὑπὸ τῆς ψυχῆς.

Ἡ κίνησις χωρὶς τὴν ἀκίνησιν δὲν θὰ ἦτο ἀπολύτως τίποτε, οὔτε κἂν κίνησις· ἡ ψυχὴ κέκτηται μίαν ὠρισμένην φύσιν καὶ μίαν ταυτότητα πρὸς ἑαυτὴν τὴν ὁποῖαν ἀντλεῖ ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἀντιστρόφως ὅ,τι εὐρίσκειται ἀπλῶς ἐν ἀκινήσει δὲν εἶνε παρὰ μία δυνατότης. Ἡ τελειωτικὴ κατάστασις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν δημιουργικῶν παραγόντων ὁμοῦ μετὰ τοῦ δημιουργήματος.

Ἡ ποικιλία τῶν αἰσθήσεων¹⁾

ΥΠΟ
JEAN NOGUÉ

Ἐπάρχουν ὄρες, καὶ δὲν εἶναι σπάνιες στὴν Ἑλλάδα, ποὺ φαίνονται πὼς τρέφομε γιὰ τὸν κόσμον μιὰ συμπάθεια πρὸ προσήγορη, πρὸ ἢ ψυχῆ μας ἀνοίγεται πρὸ ἐλεύθερα στὶς ἐπιδράσεις τῆς φύσης: τὰ μάτια μας ἀναπαύονται στὸν ὄριζοντα, τὸ αὐτὶ μας δέχεται τοὺς κοντινοὺς ἢ μακρινοὺς θορύβους, ἀπὸ τῆ γῆ, τῆ ζεσταμένη ἀπὸ τὸν ἥλιον, ἀνεβαίνουσαν ἀναθυμιάσεις ποὺ φέρνουν ὡς μέσα στὴ σάρκα μας τὸ μυρωμένο ἀπόσταγμα τῶν πραγμάτων. Μιὰ ἀπ' αὐτὰς τὶς ὄρες θὰ εὐχόμενα νὰ ἀναπολήσουμε ἐδῶ. Θὰ ἠθελα πραγματικὰ νὰ δοκιμάσουμε νὰ ξαναπιάσουμε αὐτὰς τὶς διαφορετικὰς εἰκόνας ποὺ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις μας συλλαμβάνει στοὺς κόλπους τοῦ σύμπαντος γιὰ νὰ δεῖξομε ποιά εἶναι ἡ πρωτοτυπία τους καὶ ἡ ἀξία τους.

Αὐτὸ τὸ πρόβλημα ποὺ μπορούμε νὰ τ' ὀνομάσουμε πρόβλημα τῆς ποικιλίας τῶν αἰσθήσεων εἶχε ἤδη ἀποτελέσει, καθὼς εἶναι γνωστὸ, τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν τοῦ Condillac στὸ 18ον αἰῶνα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν κ. Bergson καὶ ἔπειτα φαίνεται πὼς πῆρε νέα ἐπικαιρότητα. Πραγματικὰ ἂν ἡ ἐπιστήμη πᾶσι νὰ ἐξαλείψει πρὸς ὄφελος τῶν συμβολικῶν τῆς κατασκευασμάτων τὸν πλοῦτον τῆς ὄψης τοῦ κόσμου, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ξεχάσει ὅτι μὲ μιὰ ἀντίθετη προσπάθεια ἢ τέχνη μᾶς κάνει κάθε μέρα πρὸ προσεχτικῶν σὲ ὅ,τι ἰδιαίτερον καὶ ἀναντικατάστατον ὑπάρχει στὰ οικοδομήματα τῶν ἡχῶν ἢ τῶν χρωμάτων ποὺ ξαναχτίζει κάθε μέρα γιὰ χάριν μας. Ὁ σοφὸς μᾶς ἔλεγε ἄλλοτε πὼς τὰ χρώματα δὲν ἦταν παρὰ ἓνα παιχνίδι κυμάτων ποὺ διαχυνόταν ἀνάμεσα ἀπὸ τὸν αἰθέρα. Σήμερα αὐτὸς ὁ αἰθέρας ποὺ εἶχε τόσες ἰδιότητες ἔ-

1) Τὸ θέμα τοῦτο ἀπετέλεσε τὸ ἀντικείμενον μιᾶς διαλέξεως ποὺ ἔδωκεν ὁ κ. Nogué εἰς τὸν Παρυνασσόν.

χασε τὴν ἰδιότητα τῆς ὑπαρξῆς: τώρα πιστεύεται πὼς τάχα ὅλα ὀφείλονται σὲ μικροὺς κόκκους ἐνέργειας καὶ στοὺς λίγο—πολὺ πιθανοὺς συνδυασμοὺς τους. Ἀλλὰ στὸ διάστημα αὐτῶν τῶν ἐναλλαγῶν τὰ μάτια μας δὲν ἔπαυαν νὰ χαίρονται τὰ θεάματα τοῦ φωτός: ζωγράφοι καὶ γλύπτες δὲν ἀπόκαμαν νὰ συνταιριάζουν αὐτὰ τὰ ὠραία φαινόμενα χωρὶς νὰ σκοτίζονται γιὰ τὶς ἐξηγήσεις ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ δώσουν οἱ σοφοί. Αὐτὴ ἡ στάσις δὲν εἶναι ἄλλο τόσο σωστή;

Θὰ μπορούσε νὰ συγκρίνει κανεὶς τὴ δουλειὰ τοῦ σοφοῦ μὲ τὴν δουλειὰ τοῦ μηχανικοῦ στὸ θέατρο. Τοποθετημένος πίσω ἀπὸ τὰ σκηναὶ γινώσκει ἢ τοῦλάχιστο ζητᾷ νὰ γνωρίσει τὰ ἐλατήρια, τοὺς μοχλοὺς καὶ τοὺς τροχαλίες ποὺ κανονίζουν τὸ χειρισμό· ἔξεραι πὼς μπορούμε νὰ προκαλέσουμε κατὰ τὴ θέληση μας μιὰ δύση τοῦ ἡλίου ἢ μιὰ ἐκτύπωση νύχτας: μπορεῖ νὰ πεῖ ὅτι τὸ θέαμα ποὺ μᾶς γοητεύει δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα παρὰ ἓνα ἔξυπνον συνταίριασμα τεχνασμάτων. Ἀλλὰ ὁ θεατῆς ποὺ πλήρωσε τὴ θέση του ἔχει κι' αὐτὸς ὅλο τὸ δίκαιον νὰ πεῖ ὅτι ὅλες αὐτὰς οἱ μανούβρες δὲν ἔχουν τὸ κάτω-κίτω ἄλλο σκοπὸ παρὰ τὴν ἀπλή χαρὰ ἐνὸς θεάματος ξένου πρὸς αὐτὰς τὶς τεχνικὰς ἀπασχολήσεις. Τὸ θέαμα ἀπὸ μόνον του ἔχει τὴν ἀξία του ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσουν. Τὸ ἴδιον καὶ στὴ φύση: ἡ γνώσις τῶν μέσων ἔχει βέβαια τὸ ἐνδιαφέρον της ἀλλὰ πρέπει νὰ μᾶς κάνει νὰ ξεχάσουμε τὴν πραγματικὴ καὶ ἄμεση ὄψιν ποὺ τὰ πράγματα προσφέρουν στὶς αἰσθήσεις μας;

Ἔπρεπε λοιπὸν ὁ φιλόσοφος νὰ ξανάβρει τὸ δρόμον αὐτῆς τῆς ἀπλοϊκῆς παρατήρησης τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου: ἔπρεπε νὰ προσπαθήσει νὰ περιγράψει τὶς διάφορες μορφές, μὲ τὶς ὁποῖες μᾶς συγκινεῖ ἡ ὁμορφία τοῦ κόσμου. Βέβαια δὲν εἶχε στὴ διάθεσίν του τὰ μέσα ποὺ διαθέτει ὁ καλλιτέχνης, ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἀρκεστῆ σὲ μόνον τὸ λόγον, ἀλλὰ τοῦλάχιστον θὰ μπορούσε μὲ τὸ λόγον νὰ μᾶς δώσει νὰ καταλάβομε τί τὸ διαφορετικὸ ὑπάρχει σὲ κάθε αἰσθήσει, θὰ μπορούσε νὰ ἐπιχειρήσει νὰ προσδιορίσει κατὰ τί ἓνα χρῶμα διακρίνεται ἀπὸ ἓναν ἡχόν ἢ ἀπὸ μιὰ γεύση, νὰ μελετήσει τὴν προέκτασίν τους στὶς ψυχὰς μας. Ἀπ' αὐτὴ τὴν προσπάθειαν γεννήθηκαν οἱ τόσο καινούργιες σελίδες ποὺ κλείνουν τὴ «Διαλεκτικὴν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου» τοῦ

κ. Louis Lavelle, οἱ βαθυστόχαστες μελέτες τοῦ κ. Maurice Pradines πόνω στὴ Φιλοσοφία τῆς Αἴσθησης καὶ τέλος, στοὺς τελευταίους αὐτοὺς μῆνες, τὸ πρωτότυπο βιβλίο ποῦ ὁ κ. M. Minkowsky ἔβγαλε μὲ τὸν τίτλο «Πρὸς μία κοσμολογία». Πρὸς τὸν κύκλο τοῦτον τῶν ἔρευνῶν θὰ θέλαμε νὰ συσχετίσουμε τὶς ὀλίγες αὐτὲς παρατηρήσεις ποῦ σκεφτόμαστε νὰ παρουσιάσουμε.

Θ' ἀρχίσουμε τὴν περιγραφή τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἀπὸ μίαν αἴσθηση ποῦ συνδέεται μὲ τὶς πιὸ πρωτόγονες ἀπαιτήσεις τῆς συνειδητῆς ζωῆς: τὴ γεύση. Καθὼς τὸ ἀπόδειξε ὁ κ. Bergson σὲ σελίδες ποῦ ἔχουνε γίνει κλασικὲς, ἡ ἐμφάνιση τῆς συνείδησης στὴ σειρά τῶν ζωντανῶν ὄντων προέρχεται πραγματικὰ ἀπὸ μιὰ πολὺ ταπεινὴ ἀνάγκη: τὴν ἀνάγκη τῆς διατροφῆς. Ἐνῶ τὰ φυτὰ βρίσκουν ἐπὶ τόπου τὴν τροφή ποῦ ἔχουν ἀνάγκη, τὰ ἔμψυχα ὄντα εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τὸν τόπο ποῦ κατέχουν καὶ νὰ πᾶνε νὰ ζητήσουν μακριὰ τὴν τροφή ποῦ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴ συντήρησή τους: γιὰ αὐτὴ ἡ πιὸ πλούσια καὶ πιὸ δυνατὴ τροφή, ἀληθινὸ ὄργανικὸ ἐκρηκτικὸ, δὲν μπορεῖ νὰ ἀντληθεῖ ἀπὸ τὸ ἄμεσο περιβάλλον καὶ πρέπει νὰ ζητηθεῖ εἴτε ἀνάμεσα στὰ φυτὰ εἴτε ἀνάμεσα στὰ ζῶα ποῦ τὴν ἔχουν προετοιμάσει σὰ νὰ λέμε ἀπὸ πρῖν. Ἐπρεπε λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι προικισμένος μ' ἓνα ὄργανο ποῦ μ' αὐτὸ θὰ μπορούσε ν' ἀναγνωρίζει τὴν ἀπαραίτητη τροφή καὶ νὰ ἀπορρίπτει τὶς οὐσίες ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι βλαβερὲς στὸν ὀργανισμό. Ἀσφαλῶς ἡ γεύση μπορεῖ νὰ μᾶς γελάσει σὶς ὑποδείξεις ποῦ μᾶς δίνει ἀλλὰ δὲν πρόκειται νὰ συζητήσουμε ἐδῶ γιὰ τὴν περισσότερο ἢ λιγότερο τέλεια προσαρμογὴ τῶν ὀργάνων τῶν αἰσθήσεων στὴ λειτουργία τους: μᾶς φτιάνει νὰ συλλάβουμε τὸν ἰδιόρρυθμο χαρακτήρα καθὲ μᾶς ἀπ' αὐτὲς. Λοιπὸν σχετικὰ μὲ τὴν γεύση, αὐτὸς ὁ χαρακτήρας μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ σὲ μιὰ λέξη: εἶναι ἡ αἴσθηση τῆς ἐκλογῆς. Δέχεται ἢ ἀπορρίπτει, ἢ καλύπτει μᾶς προτείνει τί μπορεῖ νὰ γίνει δεχτὸ καὶ τί πρέπει ν' ἀπορριφθεῖ ἂν καὶ μᾶς ἀφήνει τὸ δικαίωμα, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, νὰ μὴ λογαριάσουμε τὶς πληροφορίες ποῦ μᾶς δίνει. Ἔτσι ἐνῶ γιὰ τὴν ὕραση τὰ ἀντικείμενα μᾶς παρουσιάζονται μὲ μορφή κατὰ κάποιον τρόπο ἀδιάφορη, τὰ ἀντικείμενα τῆς γεύσης ἔχουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μιὰν ὕψη

εὐχάριστη ἢ δυσάρεστη, δὲν μᾶς ἀφήνουν ποτὲ ἀδιάφορους.

Ἀπ' αὐτὸ προέρχεται ἡ γενικὴ σημασία ποῦ δίνουμε στὴ λέξη γούστο (gout) καὶ ἂν ἀκόμη πρόκειται γιὰ τουαλέτες, γιὰ διευθέτηση τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐνὸς σπιτιοῦ ἢ γιὰ ἔργα τέχνης. Ὅταν λέμε γιὰ μιὰ γυναίκα πὼς ντύνεται μὲ γούστο (gout), μ' ἓνα γούστο πολὺ προσωπικὸ, ἐννοοῦμε μ' αὐτὸ πὼς ξέρει νὰ διαλέξει τὰ στολίδια τῆς μὲ μιὰ βεβαιότητα σχεδὸν ἐνστικτὴ: θ' ἀπορρίψει καθὲ τι πολὺ χτυπητὸ, καθὲ τι ποῦ δὲν πηγαίνει μὲ τὸ εἶδος τῆς ὀμορφιάς τῆς, ποῦ δὲν ταιριάζει μὲ τὸ ἄλλα ἢ βῆτα μέρος τοῦ ντυσίματός τῆς. Τὸ γούστο μᾶς παρουσιάζεται ἐδῶ σὰ μιὰ ἀρνητικὴ ιδιότητα, σὰν μιὰ δύναμη ἀποκλεισμοῦ ποῦ ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ ὀρισμένους συμβατισμοὺς πολὺ προσωπικοῦς ἀλλὰ ποῦ ὁ χαρακτήρας τῆς εἶναι σὰ νὰ λέμε δλάνθαστος. Τὸ γούστο εἶναι μιὰ αἴσθηση στενὰ συνδεμένη μὲ τὸ ἄτομο καὶ ἀντλεῖ ἓνα μέρος τῆς πρωτοτυπίας τῆς ἀπὸ τὸ δεσμὸ ποῦ διατηρεῖ μ' ἓνα ὄν ἐντελῶς ἰδιότυπο, τὸ ὁποῖο εὐχαρίστως θὰ νόμιζε τὸν ἑαυτὸ του ἀσύγκριτο.

Μ' αὐτὴ τὴν ἀρνητικὴ μορφή τὸ γούστο ἐπεμβαίνει στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία, εἶναι πρὸ παντὸς ἡ οἴσθηση τῶν ἀναγκαίων θυσιῶν: Ὅταν λέμε γιὰ μιὰ τραγωδίαν τοῦ Ρακίνα πὼς εἶναι γραμμὴ μὲ γούστο, ἐννοοῦμε, καθὼς φαίνεται, τὴ λεπτότητα ἐκείνη τοῦ αἰσθηματος καὶ τῆς μορφῆς ποῦ ὀδήγησε τὸν ποιητὴ ν' ἀποκλείσει ἀπὸ τὸ ἔργο του καθὲ τι ποῦ θὰ μπορούσε νὰ μαρτυρήσει ταπεινότητα ἢ μετριότητα: τὶς ὑπερβολὰς ἢ τὶς βιαιότητες τῆς γλώσσας, τὶς ἀπρέπειες, τὶς προσβολὰς στὴ βασιλικὴ ἀξιοπρέπεια τῶν ἡρωϊδῶν του. Ἐνα ἔργο γραμμένο ἔτσι, παρουσιάζει ἓνα χαρακτήρα ἐνότητας καὶ ἁρμονίας ποῦ δὲν ἔχουν τὰ ἔργα, σὰ ὁποῖα δὲν ἐξασκήθηκε αὐτὸς ὁ λεπτὸς ἔλεγχος: μποροῦν νὰ παρουσιάσουν ὑπέροχα μέρη, ἀλλὰ κοντὰ σ' αὐτὰ ἀδυναμίες καὶ ἀδεξιότητες στὴν ἐχτέλεση, ποῦ μαρτυροῦν τὴ χαλάρωση τῆς ἐπίβλεψης. Ἐνα πνεῦμα χωρὶς γούστο τὸ ἴδιο δέχεται ἴλα τὰ προϊόντα τῆς εὐφυΐας του, τὸ καλὸ μαζὶ μὲ τὸ χειρότερο, ἐνῶ τὸ γούστο εἶναι ἡ αἴσθηση τῆς διάκρισης, τῆς ἀναγκαίας ἐπιλογῆς.

Ἀλλὰ ἡ γεύση ἔχει ἀκόμη καὶ μίαν ἄλλην ὕψη ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἀρνητικὴν. Εἶναι ἀκόμη ἡ αἴσθηση ποῦ ἐπικοινωνεῖ στενὰ μὲ τὰ πράγματα ποῦ δέχεται. Δὲν συντελεῖται σὲ ἀπόσταση ὅπως ἡ ὕραση ἢ ἡ ἀκοή,

ἀποικεί τῇ στενῇ καὶ ἄμεση ἐπαφῇ μὲ τὶς γευστικὲς οὐσίες : ἀλλὰ μπαίνει περισσότερο καὶ ἀπὸ τὴν ἀφή στὴν οὐσία τῶν πραγμάτων, γιατί δὲν εἶναι χωρισμένη ἀπ' αὐτὰ μ' ἓνα σύνορο σὰν κι' αὐτὸ ποὺ ἡ ἀφή τοποθετεῖ γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα. Οἱ διαδοχικὲς φάσεις τῆς γεύσης ἐκφράζουν αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς βαθμιαίας ἔγχυσης τῆς ξένης οὐσίας στὸ κέντρο τοῦ εἶναι μας. Ἡ γεύση ἀρχίζει ἀπὸ μιὰ ἐκπληξη: πραγματικά ἐρχόμαστε σὲ συνάφεια μ' ἓνα σῶμα καινούργιο, μὲ κάτι ποὺ δὲν γνωρίζαμε καὶ ποὺ δὲν μπορούσαμε οὔτε νὰ τὸ φαντασθοῦμε ἀπὸ πρῶν. Γι' αὐτὸ τὸ δεχόμαστε πρῶτα μὲ προφύλαξη γιὰ νὰ τὸ δοκιμάσουμε, ἔπειτα σιγά-σιγά ὁ χυμὸς ποὺ δεχτήκαμε ἀπλώνεται μέσα μας, ἀρχίζει ν' ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τέλος ὅταν τελειώσει, χάνει τελειωτικὰ τὸν ξένο χαρακτήρα ποὺ εἶχε, πεθαίνει σὰ νὰ λέμε ἀτομικά γιὰ νὰ γίνει δικό μας : ἐπιστεγάζεται τότε ἀπὸ τὴν ἀπόλαυση ποὺ εἶναι μιὰ ἱκανοποίηση ἐντελῶς προσωπικὴ καὶ ἐνδόμυχη. Ὁ Valery ἐκφράζει μὲ λεπτόλογη ἀκρίβεια τὸ χαρακτήρα αὐτὸ τῆς γεύσης σὲ τούτους τοὺς ὠραίους στίχους τοῦ Ναυτικοῦ Νεκροταφείου :

Comme le fruit se fond en jouissance,
Comme en délice, il change son absence
Dans une bouche où sa forme se meurt,

Ἀπ' αὐτὸν τὸν χαρακτήρα ἡ γεύση παίρνει τὴν πνευματικὴ της σημασία. Τὸ νὰ γεύεται, ν' ἀπολαμβάνει δηλαδὴ κανεὶς, ἓνα ἔργο τέχνης εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ νὰ τὸ γνωρίζει ἀπλῶς, γιατί ἡ γνώση μπορεῖ νὰ μῆς ἀφίσει ἀδιάφορους ἐνῶ ἡ ἀπόλαυση (goût) δείχνει ἓνα εἶδος ἰδιοποίησης τοῦ ἀντικειμένου ποὺ ἀπολαμβάνομε, ἰδιοποίησης ἀχώριστης ἀπὸ τὴν εὐχαρίστηση ποὺ μῆς δίνει καὶ ἀπὸ τὴ συμφωνία τῆς μὲ τὶς αἰσθητικὲς μας ἀνάγκες. Ἀκόμη καὶ στίς πιὸ ψηλὲς ἀλήθειες διακρίνουμε τὴ βαθειὰ αὐτὴ ἐπίδραση τοῦ γούστου. Ὅταν ὁ Baudelaire ψάλλει στὸν Ὕμνο του

Elle se répand dans ma vie
Comme un air impregné de sel
Est dans mon âme inassouvie
Verse le goût de l'éternel.

ἐννοοῦμε καλὰ ὅτι αὐτὸ τὸ «goût de l'éternel» εἶναι κάτι πάρα πάνω ἀπὸ μιὰ ἀπλή θεωρητικὴ ἐξιμίσηση, περιέχει ἓνα εἶδος συγκατά-

θεσης γιὰ μιὰ νέα ζωὴ ποὺ θὰ ἱκανοποιήσει τὴν προσδοκία τῆς ψυχῆς : ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ νὰ δοκιμάσει τὴν αἰωνιότητά της.

Ἀπὸ τὴ γεύση δὲν μπορούμε καθόλου νὰ ξεχωρίσουμε τίς ὁσμὲς ἢ τὰ ἀρώματα. Βρίσκουμε πραγματικά στὴν ὄσφρηση τὴν ἴδια δύναμη ἐκλογῆς ποὺ χαρακτηρίζε τὴ γεύση ἀλλὰ ἀπλωμένη σὲ νέα ἀντικείμενα. Οἱ ὁσμὲς ὅπως καὶ οἱ χυμοὶ δὲν μῆς ἀφίνουν ποτέ ἀδιάφορους καὶ κυριαρχεῖ ἀπάνω τους ἡ ἀντίθεση τοῦ εὐχάριστου καὶ τοῦ δυσάρεστου. Ἀλλὰ ἀνταπακρίνονται σὲ πιὸ ποικίλες ἀνάγκες : ἄλλες μῆς πληροφοροῦν γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ ἀέρινου περιβάλλοντος, τὴν ἄλλη αὐτὴ τροφή ποὺ δὲν παύομε νὰ πέρνουμε ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ περιβάλλον ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς μας ὡς τὴν τελευταία μας πνοή, ἄλλες μῆς μπάζουν στὰ ἴχνη τῶν καθαρὰ θρεπτικῶν οὐσιῶν καὶ μῆς κάνουν νὰ γνωρίζομαι τὴν κατάστασή τους, ἂν εἶναι δηλαδὴ φρέσκες, ὄρμες ἢ χαλασμένες, ἄλλες τέλος φαίνονται ν' ἀναφέρονται στὴ σχέση τῶν φύλων εἴτε γιατί παρουσιάζουν κάτι τὸ παρθενικὸ ὅπως μερικὰ ἀρώματα λουλουδιῶν, εἴτε γιατί προκαλοῦν μιὰ ἠδυσπάθεια πιὸ σαρκικὴ ὅπως οἱ λεγόμενες ἀμβροσιακὲς ὁσμὲς. Ἀλλὰ πάντα οἱ ὁσμὲς ἔχουν ἔτσι μιὰ ἐσωτερικὴ ἀπήχηση, μῆς συγκινοῦν μυστικά καὶ δὲν ἔχουν τὴ θεαματικὴ καθαρότητα τῶν χρωμάτων, ποὺ ἀπλώνονται στὸ βλέμμα μας. Ἀναμφίβολα ὁ ἄνθρωπος ἔχασε μερικὰ τὴ χρῆση αὐτῆς τῆς αἰσθήσεως : ἀλλὰ ἔχομε ἀκόμη τὴ δύναμη νὰ διαλέγουμε ἀνάμεσα στίς διαφορὲς ἀναθυμιάσεις τὴν ὁσμὴ ποὺ ἀγαποῦμε καὶ κατὰ κάποιον τρόπο νὰ τὴν ἀπολαύσουμε κατὰ προτίμηση ἀπὸ τίς ἄλλες. Ἐνῶ τὸ μάτι ἀγκαλιάζει τὸ πολύμορφο πανόραμα τῶν χρωμάτων καὶ τὸ αὐτὶ ἀνοίγεται στὴ φυσικὴ πολυφωνία τῶν ἠχοῦρων τοῦ κόσμου, ἡ ὄσφρηση εἶναι μιὰ ἀπλή αἰσθήση ποὺ συνδέεται πιὸ στενὰ μὲ τὴν μυρωδιὰ ποὺ διαλέγει. Δὲν ὑπάρχει, γιὰ νὰ ἀκριβολογήσουμε, χάρτης ὁσμῶν ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ ζῶο ποὺ φαίνεται νὰ μένει πάντοτε προσηλωμένο στὸ δρόμο ποὺ παίρνει τὸ θῆραμα κι' ἀκολουθεῖ μ' ἐπιμονὴ τὰ ἴχνη του. Ὅμως ἂν ἡ ὄσφρηση πλησιάζει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ γεύση, διαφέρει ἀπ' αὐτὴ γιατί συντελεῖται ἤδη σὲ ἀπόσταση ἔξω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπαφή. Ἡ ὄσφρηση ἔχει μιὰ πηγὴ ἀπ' ὅπου ἀπορρέει καὶ ποὺ μπορούμε νὰ τὴν πλησιάσωμε λίγο πολὺ χωρὶς νὰ μῆς εἶναι ποτέ δυνατὸ νὰ

ένωθοῦμε τελείως μαζί της ὅπως συμβαίνει στή γευστική ἀνάλωση. Τῆς μένει κάτι τὸ αἰώνια ἀτελείωτο μιὰ ὑπόσχεση ποὺ δὲν ἐκπληρώνεται ποτέ. Ἐνῶ ἡ γεύση ἔκλεινε μέσα της τὴν κατοχή μας πάνω σ' ἓνα μικρὸ τμήμα τῆς ὕλης, ἡ ὄσφρηση μένει πάντα ἀνοιχτὴ στὸν κόσμο, δὲν εἶναι παρὰ προαίσθημα.

Πρέπει νὰ προσθέσουμε ἀκόμα ὅτι ἡ ὄσφρηση εἶναι σὲ πολὺ μεγαλύτερο βαθμὸ πρὸ πλούσια ἀπὸ τὴ γεῦσι. Οἱ γευστικὲς οὐσίες ὀφείλουν κυρίως τὴ ποικιλία τους στὶς ὀσμές, ἀπὸ τίς ὁποῖες συνοδεύονται, ἀλλὰ οἱ καθαρὰ γευστικὲς τους ιδιότητες περιορίζονται σ' ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ ἀπὸ τυπικὰ δοσμένα. Ἡ ὄσφρηση ἀντίθετα ξεπερνᾷ σὲ ποικιλία ὅλες τίς ἄλλες αἰσθήσεις. Δὲν ὑπάρχει ἀντικείμενο ποὺ νὰ μὴ διακρίνεται ἀπὸ μιὰ χαρακτηριστικὴ μυρωδιά καὶ ξέρομε ὅτι γιὰ τίς λεπτὲς αἰσθήσεις τοῦ ζώου καθέννας ἀπὸ μᾶς ἔχει μιὰ ὄσφρητικὴ φυσιογνωμία τὸ ἴδιο ξεκάθαρη μὲ τὴν ὀπτική του φυσιογνωμία. Ἡ ὄσφρηση εἶναι αἰσθήση τοῦ ἀτομικοῦ, ἐνῶ ἡ γεύση, προσκολλημένη σὲ μιὰ ἀνάγκη ποὺ πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ικανοποιηθῆ, περιοριζότανε ἀναγκαστικὰ σὲ διακρίσεις πολὺ γενικὲς.

Ἄπ' αὐτὸ προέρχεται ἡ πλατειὰ σημασία αὐτῆς τῆς αἰσθήσεως. Ὅταν λέμε γιὰ ἓναν ἄνθρωπο πὼς «ἔχει μύτη» (flair) ἐννοοῦμε πρῶτα-πρῶτα ἓναν ἄνθρωπο ποὺ σὲ μιὰ ἀπρόβλεπτη καὶ δύσκολη περίσταση ξέρει νὰ ξεχωρίζει τὴ σωστὴ λύση μὲ προσωπικὰ του κριτήρια. Ἐνῶ γύρω του σταθμίζουν τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ κάθε ἀπόφασης, αὐτὸς διαλέγει γρήγορα καὶ καλά καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶναι πάντοτε σὲ θέση νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐκλογὴ του. Ἀλλὰ εἶναι ἀκόμη ὁ ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἀφίνεται νὰ γελαστῆ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ὕψει τῶν πραγμάτων, ποὺ βλέπει πέρα ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ μετεμπίεση καὶ φιδάνει, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὡς τὴν οὐσία τῶν ὄντων ποὺ κρύβεται κάτω ἀπὸ δανεισμένα πέπλα.

Ἄν ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς πρακτικῆς νοημοσύνης περάσουμε σ' ἄλλες σημασίες μὲ χαρακτήρα πρὸ καθαρὰ πνευματικὸ, ὅπως π. χ. ὅταν μιλοῦμε γιὰ τὴ γλυκύτητα τῆς θείας χάριτος, γιὰ τὸ ἄρωμα τῶν ἀρετῶν, γιὰ τὴν ὄσμη τῆς ἀγιότητος, θὰ ξανάβρουμε τὸ ἴδιο νόημα μιᾶς φωνῆς ποὺ μᾶς ἀπευθύνεται ἀλλὰ ποὺ δὲν τῆς ἀπαντοῦμε πάντοτε καὶ ποὺ μπορεῖ ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ μᾶς. Μποροῦμε νὰ καταλάβομε τὸ ἄρωμα

τῆς ἀρετῆς ἢ τὴν ὄσμη τῆς ἀγιότητος χωρὶς νὰ εἴμαστε οἱ ἴδιοι οὔτε ἄγιοι οὔτε ἐνάρετοι ἂν καὶ χρειάζεσται πάντα γιὰτὸ κάποια κλίση. Καὶ ἐδῶ ἡ αἰσθήση ἀποδείχεται περισσότερο αἰσθήση τῆς ἐπιθυμίας παρὰ τῆς κατοχῆς, τῆς κλίσης παρὰ τῆς ἐπικοινωνίας. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς ὑπάρχει πάντα ἀνάμεσα σὲ μᾶς καὶ στὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ ποὺ ἀναπνέομε τὸ ἄρωμά τους μιὰ ἀπόσταση ποὺ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴν ἀπόσταση ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ὄσμης καὶ μᾶς ἐμποδίζει νὰ τὴν ἀπολαύσουμε ὀλοκληρωτικὰ.

Φθόνουμε ἔτσι σὲ μιὰ αἰσθήση ποὺ κατέχει κεντρικὴ θέση στὸ οἰκοδόμημα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου: τὴν αἰσθήση τῆς ἀφῆς. Πραγματικὰ ἡ γεύση καὶ ἡ ὄσφρηση ἀναφέρονταν στὶς σκοτεινὲς καταστάσεις τῆς ἀνάγκης ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν πρώτη συνείδηση τῆς ὑπαρξῆς μας καὶ κανόνιζαν τοὺς τρόπους τῆς ἐνωσῆς μας μὲ τὰ πράγματα. Ἡ ἀφῆ ἀντίθετα εἶναι δεμένη μὲ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἐνέργειας αὐτοκυρίαρχης καὶ εἶναι ὁ σταθερὸς ὁδηγὸς της. Αὐτὴ μᾶς κάνει νὰ γνωρίσομε τὰ ὄρια, στὰ ὁποῖα πρέπει νὰ σταματήσῃ ἡ κίνηση, φανερώνει τίς πολύμορφες ἀντιστάσεις ποὺ μποροῦμε νὰ συναντήσομε. Εἶναι ἡ αἰσθήση τοῦ ὄριου, ὄχι τοῦ ἀπὸτομου ὄριου ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν δυνάμεων τῆς μιᾶς μὲ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἐνὸς ὄριου ποὺ τὸ προαισθανόμαστε, ποὺ ἡ παρουσία του μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σταματήσομε τὴν ἐνέργεια σὲ κατάλληλο χρόνο καὶ μᾶς εἰδοποιεῖ γιὰ τὰ ἀντικείμενα, πάνω στὰ ὁποῖα θὰ συγκρουόμαστε ἀνώφελα. Παρουσιάζεται ἔτσι σὰν ρυθμιστῆς τῆς πράξης σὰν κανόνας εὐστροφίας καὶ δεξιότητος. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἄλλωστε μᾶς παρουσιάζεται στὶς ἐκφράσεις: ἐνήργησε μὲ πολὺ tact, εἶναι ἓνας ἄνθρωπος μὲ πολὺ tact. Ἐννοοῦμε μ' αὐτὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὁ προικισμένος μὲ τούτῃ τὴν ιδιότητα ξέρει νὰ κανονίζει τὴ διαγωγὴ του ἔτσι ποὺ ν' ἀποφεύγει τίς συγκρούσεις καὶ νὰ προλαβαίνει τίς προστριβές. Μπορεῖ ν' ἀναγνωρίσει ἀπὸ πρὶν τὰ ἐμπόδια ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ παρουσιαστοῦν, δὲν πειράζει κανέναν στὸ φιλότιμο. Ἡ ἀφῆ εἶναι ἀπὸ τὴ φύση της αἰσθήση διπλωματικὴ. Καθὼς ξέρομε εἶναι καὶ μουσικὴ αἰσθήση ὄχι ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἐρασιτέχνη ἀλλὰ τοῦ ἐκτελεστή, τοῦ ἐρμηνευτῆ. Ὅταν λέμε γιὰ μιὰ πιανίστρια πὼς ἔχει καλὴ «ἀφῆ» (toucher) ἐννοοῦμε

τήν τέχνη νά σταθμίσει τήν ἐκτέλεση, νά τήν κάνει ἀνάλογη μέ τήν ἐντύπωση πού θέλει νά ἐπιτύχει ὥστε ν' ἀποφεύγει συγχρόνως τή μαλακότητα καί τήν τραχύτητα. Πρέπει νά φτιάσει ἕνα ὄριο ἀριότη-
τητας καί νά μὴν τὸ ξεπεράσει. Καί ἐδῶ ἀκόμη ξαναβρίσκουμε τὸ αἶσθημα τοῦ ὄριου, τῆς περιορισμένης καί μετρημένης χειρονομίας.

Αὐτὴ ἡ ἔννοια τοῦ ὄριου, τοῦ συνόρου ἀνάμεσα σ' ἐμᾶς καί στὰ πράγματα εἶναι οὐσιαστικὴ γιὰ τὴν ἀφή. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο διαφέρει βαθειὰ ἀπὸ τὴ γεύση καί τὴν ὄσφρηση πού δὲν μᾶς ἔδιναν τὴν ἐντύ-
πωση ἐνὸς τέτοιου χωρισμοῦ καί πού ἀντίθετα πήγαιναν νά μᾶς ἀνα-
μείξουν στενὰ μέ τὰ πράγματα. Ἡ ἀφή χαράζει τὰ ὄρια τῆς κυριαρχίας μας, ὀρίζει αὐτὸ τὸ προνομιοῦχο τμήμα τοῦ κόσμου πού εἶναι τὸ θέατρο κάθε λύπης μας καί κάθε χαρᾶς μας καί πρὸ πάνω του ἔξασκοῦμε μιὰ ἄμεση κυριαρχία: προσδιορίζει αὐτὸ τὸ μοναδικὸ πρᾶγμα πού δὲν συγκρίνεται μέ κανένα ἄλλο καί πού τὸ ὀνομάζουμε τὸ σῶμα μας. Ἀπ' αὐτὸ ξέρουμε πὼς δὲν συγχεόμαστε μέ τὸ σύμπαν καί πὼς σ' αὐτὸ τὸ παιγνίδι τῶν εἰκόνων πού ξετυλίγεται κάτω ἀπὸ τὰ μάτια μας εἶναι φυλαγμένη μιὰ θέση γιὰ τὸ ὄν πού εἶναι ἱκανὸ νά κεῖ ἔ γ ὦ.

Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ ἀφή, μέ τὴν ἐσωτερικὴ της ὕψη, θέτει τὴν προσω-
πικὴ καί ξεχωριστὴ ὑπαρξή μας, μᾶς κάνει ἐπίσης φανερὸ τὸ ξένο σῶ-
μα μέ τὸ ὁποῖο βρισκόμαστε σὲ συνάφεια. Ἡ ἐνέργεια τῆς ἀφῆς εἶ-
ναι πάντα διπλῆ. Προϋποθέτει ἀδιαχώριστα «τὸ ἐγὼ καί ἕνα ἄλλο
πρᾶγμα». Αὐτὴ δίνει σύσταση στὰ φαινόμενα, μᾶς φανερώνει τὶς δυ-
νάμεις πού εἶναι ἀντίθετες στὴ δική μας καί τὸν τόπο ὅπου δροῦν. Γιατὶ δὲν μᾶς γνωρίζει μονίχῃ τὸ ὄριο πού περικλείνει τὸ σῶμα μας, ἀλλὰ καί τὸ ὄριο πού περιβάλλει τὸ ξένο σῶμα πού βρισκόμαστε μα-
ζύ του σὲ ἐπαφή. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ ἀφή ἔχει ἕνα ἀληθινὸ προνό-
μιο πάνω ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες αἰσθήσεις γιατί εἶναι ἱκανὴ νά περικλείσει τὸ ἀντικείμενο ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς καί νά μᾶς τὸ παραδώσει στὴν ἐνό-
τητά του σὰν ἕνα σῶμα ἀνάλογο μέ τὸ ἴδιο μας τὸ σῶμα. Μὲ τὴν περι-
σφιχτή της ξεχωρίζει τὸ πρᾶγμα πού περισφίγγει ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κό-
σμο. Ὅταν παρατηροῦμε τὰ πράγματα δὲν μπορούμε ποτὲ νά τὰ ξε-
χωρίσουμε ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὸ φόντο στὸ ὁποῖο μᾶς παρουσιάζονται, δὲν μπορούμε νά τὰ βλέπουμε ἀπ' ὅλες τὶς ὀψεις τους ἐνῶ τὸ χέρι μας

μπορεῖ νά κάνει τὸ γῦρο τῶν ἀντικειμένων καί νά τοὺς δώσει ξεχωρι-
στὴ ὑπαρξή.

Ἀπ' αὐτὸ προέρχεται ἡ σπουδαιότητα τῆς ἀφῆς γιὰ τὴ γνώση τοῦ
κόσμου. Μᾶς ἐπιτρέπει νά πιάσουμε τὰ διάφορα μέρη του τὸ ἕνα μετὰ
τὸ ἄλλο, νά τὸν λύσουμε σὲ κομμάτια, νά ἐξετάσουμε τὶς μορφές του,
νά ζυγίσουμε μέ τὸ χέρι τὸ βᾶρος τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ κομμάτια του.
Ἄς σκεφθεῖ κανεὶς τὴ χαρὰ πού αἰσθάνονται τὰ παιδιά ὅταν χαλοῦν
τὰ παιγνίδια τους καί μπορούν νά ψηλαφίσουν ἕνα ἕνα τὰ σκορπι-
σμένα κομμάτια. Αὐτὴ ἡ χαρὰ εἶναι ἡ ἴδια μέ τὴ χαρὰ τοῦ μηχανικοῦ
πού λύνει καί συναρμολογεῖ πάλι ἕνα σύνολο ἀπὸ τροχοὺς καί ἔμβολα
ἐπιτήδεια φτιαγμένο. Εἶναι ἐπίσης κατὰ βᾶθος τὸ ἴδιο αἶσθημα πού
γεμίζει μέ εὐχαρίστηση τὴν καρδιὰ τοῦ σοφοῦ ὅταν «ἀναλύει» τὰ φαι-
νόμενα τῆς φύσης, ὅταν διαχωρίζει τὰ σύνθετα σώματα καί φαντᾶζε-
ται, πίσω ἀπὸ τὰ φαινόμενα, διαφόρων εἰδῶν ἄτομα πού τοὺς συν-
δυασμούς τους μπορεῖ νά τοὺς λογαριάσει ἀπὸ πρῖν. Αὐτὰ τὰ ἄτομα
ὅσο κι' ἂν τὰ περιορίσουμε εἰς ἰλιγγιωδῶς μικρὲς διαστάσεις εἶναι
πάντα ἄτομα, δηλαδὴ μικρὰ σώματα πού ἕνα χέρι ἀπειρα λεπτὸ θὰ
μποροῦσε νά κάνει τὸ γῦρο τους καί νά ζυγίσει τὸν ὄγκο τους: ὅποια-
δήποτε καί ἂν εἶναι οἱ διαστάσεις τους, πάντοτε σώματα μόνον θὰ
μᾶς ἔχει γνωρίσει ἡ ἀφή. Κι' αὐτὸ εἶναι τόσο ἀληθινὸ, ὥστε δώσανε
τὴ σημασία τοῦ «καταλαβαίνω» στὴν κυρία λειτουργία τῆς νοη-
μοσύνης μας πού μᾶς ἐπιτρέπει νά πιάσουμε τὰ ἀντικείμενα καί νά
ἐξετάσουμε διαδοχικὰ τὶς σχέσεις τους.

Στὴ συναισθηματικὴ σημασία τῆς ἀφῆς, βρίσκουμε τὸ αἶσθημα
μᾶς ὑπαρξῆς προσωπικῆς καί ξεχωριστῆς πού ἔχομε ἔλθει σὲ σχέσεις
μαζύ της. Ὅταν λέμε πὼς κάτι τι μᾶς ἀγγίζει ὡς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς
μας, ὅταν μιλοῦμε γιὰ ἕνα θέαμα πού μᾶς ἀγγίζει τὴν ψυχὴ, ὑπονο-
οῦμε μιὰ ὀρισμένη μορφή συμπαθείας, στὴν ὁποία τὸ προσωπικὸ στοι-
χεῖο παίζει τὸ σπουδαιότερο ρόλο. Δὲν συμπαθοῦμε τὰ πράγματα πού
τροῦμε ἢ πού ἀναπιέουμε, δὲν μᾶς ἀγγίζουν στὴν ψυχὴ γιατί δὲν ἔχουν
προσωπικὴ ὑπαρξή. Ἡ συγκίνηση (être touché) προϋποθέτει τὴν πα-
ρουσία δύο ὄντων πού αἰσθάνονται σύγχρονα τὰ ἴδια αἰσθήματα, ἀλλὰ
πού διατηροῦν ἐπίσης τὴν ἰδιαίτερή τους ὑπαρξή. Μπορεῖ κανεὶς νά
συγκινηθεῖ (être touché) χωρὶς ν' ἀγαπᾷ πραγματικὰ, χωρὶς νά κατα-

τρώγεται από τη φωτιά ενός βαθιού έλέους που μόνο θα έριχνε τους φραγμούς που υπάρχουν ανάμεσά μας. Ένα άορατο όριο χωρίζει τα όντα ακόμη και όταν συγκινούνται από τη μετάδοση της χαράς ή της λύπης. Κάποια είρωνεία μπορεί εύκολα να γλυστρήσει στα λεγόμενα «συγκινητικά θεάματα» (Spectacles Touchants).

Το χαρακτηριστικό της άφης ήταν να περιβάλλει τα όντα έξωτερικά και να τα περικλείνει σ' ένα πλαίσιο καθορισμένο. Ο ήχος αντίθετα αναπηδά από το έσωτερικό, ανεβαίνει και απλώνεται χωρίς να μπορούμε να του βάλουμε όριο. Άς ακούσουμε προσεχτικά ένα ήχο που γεννιέται μέσα στη σιωπή, λ. χ. τη νύχτα σε μια ήσυχη έξοχή. Ο ήχος μάς φαίνεται κινητός, έχει μια πηγή αρκετά προσδιορισμένη, στην οποία φαίνεται αρχικά συγκεντρωμένος, έπειτα διαστέλλεται, μεγαλώνει υπερβολικά, έως ότου γεμίσει, καθώς λέμε, όλη τη σιωπή του τόπου· για πολλή ώρα ακόμη μπορούμε να τον ακολουθήσουμε καθώς χάνεται μακριά, πολύ πέρα από τα όρια του όρατου ορίζοντα: θα έλεγε κανείς πως πεθαίνει ατέλειωτα. Τι διαφορά ανάμεσα στον ήχο και στο χρώμα! Το χρώμα όπως και η άπτη μορφή είναι πάντα στενά περιορισμένο, περιμαντρωμένο μπορεί να πει κανείς σ' ένα σύστημα από άμοιβαία περιγράμματα, ενώ ο ήχος, γεννημένος σ' έναν τόπο, μοιάζει να ξεφεύγει από το δεσμό αυτού του τόπου, από το περιγράμμα των μορφών σά να κινώτανε από ένα άνίκητο τίναγμα. Γιατί ο ήχος δεν μένει μετέωρος στο άέρινο περιβάλλον, όπως ή όσμη που μένει ακίνητη και λιμνάζει. Κάθε ήχος σπρώχνεται από έναν άλλο ήχο, όπως ένα κύμα από ένα άλλο κύμα και απ' αυτό προέρχεται το ξεκόκκισμα της μελωδίας, οι έντυπώσεις του ρυθμού και της διαδοχής, κάθε τι που δίνει στον ήχο μια χρονική μορφή που ή ύσφρηση είναι ανίκανη να έχει. Σ' αυτό πρέπει να προσθέσουμε ότι ο ήχος είναι σπάνια μοναχικός, δεν επιβάλλει εκείνη την αποκλειστική έκλογή που μάς βύθιζε σε μια όσμη και μάς έκανε να ξεχάσουμε τον υπόλοιπο κόσμο: υπάρχει απ' έναντίας ένα φυσικό σύνολο από ήχους, φαίνονται να διεγείρουν ο ένας τον άλλο, ν' απαντούν ο ένας στον άλλο και να διασταυρώνονται στην ατμόσφαιρα. Άς θυμηθούμε τις πρωινές εκείνες έντυπώσεις όταν το ξεκούραστο πνεύμά μας αφίεται στην

ήδονή του να ακούη και φαίνεται σά να μη ζεί παρά με το αυτί. Βρίσκομε τότε στους διάφορους ήχους που ανεβαίνουν προς έμάς μια φυσιογνωμία πιο προσωπική: ο θόρυβος του ρολογιού που κτυπά και του νταυλακιού που τρίχει άποχιά κάτι το κοινό με το θόρυβο που κάνει το πουλί όταν σχίζει τον άέρα στο πέραςμά του και ο διαλαλητής που μάς στέλνει την μελωδία του.

Άπό την ιδιαίτερη αυτή φύση του ήχου άπορρέουν οί πολλαπλές χρήσεις του. Μάς φανερώνει το μετατόπισμα και τις κινήσεις των γύρω μας όντων ακόμη κι' όταν είναι κρυμμένα από τη νύχτα ή από κάποιο προκάλυμμα ή όταν ή ταχύτητά τους μάς έμποδίζει να τα παρατηρήσουμε. Αναλογίζομαι εκείνο τον μουσικό ήχο που άφιναν πίσω τους οί σφαίρες όταν περνούσαν λίγο ψηλά και το μεταξένιο ξέσκισμα των όβίδων που χανότανε μέσα στη νύχτα. Ανακαλύπτει κανείς παράξενες ιδιότητες στις αισθήσεις, όταν αισθάνεται πως ή ζωή του κρέμεται από το πως θα χρησιμοποιήσει τα βοηθήματα που κάθε μια μάς παρέχει. Άλλά για να ξαναγυρίσω σε χρήσεις περισσότερο ειρηνικές, ή ιδιότητα των ήχων ν' απλώνονται γύρω άπό την πηγή τους και να μπορούν να μετατοπίζονται κατά τρόπο χαρακτηριστικό, τους έκανε το κυριώτερο όργανο της ανθρώπινης έκφρασης. Ο λόγος δηλαδή ο ήχος όπως τον διαμορφώνουμε κατά τη θέλησή μας, και τον εξακοντίζουμε προς τα έξω, συνόδευε όλες τις προσπάθειες του ανθρώπου στο δρόμο του για την έξερύνηση του κόσμου. Γιατί με τη χρονική μορφή του έπέτρεπε να παριστάνουμε με σαφήνεια κάθε μια από τις πράξεις αυτής της διαδρομής, καθένα από τα αντικείμενα που αναγνωρίζαμε τη φύση και τη σχέση τους. Άλλά ενώ ή άφή στο έγωϊστικό της σφίξιμο πιαμέριζε τα άλλα όντα, ο λόγος άπευθυνότανε σε όλους όσοι ήταν ικανοί να τον ακούσουν προκαλώντας τις άπαντήσεις τους και τις αντιρήσεις τους ως που να σταθεί μια συμφωνία βιασιμένη σ' ένα κανόνα αλήθειας. Η φυσική αυτή προέλευση του διαλόγου όπως βγαίνει από τη φύση του ήχου έγινε μ' αυτόν τον τρόπο ή άρετηρία της έπιστήμης μας που στηρίζεται στο «λόγο». Όπως λέει ο Valery μιλώντας για την Έλληνική γεωμετρία, αυτό το άφθαρτο υπόδειγμα κάθε γνώσης, οί άνθρωποι που έχτισαν αυτό το μνημείο «έμπιστεύτηκαν στο λόγο και στους συνδυασμούς του για να τους

ὀδηγήσει μὲ ἀσφάλεια μέσα στὸ διάστημα». Ἀλλὰ αὐτὸ προϋπόθετε πὼς ὁ ἦχος μπορούσε ν' ἀπλωθεῖ, πὼς ἦταν ἐλευθερωμένος ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὶς ἰδιοτυπίες μας καὶ συνακόλουθα ὅτι μπορούσε νὰ συνδυαστεῖ, πὼς ἡ ἀνθρώπινη ἐνέργεια ἦταν σὲ θέση νὰ τοῦ προσδώσει μιὰ ὀρισμένη μορφή.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὴ μουσική: βρίσκει ἐπίσης τὸ συνεκτικὸ της σημεῖο στὴ φύση τοῦ ἤχου, ὅπως τὴν περιγράψαμε. Σὰν κοινὴ διασκέδαση, διασκέδαση τῆς πολιτείας, ἀπαιτοῦσε ἓνα ὑλικὸ πὸν θὰ μπορούσε νὰ σκορπιστεῖ καὶ νὰ μπεῖ σ' ὅλες τὶς καρδιές. Σὰν τέχνη τῆς μελωδίας προϋπόθετε πὼς ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἐπιδράσει πάνω στὸν ἦχο μέσα στὴν πηγὴ του καὶ νὰ τὸν μετατονίσει σύμφωνα μὲ τὰ αἰσθηματὰ του. Τέλος σὶς μορφές της τὶς πὶο σοφές χρησιμοποιοῦσε αὐτὲς τὶς συναντήσεις τῶν ἤχων, τὶς διαδοχικὲς ἐκπομπές ἀπὸ νότες πὸν φεύγουν μὲ τὴ σειρὰ καὶ πᾶνε νὰ ἐνωθοῦν σὲ ποικίλες συγχορδίες. Ἀντὶ νὰ περιοριστεῖ στὸ ν' ἀνταλλάξει σημασίες, ὅπως ὁ λόγος, ἀνυψωνότανε σὲ αὐθεντικὴ δημιουργία, γεννοῦσε ἀληθινὰ ἠχητικὰ ὄντα πὸν ἀνάπτισσονταν ἢ ἔρχονταν σὲ ἀντίθεση μεταξὺ τους ἢ ἐνώνονταν ὅπως τὰ ζωντανὰ ὄντα. Ἔτσι δημιουργοῦσε ἓνα νέο κόσμο χωρὶς προηγούμενο στὴ φύση, ἔργο τοῦ ἀνθρώπου, μὲ μόνη τὴ διαφορὰ ὅμως ὅτι ἔπαιρνε πάντα ἀπὸ τὴν ὕλη του ἰς ἰδιότητες πὸν τὸ διακρίνουν.

Ἐνῶ οἱ ἦχοι ἀναπηδοῦν καὶ διαδίδονται μέσα ἀπὸ τὸ διάστημα, τὰ χρώματα μένουν κλεισμένα στὰ ὄρια τῆς μορφῆς· σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο μοιάζουν μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἀφῆς, μᾶς γνωρίζουν τ' ἀντικείμενα καὶ τὸ περίγραμμά τους, ἀλλὰ ἐνῶ ἡ ἀφῆ ἀπομόνωνε καθένα ἀπὸ τὰ σώματα πὸν ἄγγιζε μὲ τὴ σειρὰ, ἡ ὄραση μᾶς ἀποκαλύπτει τὶς ἀμοιβαῖες καὶ ταυτόχρονες σχέσεις του. Εἶναι πρὸ παντὸς ἡ αἴσθησις τῶν διάμορφώσεων. Σύγχρονα, ἀπαλλαγμένα ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπαφή, ἐλευθερωμένα ἀπὸ κάθε δεσμὸ μὲ τὶς συγκινήσεις μας, τὰ χρώματα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τὰ κυττάζουμε μὲ ἠρεμία καὶ ἀδιαφορία. Ἡ ὄραση χρησίμεψε συχνὰ γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε ἐκεῖνο πὸν παρουσίαζε τὴ μεγαλύτερη πρωτοτυπία στὴν αἰσθητικὴ στάση: αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἀπόσπασης ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας, πὸν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βλέπουμε τὸν κόσμο

κι' ἐμᾶς τοὺς ἴδιους ἀκόμη, μ' ἓνα μάτι ἤσυχο πὸν δὲν τὸ ταράζει κανένα πάθος. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πραγματικὰ πὼς γιὰ τὰ μάτια μας, τὸ σῶμα μας, αὐτὸ τὸ ἀγαπητὸ σῶμα πὸν ἡ ἀφῆ περιτύλιξε μὲ ἐπιμέλεια, δὲν εἶναι πιά παρὰ μιὰ εἰκόνα ἀνάμεσα σὶς ἄλλες εἰκόνες, μέσα στὴ μεγάλη ἰσότητα ὄλων τῶν ὄντων κάτω ἀπὸ ἓνα παγκόσμιο φῶς. Γιστὶ ἡ ἰδιαίτερη μορφή τῆς ὄρασης εἶναι τὸ πανόραμα, ἡ θέα τοῦ Ὀλοῦ. Κανένα ὄν δὲν μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ ἐδῶ παρὰ σὲ σχέση μὲ τ' ἄλλα ὄντα χωρὶς προνόμιο ἢ πλεονέκτημα. Κάθε πρῶγμα εἶναι, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, ξεκομμένο μέσα στὸ ἀπειροβάθος, δὲν ὑπάρχει παρὰ παίρνοντας θέση μέσα σ' ἓνα Σύμπαν καὶ ἐκεῖ προσφέρεται σ' ὄλους ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὸ πιάσιμο πὸν αἰχμαλωτίζει, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴ γεύση πὸν καταναλώνει. Τέλος ὅταν ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὸ βλέμμα μας ὑπάρχει ἀκόμα αὐτὸ κι' ἀκτινοβόλο σὲ μορφή εἰκόνας σὰ μόνιμος θησαυρὸς τῆς μνήμης μας. Ἐνῶ λοιπὸν οἱ ἄλλες αἰσθήσεις λειτουργοῦσαν στιγμιαῖα χωρὶς νὰ διατηροῦνε τὶς ἐντυπώσεις, ἡ ὄραση συγκρατεῖ τὴν ὄρη τῶν πραγμάτων καὶ τὴν διατηρεῖ διαθέσιμη γιὰ πολὺ. Τὸ Σύμπαν πὸν βλέπαμε στὴν παρούσα στιγμή εἶναι ἔτσι μέρος μιᾶς οἰκογένειας ἀπὸ σύμπαντα, σύμπαντα τοῦ περυσμένου καιροῦ, πὸν καμμιά φορὰ μᾶς ἀρέσει νὰ ξαναζωντανεύουμε τὰ χρώματά τους, σύμπαντα φανταστικὰ φτιαγμένα σύμφωνα μὲ τὰ ὄνειρά μας. Ἐπειδὴ ἡ ὄραση μᾶς φανερώνει τὴ θέση μας μέσα στὸ χῶρο, μᾶς κάνει ν' ἀντιληφθοῦμε καὶ τὴ θέση μας μέσα στὸ χρόνο, στὸ κέντρο τοῦ διπλοῦ ἀπείρου πὸν μέσα του εἴμαστε χαμένοι.

Ἀπ' αὐτὲς τὶς ἰδιότητες ἡ ὄραση παίρνει τὴ βαθεῖα τῆς σημασίας. Ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο παριστάνει τὰ περιγράμματα τῶν πραγμάτων καὶ τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους, ἔγινε τὸ σύμβολο τῆς σαφήνειας καὶ τῆς διάκρισης σ' ὅλες τὶς πνευματικὲς ἐνέργειες. Ἀλλὰ ἀντὶ νὰ μετρᾷ τὰ πρῶγματα ἓνα-ἓνα, ὅπως ἔκανε ἡ ἀφῆ συνοδευόμενη ἀπὸ τὴ φωνή, ἡ ὄραση εἶναι περισσότερο ἢ αἴσθησις τῶν σύνθετων συνόλων πὸν πρέπει νὰ κατανοηθοῦν σύγχρονα ἀπ' ὅλα τους τὰ μέρη. Ἡ ἔννοια τῆς διαίσθησης εἶναι ἔτσι ἄμεσα δανεισμένη ἀπὸ τὴν πείρα τῆς ὄρασης: μπορούμε νὰ ποῦμε γι' αὐτὴ ἐκεῖνο πὸν ἔλεγε ὁ Πισκάλ γιὰ τὸ πνεῦμα τῆς λεπτότητας πὸν οἱ κανόνες του εἶναι «πράγματα τόσο λεπτὰ καὶ τόσο πολυάριθμα, ὥστε χρειάζεται μιὰ πολὺ λεπτὴ καὶ πολὺ

καθαρή αίσθηση, για να τα καταλάβει». Και πάρα κάτω: «πρέπει να βλέπουμε το πράγμα με μιὰς, μ' ένα μόνο βλέμμα και όχι προοδευτικά ύστερ' από σειρά συλλογισμούς». Η όραση είναι η αίσθηση αυτών των συναισθήσεων που κάνουν να ξελετιοῦνται ανάμεσα στα πράγματα λεπτές αναλογίες, σχέσεις που δὲν τις υποψιαζόμαστε. Δα-νεῖζει επίσης τὴ σταθερότητά της στις συλλογιστικές πράξεις. Ὁ λόγος σταθεροποιημένος ἀπὸ τὸ γραπτὸ σημεῖο, παίρνει χαρακτήρα ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἔνωσή του με τὸ ὄρατό. Σταθερὰ διαθέσιμος καὶ δοσμένος στὰ βλέμματά μας, ἐπιτρέπει τὸ γύρισμα πρὸς τὰ πίσω, τὸν ἔλεγχο, ὅλες τὶς ἐπαληθεύσεις. Δὲν ὑπάρχει τέλεια ἀκρίβεια στὴ γλώσσα παρὰ ἔξ αἰτίας τῆς μονιμότητας τοῦ γραπτοῦ σημείου καὶ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆς ἐπιθεώρησης ποῦ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κάνουμε στὴν ἴδια μας τὴ σκέψη.

Ἄλλὰ ἡ πνευματικὴ σημασία τῆς αἰσθητικῆς εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὶς διανοητικὲς τῆς χρήσεις. Ἐπειδὴ κανένα ὄν δὲν παρουσιάζεται για τὴν ὄραση παρὰ στὸ κέντρο ἑνὸς ὅλου ποῦ τὸ ξεπερνάει, ἡ ὄραση ἀποχτᾷ θρησκευτικὸ χαρακτήρα, μᾶς φανερώνει τὴν ἀστέρευτη ἀφθονία τῆς δημιουργίας. «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ» λέει ὁ Ἰουδαϊκὸς ψαλμὸς, καί, σ' ἕνα ἄλλο πόλο τῆς φιλοσοφίας, ὁ Λατῖνος ποιητὴς ἔφαλε τὴν ἐκπληξὴ κάθε δημιουργημένου ὄντος ὅταν φιδάνει στὶς θεῖες ὄψεις τοῦ φωτός, In dias luminis oras. Καὶ πραγματικά, ἔὰν χαρακτηριστικὸ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος εἶναι νὰ μᾶς κάνει νὰ καταλάβουμε τοὺς δεσμοὺς ποῦ μᾶς ἐνώνουν με τ' ἄλλα ὄντα, νὰ μᾶς κάνει νὰ ξεχάσουμε τὸν ἐγωϊσμὸ τῆς σάρκας καὶ νὰ μᾶς φέρει σὲ συνάφεια μ' ἕνα ὄλο ποῦ αἰσθανόμαστε τοὺς ἑαυτοὺς μας σὰν μέλη του, ποῖα αἰσθητικὴ καλύτερα ἀπὸ τὴν ὄραση θὰ μᾶς ἔφερε μιὰ τέτοια διδαχὴ, με μιὰ διαίσθηση πιὸ ἀπλή καὶ πιὸ ἄμεση;

Μὲ τὴν ὄραση τελειώνουμε τὴν εἰκόνα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου τοῦ ὁποίου δὲν μπορέσαμε νὰ δώσουμε παρὰ μιὰ ἀδύνατη σκιαγραφία. Αἰσθανόμαστε πὼς μιὰ τέτοια περιγραφή μπορεῖ νὰ συνεχίζεται ἀτέλειωτα. Θελήσαμε νὰ περιοριστοῦμε στὸ νὰ δείξουμε τὴν ἰδιορρυθμία κάθε αἰσθητικῆς, τί προσφέρει στὸ οἰκοδόμημα τῆς γνώσης μας. Δὲν θελήσαμε νὰ θυμίσουμε τίποτα ποῦ νὰ μὴν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ πολὺν καιρὸ, τίποτα ποῦ νὰ μὴν ἔχει δοκιμαστῆ ἀπὸ τὴν καθημερινὴ πείρα

καὶ βεβαιωθεῖ ἀπὸ τὴν χρήση τῆς ποῖο κοινῆς λαλιᾶς. Θελήσαμε μονάχα ν' ἀπαριθμήσουμε τὰ πλούτη ποῦ καθένας κατέχει ἀπὸ τὴ μέρα ποῦ γεννήθηκε. Ἄλλὰ ἴσως εἶναι δυνατό τώρα νὰ καταλάβουμε καλύτερα αὐτὴ τὴν ἀνεξάντλητη ποικιλία τῶν αἰσθήσεων, ποῦ ἐπιχειρήσαμε νὰ περιγράψουμε. Καθὼς παρατηροῦμε κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις μας ἔχει τὸ ἀντίστοιχὸ της στὰ διάφορα ἐπίπεδα τῆς ζωῆς μας: στὸ ἐπίπεδο τῆς πρακτικῆς ζωῆς, στὸ ἐπίπεδο τῆς διανοητικῆς ἐνεργητικότητας, στὸ ἐπίπεδο τὸ πνευματικὸ. Δείξαμε μονάχα τὶς ἀναλογίες καὶ τὶς ἀλληλουχίες ἀλλὰ μέσα ἀπ' αὐτὲς μποροῦμε νὰ διαβλέψουμε τὸ βάθος τῶν σχέσεων ποῦ βρίσκουν τὴ χειροπιαστὴ καὶ ὄλικη μορφή τους στὴ χρήση τῶν αἰσθήσεων. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ κ. Minkowsky, δὲν ἐφαρμόζουμε ἀπὸ ἀπλή μεταφορὰ τὴ γλώσσα τῶν αἰσθήσεων στὰ πνευματικὰ ζητήματα. Θὰ μπορούσαμε πραγματικά ν' ἀναποδογυρίσουμε τὴ σύγκριση καὶ νὰ ποῦμε πὼς οἱ αἰσθήσεις δὲν κίνουν τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ διεικρινίζουν κάποιες βασικὲς διαθέσεις μας ἀπέναντι στὸ σύμπαν, κάποιες ἰδιορρυθμίες σχέσεις ποῦ τὸ ἐγὼ μας διατηρεῖ με τὸν κόσμο. Ἡ ἀληθινὴ πορεία θὰ κήγαινε ἔτσι ἀπὸ τὸ πνεῦμα στὶς αἰσθήσεις καὶ ὄχι ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις στὸ πνεῦμα. Ἴσως εἶναι καιρὸς νὰ σταματήσουμε σ' αὐτὴ τὴν ἄποψη. Ἄς ποῦμε μόνο ἀκόμα πὼς ἡ ἄποψη αὐτὴ βόσκειται στὴ βάση κάθε ποίησης ἂν εἶν' ἀλήθεια, ὅπως πίστεψε ὁ Baudelaire καὶ ὁ Mallarmé πὼς ἡ ποίηση γεννιέται ἀπὸ τὶς λεπτὲς μεταβάσεις ποῦ μᾶς κάνουν νὰ περνοῦμε βαθμιαία ἀπὸ τὴν ὄλικότητα τῶν εἰκόνων στὶς διαδοχικὲς πνευματικὲς σημασίες τους. Ἔτσι ἡ ποικιλία τῶν αἰσθήσεων δὲν εἶναι τελικὰ παρὰ ἡ ποικιλία τῶν ἐκφραστικῶν τρόπων ποῦ μ' αὐτὰ ἡ ψυχὴ ἐκφράζεται καὶ δέχεται τὰ μηνύματα τοῦ κόσμου.

(Ἐκ τοῦ γαλλικοῦ: κατὰ
μετάφρασιν Ἑλένης Ζάκκα)

Ο "ΕΥΘΥΔΗΜΟΣ"
 "Η
 ΜΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΠΡΟΜΥΗΣΗ

ΥΠΟ
 ΛΗΜ. ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'
 ΕΥΘΥΔΗΜΟΣ
 "Η
 Ο ΧΩΡΙΣ ΕΡΩΤΑ ΛΟΓΟΣ

Τὸ παιδί, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τοῦ «Εὐθύδημου», εἶναι ὁ Κλεινίας. Βαθεῖα ριζωμένος μετὰ τὴν ἀριστοκρατικὴν του καταγωγὴν στὸ ἔδαφος τῶν Ἀθηναίων, βλαστὸς τοῦ ἀκάματος ἀκόμη, μὰ γεμῆτος ἀπὸ τὴν πρὸ λαμπρῶν δυνατοτήτων, ὁ νεανίσκος βρῖσκεται σὲ κείνη τὴν στιγμὴ τῆς ζωῆς του, ποὺ γεννᾶ βαθεῖες φροντίδες καὶ συνείδηση μεγάλης εὐθύνης στὴν ψυχὴ τοῦ γνήσιου ἀθηναίου πολίτη. Ἀπὸ τὸ δρόμο, ποὺ οἱ νέοι σὰν τὸν Κλεινία θ' ἀκολουθήσουν, ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον τῆς πόλεως. Πῶς λοιπὸν ὁ πραγματικὸς πολίτης, ποὺ γνωρίζει ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, νὰ μὴν ἀφιερῶσιν ὅλες του τὴν δυνάμεις στὴν προσπάθεια νὰ ὁδηγήσῃ στὸ δρόμο τῆς σωτηρίας τοὺς Κλεινίους;

Ἔτσι φωτίζεται ὁλόκληρη ἡ ζωὴ τοῦ Σωκράτη, τοῦ πρὸ γνήσιου ἀθηναίου πολίτη, —κάθε του κίνημα καὶ κίβητος τοῦ λόγου, — ἀπὸ τὴν εἰρωνείαν του, ποὺ δαγκάνει καὶ ξυπνᾶ, ὡς τ' ἀκούραστα γυρίσματα του στοὺς δρόμους καὶ στὰ κέντρα τῶν Ἀθηναίων, τὰ ἔρωτικά του κινήματα. Ὁ Σωκράτης εἶναι μιὰ προσωπικότης τόσο βαθεῖα πολιτικὴ, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ ἀποφυγὴ του ν' ἀναμειχθῇ ἄμεσα στὴ διοίκησιν τῶν κοι-

νῶν δὲν ὀφείλεται παρὰ σὲ πολιτικὴν.) Κι' αὐτὸς ἀκόμη ὁ ἔρωτος τοῦ εἶναι πολιτικὸς. Τὸ πάθος του γιὰ τὴν πόλιν γίνεται πάθος του γιὰ τοὺς νέους, ποὺ αὐτοὶ θὰ τὴν ἐνσαρκώσουν. Ἡ φροντίδα του γιὰ τὴν σωτηρίαν της γίνεται φροντίδα του γιὰ τὴν σωτηρίαν τῶν νέων της. Ὁ λόγος τοῦ Σωκράτη, ὁ ἀνώτερος λόγος, ποὺ ζητᾶ νὰ φωτίσῃ καὶ αὐτὰ τὰ πρὸ σκοτεινὰ βάθη τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ τοὺς δώσῃ νόημα, δὲν μποροῦσε βέβαια ν' ἀφήσῃ τὴν ἔρωτικὴν τάσιν τοῦ φιλόσοφου ἄλογη καὶ ἄσκοπη, μὰ τῆς ἔδωκε τὸν πολιτικὸν σκοπὸν. Κι' ἀφοῦ δικαίωσεν, καταξίωσεν μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ πάθος, ἔταξε ὁ λόγος καὶ τὴν δικὴν του δυνάμειν στὴν ὑπηρεσίαν του. Ἔτι βλέπομε τὴν τρεῖς πρωταρχικὰς δυνάμεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Σωκράτη: τὸ ριζωματὸν του στὸ ἔδαφος τῶν Ἀθηναίων, τὸν ἔρωτά του καὶ τὸν λόγον του, νὰ συμμαχοῦν ἀναμεταξύ τους καὶ νὰ ἐνώωνται σὲ μιὰν ὁλότητα, ποὺ ὄχι μόνον δὲν ἐξασθενεῖ τὴν καθὲν μιὰν αὐτῶν, μὰ ἀντίθετα τὴν μεγαλώνει, τῆς δίνει ἀλήθειαν καὶ γνησιότητα καὶ ὑπόστασιν. Τὶ ἄλλο ἀπὸ μιὰν ταπεινὴν καὶ ἀνάξιαν ταραχὴν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ αἵματος θάταν ὁ ἔρωτος, ποὺ δὲν θάπαιρνε τὴν κατεύθυνσίν του ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐπιταγὴν καὶ τὸν λόγον της; Τὶ ἄλλο ἀπὸ μιὰν μάταιον κίνησιν καὶ ἓνα παιχνίδι ἀνόητον θάταν ὁ λόγος, ποὺ δὲν θὰ στηρίζονταν στὸ ἔδαφος τῆς πόλεως; καὶ δὲν θάταν γεμῆτος ἀπὸ τὴν σοβαρότητα τοῦ ἔρωτος; — Αὐτὲς ἀκριβῶς τὴν ἐρωτήσῃς μᾶς ὑποβάλλει καὶ ὁ Πλάτων μετὰ τὸν «Εὐθύδημόν» του. Ὁχι μόνον μὲ λόγια, μὰ δείχνοντάς μας ζωντανὰς εἰκόνας, ἀνθρώπους, ποὺ ζοῦν, ποὺ πραγματοποιοῦν καὶ μετὰ τὸ σῶμα τους ἀκόμη τὰ προβλήματα, ποὺ ἡμεῖς ἀφηρημένα διατυπώνομε. Προσφέρει στὰ μάτια μας γνήσια κινήματα μιᾶς ὑψηλῆς ζωῆς, μὰ καὶ τ' ἀντίθετά τους. Πλησιάζει κανεὶς εὐκολώτερα τὸ δυσπρόσιτον νόημα τῆς φιλοσοφίας, ὅταν γνωρίσῃ τι δὲν εἶναι φιλοσοφία. Ἀρχίζει κανεὶς νὰ φιλοσοφῇ ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ γεννιέται μέσα του ἡ ἀπέχθεια γιὰ

1. «Ἐδὲ γὰρ ἴσως, ὡς ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἰ ἐγὼ πάλαι ἐπεχείρησα πράττειν τὰ πολιτικὰ πράγματα, πάλαι ἂν ἀπολώλη καὶ οὐτ' ἂν ὑμῶν ὀφελήκη οὐδὲν οὐτ' ἂν ἐμαυτόν. Καὶ μοι μὴ ἀχθεσθε λέγοντα τάλιθ'· οὐ γὰρ ἔστιν ὅστις ἀνθρώπων σωθήσεται οὔτε ὑμῖν οὔτε ἄλλῳ πλήθει οὐδενὶ γνησίως ἐναντιούμενος καὶ διακωλύων πολλὰ ἄδικα καὶ παράνομα ἐν τῇ πόλει γίνεσθαι, ἀλλ' ἀναγκαῖόν ἐστι τὸν τῶν ὄντων μαχομένον ὑπὲρ τοῦ δικαίου, καὶ εἰ μέλλει ὀλίγον χρόνον σωθήσεσθαι, ἰδιωτεύειν, ἀλλὰ μὴ δημοσεύειν». Πλάτωνος, Ἀπολογία Σωκράτους 31d—32.

την ἀφιλόσοφη ζωή. Ἡ ἀπεικόνιση τῆς ἀφιλόσοφης ζωῆς εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ δυνατώτερα μέσα προτροπῆς σὲ φιλοσοφικὴ ζωή. Ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ συχνὰ τὸ μέσο αὐτό. Οὔτε μιὰ στιγμή δὲν παύει νὰ μᾶς ὠθεῖ πρὸς τὴ φιλοσοφία. Αὐτὸ ὅμως δὲν τὸ ἐπιδιώκει δείχνοντας μόνο τί εἶναι, μὰ καὶ τί δὲν εἶναι φιλοσοφία. Κίριος σκοπὸς τοῦ «Εὐθύδημου» εἶναι νὰ μᾶς δεῖξη εἰκόνες τοῦ ἀφιλόσοφου βίου, νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὴν κενότητά τους, νὰ μᾶς κάμῃ νὰ γελάσωμε, νὰ δυσφορήσωμε, νὰ ἐξοργισθοῦμε μὲ τὸν κωμικὸ, τὸν ἀνόητο, τὸν ἀσεβῆ ἡ χαρακτῆρα τους· νὰ μᾶς κάμῃ νὰ νοιώσωμε τὴν ἀπόσταση, ποὺ χωρίζει τὸ ἀληθινὸ ἀπὸ τὸ ψεύτικο, τὸ γνήσιο ἀπὸ τὸ νόθη, τὴ σωτηρία ἀπὸ τὸ χαμὸ, τὴ φιλοσοφικὴ ζωή ἀπὸ τὴν ἀφιλόσοφη· νὰ μᾶς κάμῃ νὰ καταδικάσωμε τὴν τελευταία μὲ μέτρα, ποὺ μᾶς δίνει ἡ πρώτη.— Πῶς ὅμως ἀποκτήσαμε αὐτὰ τὰ μέτρα; Πῶς κρίνομε ἀπὸ φιλοσοφικὸ ὕψος τὴν ἀφιλόσοφη ζωή; Χωρὶς νὰ μᾶς δώσῃ ρητὰ σὲ καθαρὲς καὶ μονοσήμαντες διατυπώσεις τὰ μέτρα αὐτὰ ὁ Πλάτων, κατορθώνει μὲ τὴ μεγάλη του ἐγερτήρια δύναμη νὰ τὰ ξυπνήσῃ μέσα μας σὰν δικές μας ἀναμφισβήτητες ἀλήθειες.

Γύρω ἀπὸ τὸν Κλεινία, τὸ ἄραϊο κ' ἐξυπνο παιδί τῆς μεγάλης ἀθηναϊκῆς οἰκογένειας, εἶναι μαζεμμένος μιὰ μέρα στὸ Λύκειο κύκλος ἀπὸ θαυμαστῆς. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τοῦ νέου κάθεται ὁ Σωκράτης, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ σοφιστῆς Εὐθύδημος. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἔχει φθάσει πρὶν ἀπὸ λίγο στὴν πόλη μαζί μὲ τὸν ἀδελφὸ του Διονυσόδωρο, ποὺ κι' αὐτὸς κάθεται, δίπλα στὸ Σωκράτη. Ἀπέναντι στὸ παιδί στέκεται ὁ Κτήσιππος, ποὺ τὸ ἀγαπᾷ μὲ ὑπερβολικὸ πάθος.— Ὁ Κλεινίας ἔχει ὅλα τὰ χαρίσματα, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ξυπνήσουν τὸν ἔρωτα τοῦ σωτήριου ὁδηγοῦ. Ἡ μορφὴ του ἔχει γεμίσει τὴν ἀτμόσφαιρα ἐρωτισμοῦ. Ὅλοι ὅσοι ἔχουν κάποια δύναμη θέλουν νὰ τὴν ἀσκήσουν ἐπάνω του: ὁ Εὐθύδημος καὶ ὁ Διονυσόδωρος τὸ λόγο τους—ὁ Κτήσιππος τὸν ἔρωτά του—ὁ Σωκράτης τὴ φιλοσοφία του. Θὰ κίμουν λοιπὸν καὶ οἱ τέσσερις τὴν «ἐπίδειξή» τους. Καὶ μεῖς θὰ κρίνωμε τὴν ἀξία τοῦ καθενός. Τὰ κριτήρια—χωρὶς νὰ τὰ διατυπώσῃ πάντοτε—μᾶς τὰ δίνει ὁ Σωκράτης, ποὺ διηγεῖται τὴ σκηνή. Τὸ πάθος του γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ νέου εἶναι τόσο δυνατό, ὥστε μεταδίδεται καὶ σὲ μᾶς, ποὺ

πιστεύομε μαζί του, πῶς ἀπὸ τοὺς θαυμαστῆς τοῦ Κλεινία ἐκεῖνος ἀξίζει, ποὺ ἔχει τὴ δύναμη νὰ ὑψώσῃ τὸν νέο σὲ μιὰν ἀνώτερη ζωή.

Οἱ δυὸ σοφιστῆς βεβαιώνουν πῶς ἔχουν τὴν δύναμη «νὰ μεταδώσουν τὴν ἀρετὴ πρὸ καλὰ καὶ πρὸ γρήγορα ἀπ' τὸν καθένα» (273 d). Ὁ Σωκράτης τοὺς παρακαλεῖ νὰ ἐπιδείξουν τὴν ἰκανότητά τους ἐπάνω στὸν Κλεινία. «Ἔφουτονι τὸν νεανίσκον πείσατον ὡς χρὴ φιλοσοφεῖν καὶ ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι, καὶ χαριεῖσθον ἐμοί τε καὶ τουτοισι πᾶσιν. Συμβέβηκεν γάρ τι τοιοῦτον τῷ μειρακίῳ τούτῳ· ἐγὼ τε οἶδε πάντες τυγχάνομεν ἐπιθυμοῦντες ὡς βέλτιστον αὐτὸν γενέσθαι. Ἔστι δὲ αὐτός Ἄξιόχου μὲν υἱὸς τοῦ Ἀλκιβιάδου τοῦ παλαιοῦ, αὐτανεψιὸς δὲ τοῦ νῦν ὄντος Ἀλκιβιάδου. . . Ἔστι δὲ νέος· φοβούμεθα δὴ περὶ αὐτῷ, οἷον εἰκὸς περὶ νέῳ, μή τις φθῆ ἡμᾶς ἐπ' ἄλλο τι ἐπιτήδευμα τρέψας αὐτοῦ τὴν διάνοιαν καὶ διαφθείρη. Σφῶν εὖν ἦκετον εἰς κάλλιστον (275 a-d). Αὐτοὶ οἱ φαινομενικὰ φιλοφρονητικοὶ λόγοι τοῦ Σωκράτη πρὸς τοὺς σοφιστῆς καταδικάζουν κι' ὅλας ἀπὸ τὰ πρὶν αὐστῆρὰ τὴν ἐπίδειξη, ποὺ ζητοῦν. Ὁ ριζωμένος Ἀθηναῖος πολίτης δὲν μπορεί παρὰ νὰ καταφρονῇ τοὺς ξεριζωμένους ἀπάτριδες, ποὺ ἦρθαν στὴν πόλη του μὲ τὴν ἀναιδῆ βεβαίωση πῶς ἔχουν τὴ δύναμη νὰ διδάξουν στοὺς συμπολίτες του τὴν ἀρετή—ὁ γεμᾶτος ἔρωτα διδάσκαλος ὁργίζεται, σὰν βλέπει ἀνέραστους περαστικούς νὰ πλησιάζουν γιὰ τὴν ἀνθήση τῆς σάρκας του τὸν πολυαγαπημένον μαθητή—ὁ γνήσιος φιλόσοφος ἐξανίσταται ὡς τὰ βάρη τοῦ εἶναι του μπροστὰ στοὺς ἐπαγγελματίες, ποὺ τοῦ κλέβουν τὰ ἱερὰ μέσα τῆς φιλοσοφίας του γιὰ νὰ τὰ ἐξευτελίσουν κυλώντας τα στοὺς δρόμους σὰν ἄδειες παραδοξολογίες καὶ φθηνὰ ἐμπορεύματα. Ὁ λόγος—τὸ πολυτιμώτερο ὄργανο τοῦ φιλόσοφου—δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸ κτῆμα ἐκείνων, ποὺ ξέρουν νὰ τὸν χρησιμοποιήσουν σωστά. Ὁ καθένας μας μπορεί νὰ θέσῃ σὲ κίνηση τὸ λόγο του. Ἄν ὅμως ὁ γνήσιος φιλοσοφικός λόγος μπορεί νὰ μᾶς ὑψώσῃ σὲ μιὰν ἀνώτερη ζωή, ὑπάρχουν καὶ λόγοι, ποὺ δὲν ὀδηγοῦν πρὸς τὴν ἀρετή ἢ καὶ ποὺ μᾶς κατεβάζουν στὸ ψέμμα καὶ στὸ χαμὸ τῆς ὑπάρξεως. ΛΟΓΟΣ εἶναι ἡ δύναμή μας ἐκείνη, ποὺ ζητᾷ νὰ φωτίσῃ τὸ πᾶν καὶ νὰ τὸ κάμῃ δικό μας μὲ τὴ γνῶση—ποὺ δὲν ἀρκεῖται σὲ καμμιά κατάκτηση καὶ διαρκῶς θέλει νὰ προχωρῇ σὲ ὅλη τὴν ἔκτασή καὶ σὲ ὅλο τὸ βάθος τῶν πραγμάτων.

—πὸν προσπαθεῖ νὰ μεταβάλη κάθε χάος σὲ κόσμο, κι' ὅμως ἐπειδὴ φοβᾶται μήπως ἡ στερεὴ μορφή τοῦ ἀποκρύψει τὴν ἀλήθεια τῆς οὐσίας, ἔχει τὴν τάση νὰ σπάζη κάθε κόσμο γιὰ νὰ φθάσῃ ὡς τὸ κέντρο του.—πὸν προσιμᾷ νὰ θρυμματισθῇ στὰ ὄριά της παρὰ νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξη τῆς γνώσεως πὸν τὴν ξεπερνᾷ καὶ τὴν συντρίβει. Αὐτὸ εἶναι ὁ λόγος σὲ γνήσια του δυναμικὴ ἐκδήλωση. Δράση γεμάτη πάθος, πὸν οἰκοδομεῖ καὶ γκρεμίζει, πὸν κατακτᾷ καὶ χάνει, πὸν συντρίβει ὅ,τι ἀγκάλιασε καὶ συντρίβεται γιὰ ν' ἀγκαλιάσῃ τὸ ἀπρόσιτο· δράση ἐπικίνδυνη, πὸν μπορεῖ νὰ παρεκτραπῇ στὴν καταστροφή τῶν πάντων, στὴν ἄρνηση κάθε δεσμοῦ, κάθε τάξεως καὶ κάθε περιοχομένου, στὴν ἀλλοφροσύνη, πὸν δὲν ἀνέχεται τίποτε κ' ἐνῶ ζητᾷ τὸ πᾶν, χάνεται στὸ μηδέν.—κίνηση ἐπικίνδυνη, πὸν μπορεῖ νὰ παρεκκλίνῃ στὴ φανταστικὴ περιπλάνηση τοῦ ἐλαφροῦ περιστεριοῦ, πὸν θὰ νόμιζε, καθὼς λέγει ὁ Κάντ, πῶς, ἀφοῦ πετᾷ τόσο ἐλεύθερα στὸν ἀέρα, πὸν τοῦ ἀντιστέκεται, θὰ πετοῦσε πολὺ πιὸ ἐλεύθερα στὸν ἄδειο ἀπὸ ἀέρα χώρο. 1) Ὁ λόγος ἔχει τὴ φυσικὴ τάση νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ πετάξῃ ἀνενόηλα στὸ κενό. Ἐκεῖ ὅμως χάνεται. Ἐκεῖ δὲν τοῦ ὄντιστέκεται τίποτε, ἐπειδὴ κι' ὁ ἴδιος δὲν εἶναι πιά τίποτε. Τὸ ἔδαφος τῆς πραγματικότητος εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἀληθινή, τὴν γνήσια κίνηση καὶ ὑπόσταση τοῦ λόγου. Ὁ λόγος, πὸν δὲν στηρίζεται στὸ ἄλογο ἔδαφος τῆς πραγματικότητος καὶ δὲν τρέφεται ἀπὸ τὴς οὐσίης της, μὰ μένει διαφανῆς καὶ καθαρὸς ἀπὸ κάθε ἀγγιγμα καὶ κάθε χυμὸ τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, δὲν ἔχει ὑπόσταση. Χωρὶς τὴ ζωὴ μας θάταν ὁ λόγος μας χωρὶς ζωὴ,—χωρὶς τὸ πάθος μας θὰ σκορπίζονταν ἀδιάφορος· σ' ὅλες τὴς κατευθύνσεις,—χωρὶς τὸ αἷμα μας δὲν θάταν ἀληθινός. Μὲ αὐτὰ δὲν θέλομε βέβαια νὰ ποῦμε, πῶς ὁ λόγος μας πρέπει νὰ ὑπηρετῇ κάθε σκοτεινὴ ζωικὴ μας τάση, τὰ πάθη μας καὶ τὴς ὁρέξεις τοῦ αἵματός μας. Αὐτὲς ὅλες οἱ κατώτερες κλίσεις δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μὲ τὴ Ζωὴ, πὸν δὲν ἀρχίζει παρὰ μετὰ τὴν ὑπερνίκησή τους, μὲ τὸ Πάθος, πὸν τὴς ξεπέρασε, καὶ μὲ τὸ Αἶμα, πὸν εἶναι ἕτοιμο νὰ χυθῇ γιὰ τὴ μεγάλη θυσία. Ὁ λόγος, σὰν μιὰ δύναμη ἀνώτερη τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, δὲν κατεβαίνει ὡς τὰ χαμηλὰ ἐκεῖνα στρώματά μας, ὅπου βασιλεύουν οἱ τα-

1. Kant, Kritik der reinen Vernunft, Einleitung δευτέρας ἐκδόσεως III.

πεινὲς ζωικὲς ἀδυναμίες, γιὰ νὰ τὴς ὑπηρετήσῃ. Ἡ «λογικὴ», πὸν ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ὄπλα μας γιὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν φυσικῶν καὶ βιωτικῶν ἀναγκῶν μας, δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τὸ Λόγο τῆς ἀνώτερης Ζωῆς. Ὁ ἀνώτερος λόγος εἶναι ἡ δύναμη, πὸν τείνει νὰ μᾶς κάμῃ κύριους τοῦ παντός· ἡ καθημερινὴ λογικὴ εἶναι δούλη τῆς ἀδυναμίας τῆς σάρκας μας. Στὴ δουλεία αὐτὴ δεσμευμένη δὲν κινδυνεύει νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸν περιορισμὸ της καὶ νὰ χαθῇ. Ὁ ἀνώτερος ὅμως λόγος μπορεῖ νὰ κάμῃ κατάχρηση τῆς ἐλευθερίας του. Ζητᾷ τὸ πᾶν, μὰ πολὺ εὐκόλα μπορεῖ νὰ πλανηθῇ στὸ μηδέν. Ποιὸς θὰ τὸν κρατήσῃ στὴν πραγματικότητα καὶ σιτὴν ἀλήθεια; Ποιὸς θὰ τὸν δεσμεύσῃ μέσα στὰ ὄρια τῆς ὑποστάσεώς του; Ὅχι βέβαια πάλι λογικὲς δυνάμεις. Ὁ καθαρὸς λόγος, ἂν ἀρεθῇ στὸν ἑαυτὸ του, θὰ χαθῇ στὸ κενό. Γιὰ νὰ μὴν ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, πρέπει νὰ συνδεθῇ ἄρρηκτα μὲ ἄλλοις δυνάμεις, πὸν θὰ τοῦ δώσουν περιοχόμενον, βάρος καὶ κατεύθυνση. Γιὰ νὰ μὴν παρασύρῃ καὶ τὴ δική μας τὴν ὑπαρξὴν στὸ κενὸ τῆς φαντασίας, τῶν δυνατοτήτων καὶ τοῦ παιχνιδιοῦ, πρέπει νὰ τὸν συνδέσωμε ἄρρηκτα μὲ τὴ δική μας τὴν πραγματικότητα—πρέπει νὰ τὸν ζήσωμε κι' αὐτὸν σὸν δική μας πραγματικότητα. Πραγματικὴ ὅμως δὲν εἶναι ἡ ζωὴ κάθε ἀνθρώπου. Πολλοὶ τὴν ζοῦν σὰν νὰ μὴν τὴν ζοῦσαν: ἀσυνείδητα. Πολλοὶ τὴν περνοῦν σὰν ὄνειρο, σὰν γενικότητα, σὰν δυνατότητα. Δὲν ἔχουν συνείδηση τῆς μοναδικότητός της, τοῦ βάρους της, τῆς πραγματικότητός της. Ἄλλοι συσκοτίζουν αὐτὴ τὴ συνείδηση, γιὰ δὲν ἔχουν τὴ δύναμη νὰ τὴ σηκώσουν. Σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀνυπόστατους, ὁ λόγος δὲν μπορεῖ νὰ χῆ ὑπόσταση. Γιὰ νὰ ζήσῃ κανεὶς πραγματικὰ πρέπει νὰ νοιώσῃ τὴ μοναδικότητα τῆς ἀτομικῆς του φύσεως καὶ τῆς ἀτομικῆς του ἱστορίας. Μιὰ βίωση, πὸν μᾶς κίμνει νὰ νοιώσωμε τὴ μοναδικότητα αὐτὴ, εἶναι ὁ γνήσιος ΕΡΩΣ. Ὅχι ὁ ἔρωσ, πὸν ζοῦμε σὰν μιὰ δυνατότητα, μὰ σὰν ἀνάγκη. Ὁ ἔρωσ ὁ τόσο βαθειὰ κι' ἀναγκαῖα δεμμένος μὲ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξὴν μας, ὥστε τὸ τέλος του θὰ σήμαινε καὶ τὸ τέλος μας. Ἐνα εἶναι τότε τὸ πάθος μας γιὰ τὸν Ἐνα. Ἡ συγκεκριμένη, μοναδικὴ κι' ἀντικατάστατη ὑπαρξὴ τοῦ Ἐνός, πὸν τὴν ὀνομάζομε ΣΩΜΑ

1) Βλ. Demetrios Kapetanakis, Liebe und Zeit, Heidelberg, σελ. 7 καὶ ἑπ.

του, κάμνει και μᾶς συγκεκριμένους, μοναδικούς κι' αναντικατάστατους. "Έτσι αποκτοῦμε και μεις σῶμα, ὑπόσταση. "Έτσι κι' ὁ λόγος, ποῦ συνδέεται μὲ τὸν ἔρωτα, γίνεται κι' αὐτὸς πραγματικός. Τὸ πάθος γιὰ τὴν ἀπτή, τὴ συγκεκριμένη ὑπαρξὴ τοῦ "Ενός, — τὸ πάθος, ἀπ' ὅπου πηγάζει και παίρνει τώρα τὴν κατεύθυνσή του ὁ λόγος, δὲν τὸν ἀφήνει νὰ φύγῃ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ πραγματικοῦ. Τὸ σῶμα τοῦ "Ενός, ποῦ γίνεται τὸ κέντρο τοῦ παντός, καλεῖ τὸν ἔρῶντα λόγο ν' ἀσκήσῃ ἐπάνω του τὴ δύναμή του. Κι' ὁ λόγος, ποῦ στρέφεται κι' ἀσκεῖται γύρω κ' ἐπάνω σὲ κάτι τὸ τόσο πραγματικό, ὅσο εἶναι τὸ ἐρώμενο σῶμα γιὰ τὰ μάτια τοῦ ἐρῶντος, διατρέχει λιγώτερο τὸν κίνδυνο νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, νὰ χαθῇ στὸ κενό. "Όταν μάλιστα τὸ ἐρώμενο σῶμα εἶναι ἀξύπνητο, ἀμόρφωτο ἀκόμη και καλεῖται ὁ λόγος νὰ τὸ ξυπνήσῃ, νὰ τὸ μορφώσῃ, νὰ τὸ παιδεύσῃ, νὰ τὸ κάμῃ σῶμα ἀξίου πολίτη, τότε ὁ κίνδυνος εἶναι μικρότερος ἀκόμη. "Ό γεμᾶτος ἔρωτα λόγος παίρνει τότε πολιτικὴ ἀποστολή. Και μιὰ τέτοια ἀποστολή δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. "Η Πολιτεία εἶναι ἡ ἕψιστη πραγματικότης. "Ό τιδήποτε τὸ μὴ πραγματικὸ δὲν ἔχει θέσῃ μέσα της. Κι' αὐτοὶ οἱ θεῖοι ποιητὲς δὲν ἔχουν θέσῃ στὴν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος. Τὸ ὄνειρο θὰ μπορούσε νὰ τὴν διαλύσῃ—νὰ διαλύσῃ τὰ σῶματα ποῦ τὴν ἀποτελοῦν. "Η πολιτεία βρίσκει τὴν ἐνσάρκωσή της στὰ σῶματα τῶν πολιτῶν της, ὅπως και τὸ ἀνθρώπινο σῶμα βρίσκει ἀντικειμενικὴ βεβαίωση τῆς ἀπτής του ὑποστάσεως μέσα στὴν πολιτεία. ( ) ἔρως μὲ τὴν πολιτικὴ ἀποστολή, τὸ πάθος γιὰ τὸ σῶμα, ποῦ ἐνσαρκώνει τὴν πολιτεία, εἶναι τὸ πιὸ πραγματικὸ πάθος. "Ό παιδαγωγικὸς ἔρως δὲν βρίσκει τὴν πλήρωσή του παρὰ στὴν πραγματοποίησή του. Γι' αὐτὸ και δὲν ὑπάρχει πραγματικώτερο φιλοσοφία ἀπὸ τὴν πλατωνική: "Ό λόγος της πηγάζει, τρέφεται και παίρνει τὴν κατεύθυνσή του ἀπὸ τὸν ἔρωτα μὲ τὴν πολιτικὴ ἀποστολή. "Έτσι κρατιέται γερὰ στὴν πραγματικότητα και καταπολεμᾷ μὲ πάθος κάθε τάση φυγῆς στὸ κενό, κάθε σκέψη ποῦ δὲν ἔχει ὑπόσταση. Κάθε τέτοια τάση και σκέψη θάταν καταστρεπτικὴς γιὰ τὴν πολιτεία, γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν νέων της. Κι' ὅμως στὰς "Αθήνας κυκλοφοροῦσαν και δροῦσαν τότε ἐλεύθερα ἄνθρωποι σὰν τὸν Εὐθύδημο και τὸν ἀδελφὸ του, ξερριζωμένοι κι' ἀνέραστοι πλάνητες,

ποῦ κυνηγοῦσαν τοὺς πλούσιους νέους ὄχι ἀπὸ πάθος γιὰ τὴν ὑπόστασή τους και γιὰ τὴν ὑπόστασῃ τῆς πολιτείας, μὰ γιὰ νὰ τοὺς πουλήσουν σὰν ἔμποροι μαθήματα, ποῦ δὲν μπορούσαν νὰ ναι—κι' ἄς τὰ διαφήμιζαν ὅπως οἱ σοφιστὲς τοῦ διαλόγου μας—μῆτε μαθήματα σοφίας μῆτε ἀρετῆς.) "Η σοβαρότης τοῦ ξερριζωμένου και τοῦ ἀνέραστου εἶναι πάντα ὑποπιη. Τὸ Σῶμα, ἡ μοναδικὴ δηλαδὴ κι' ἀναντικατάστατη, ἡ ἀπτή και συγκεκριμένη ὑπαρξὴ, τοῦ μαθητῆ δὲν ὑπάρχει γι' αὐτόν. Σὲ ποιὰν ἄλλο λοιπὸν θὰ μπορούσε ν' ἀσκηθῇ ἡ μορφωτικὴ του—ἂν ὑπῆρχε—δύναμη;—Τέτοια ὅμως δύναμη δὲν θὰ περίμενε κανεὶς ἀπὸ ἄνδρες σὰν τὸν Εὐθύδημο και τὸν Διονοσόδωρο. Γι' αὐτὸ και ἡ φωνὴ τοῦ Σωκράτη, ποῦ τοὺς παρακαλοῦσε νὰ ἐπιδείξουν τὴν τέχνη τους ἐπάνω στὸν Κλεινία, ἔτρεψε ἀπὸ συγκρατημένη ὀργὴ πρὶν ἀκόμη δῆ τὰ κατορθώματά τους. "Όσα γνώριζε ἤδη γι' αὐτοὺς ἦταν ἀρκετὰ γιὰ νὰ τοὺς καταδικάσῃ ἀπὸ τὰ πρὶν. Κι' ὅμως τοὺς προκαλεῖ νὰ ἐπιδειχθοῦν γιὰ ν' ἀποκαλύψουν μόνοι τους τὴν κενότητά τους. Κι' αὐτοὶ, πέρα ἀπὸ κάθε προσδοκία, σπρώχνουν τὸ ξεσκέπασμά τους ὡς τὸ πιὸ γελοῖο σημεῖο.

Ἴε γνώριζε ὅμως ὁ Σωκράτης γιὰ τοὺς δυὸ σοφιστὲς, ὥστε νὰ τοὺς καταδικάσῃ πρὶν ἀκόμη δῆ τὴν ἐπίδειξή τους;—Πρῶτα τὴν προέλευσή τους. «Οὗτοι τὸ μὲν γένος, ὡς ἐγῶμαι, ἐντεῦθεν ποθέν εἰσιν ἐκ Χίου, ἀπόκησαν δὲ εἰς Θουρίους, φεύγοντες δὲ ἐκαῖθεν πόλλ' ἤδη ἔτη περὶ τούσδε τοὺς τρόπους διατρέβουσιν» (271c).—Οἱ δυὸ ἀδελφοὶ εἶναι λοιπὸν ἀπάτριδες. "Αφοῦ ἐγκατέλειψαν τὴν πρώτη πατρίδα τους κ' ἐξωρίσθησαν ἀπὸ τὴ δεύτερη, δὲν φαίνονται νάχουν πιὰ καμμιά πατρίδα. Ξερριζωμένοι ἀπὸ κάθε ἔδαφος δὲν φαίνονται ν' ἀγωνιοῦν, νὰ πονοῦν γιὰ τὸ ξερριζωμά τους. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Σὰν ἀναγγέλλουν, πῶς κατέχουν τὴ σοφιστικὴ τέχνη, στὰ πρόσωπά τους θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ δῆ τὴ χαρὰ, τὴν περηφάνειά τοῦ λόγου, ποῦ ἐλευθερώθηκε ἀπὸ κάθε δεσμὸ κι' ἀσκήθηκε στὴν ἐκτέλεσῃ τῶν πιὸ ἐκπληκτικῶν, τῶν πιὸ ἀπίστευτων ταχυδακτυλουργιῶν. Δὲν νοιάθουν ὀδυνηρὰ τὸ ξερριζωμά τους, γιὰτι δὲν παίρνουν στὰ σοβαρὰ τὴ ζωὴ τους. Κάποιος ἄλλος θὰ μπορούσε, ἂν και ξερριζωμένος, νὰ μὴ χάσῃ τὴν ὑπόστασή του.

1) Πλάτωνος, Σοφιστής 231 d—e.

Θὰ μπορούσε νὰ βρῆ νέο ἔδαφος—κι' ἄς μὴν ἦταν τὸ ἔδαφος τῆς στενῆς πατρίδας—γιὰ νὰ ριζώσει. Θὰ μπορούσε νὰ θρέψῃ καὶ νὰ πληρώσῃ τὸ λόγο του μὲ τὸ αἷμα τῆς πληγωμένης, γυμνῆς κι' ἀπροφύλακτης ρίζας του. Γι' αὐτὸ ὅμως θάταν ἀναγκαῖα μιὰ βαθεῖα, μιὰ σκληρῆ σοβαρότης,—μιὰ ὑπαρξή, ποὺ θάταν πρόθυμη ν' ἀγοράσῃ τὴν ἀλήθειά της καὶ τὴν πραγματικότητά της ἔστω καὶ μὲ τὸν πιὸ ἀβάστακτο πόνο,—μιὰ ὑπαρξή, ποὺ τὴν κατέχει ἡ φιλοσοφία. Οἱ δύο σοφιστὲς ὅμως, ἂν καὶ βεβαιώνουν, πὼς ἔχουν τὴν ἰκανότητα νὰ μεταδώσουν τὴ σοφία, δὲν δείχνουν διόλου τὴ σοβαρότητα ἐκείνη, ποὺ συνδέεται μὲ τὸ πάθος γιὰ τὴ σοφία. Κι' αὐτὸ ἀκόμη τὸ ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ συνενώνουν τὶς δυνάμεις τους γιὰ νὰ ἐπιδείξουν τὴν τέχνη τους πρέπει νὰ φανῆ ὑποπτο. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ζήτημα ἀτόμων. Ἡ φιλοσοφικὴ μετάδοσις εἶναι ζήτημα ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα σὲ δύο ἄτομα. Κάθε ἐπέμβασις τρίτου θὰ τὴν ταραξέ. Ἡ ἐπικοινωνία γεννᾶται στὴν ἀπόλυτα προσωπικὴ σχέσις δύο ὑπάρξεων, ποὺ ὁ ἔρωσ ἐνώνει. Γιὰ τοὺς δύο σοφιστὲς ὅμως ἡ διδασκαλία τῆς τέχνης τους δὲν φαίνεται νὰ στηρίζεται στὴν προσωπικὴ ἐπικοινωνία. Ζητοῦν νὰ ἐπιδείξουν καὶ οἱ δύο μαζί τὶς ἰκανότητές τους, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἀκροβάτες, ποὺ γιὰ νὰ καταπλήξουν τοὺς θεατὲς συνενώνουν τὶς δυνάμεις τους. Οἱ δυνάμεις καὶ ἡ ἐπιδεξιότης ἑνὸς μόνου δὲν θάταν ἀρκετὲς νὰ προξενήσουν τὴν ἐντύπωσις, ποὺ ξεσπᾷ σὲ θορυβώδεις ἐπευφημίες.—Αὐτὲς μόνον θάλεγε κανεὶς πὼς ἐπιδιώκουν οἱ δύο ἀδελφοί, ὅταν βεβαιώνουν, πὼς κατέχουν τὴν τέχνη νὰ μεταδίδουν «κάλλιστ' ἀνθρώπων καὶ τάχιστα» τὴν ἀρετή. Τὰ βλέμματά τους (273d) ὑπόσχονται στοὺς θεατὲς θέαμα καταπληκτικότερο κι' ἀπὸ τὸ πιὸ καταπληκτικὸ σωματικὸ κατόρθωμα. Ἀκόμη κι' ἂν δὲν γνωρίζῃ κανεὶς τὸ παρελθὸν τους, ὑποπτεύεται, πὼς ὁ νέος, ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ ἐπιδειχθοῦν, δὲν πρόκειται νὰ τοὺς χρησιμεύσῃ σὰν μαθητῆς, μὰ σὰν ὄργανο, σὰν ἀντίπαλος ἀναγκαῖος γιὰ νὰ δώσουν τὴν καταπληκτικὴν παλαιστικὴν τους παράστασις. Ὅταν μάλιστα γνωρίζῃ κανεὶς—ὅπως ὁ Σωκράτης—τὸ παρελθὸν τους, δὲν ἔχει πιὰ ὑποψία, μὰ βεβαιότητα γι' αὐτό. Ὡς τώρα οἱ δύο ἀδελφοὶ ἦταν κυριολεκτικῶς «πάμμαχοι». Ὅχι μόνον σὰν τοὺς Ἀκαρνᾶνες, τοὺς περίφημους παγκρατιαστὲς ἀδελφούς: «Ἐκείνω μὲν γὰρ τῷ σώματι μόνον οἶω τε μίχεσθαι, τούτω δὲ πρώτον μὲν τῷ σώματι δεινοτάτω ἐστὶν καὶ μίχῃ,

ἢ πάντων ἔστι κρατεῖν—ἐν ὅπλοις γὰρ αὐτῷ τε σοφῶ πάνυ μάχεσθαι καὶ ἄλλον, ὅς ἂν διδῶ μισθόν, οἶω τε ποιῆσαι—ἔπειτα τὴν ἐν τοῖς δικαστηρίοις μάχην κρατίστω καὶ ἀγωνίσασθαι καὶ ἄλλον διδάξαι λέγειν τε καὶ συγγράφεσθαι λόγους οἷους εἰς τὰ δικαστήρια. Πρὸ τοῦ μὲν οὖν ταῦτα δεινὸν ἦσθι μόνον. . .» Πῶς λοιπὸν ὅταν ἀκούει τώρα ἔξαφνα ὁ Σωκράτης, πὼς στίς τόσες τοὺς ἰκανότητες πρόσθεσαν ἤδη καὶ τὴν τέχνη νὰ μεταδίδουν τὴν ἀρετὴ καὶ τὴ σοφία, νὰ μὴ συνδέσῃ καὶ τὸ καινούριον τοὺς ἀπόκτημα μὲ τὰ παλαιὰ καὶ νὰ μὴν τὸ θεωρήσῃ σὰν συμπλήρωμα τῆς παγκρατιαστικῆς τέχνης; (272). Δὲν εἶχε λοιπὸν δίκην νὰ ἐξεγερθῇ ὁ φιλόσοφος βλέποντας τοὺς ἀγύρτες αὐτοὺς νὰ διαφημίζουν τοὺς ἑαυτοὺς των σὰν διδασκάλους τῶν πιὸ ἱερῶν μαθημάτων; Ἡ ὀργή του ὅμως δὲν φαίνεται παρὰ κρυμμένη πίσω ἀπὸ τὰ λόγια του καὶ τὰ κινήματά του. Τοὺς φέρεται σὰν νὰ τοὺς ἐπαιρνε στὰ σοβαρά. Τοὺς παραδίδει τὸν ἀγαπημένον Κλεινία γιὰ νὰ κάμουν ἐπάνω του τὴν ἐπίδειξή τους. Τοὺς τονίζει τὸ δικό του καὶ τὸ γενικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὑπαρξή τοῦ νέου. Ἡ φωνή του εἶναι ἡ φωνὴ τῆς πόλεως.—Ἐπάνω στὴν ἀπτή πραγματικότητά τοῦ Κλεινία, ποὺ περιβάλλει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς πόλεως,—ἐπάνω στὸ σῶμα τοῦ νέου, ποὺ αἱ Ἀθῆναι τοὺς ἐμπιστεύονται, θάσπαζε ἴσως ἡ ἐπιπολαιότης τῶν δύο σοφιστῶν. Αὐτοὶ ὅμως δὲν βλέπουν τὸν Κλεινία σὰν σῶμα. Μπορεῖ νὰ τὸν βλέπουν σὰν σίρκα—τοὺς ξεφεύγει ὅμως ἡ συγκεκριμένη κι' ἀναντικατάστατη ὑπαρξή του, ποὺ μόνον ὁ ἔρωσ ἀποκαλύπτει. Πῶς νὰ προσκρούσουν καὶ νὰ ξεπνήσουν ἐπάνω στὴν πραγματικότητά τοῦ νέου, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει γιὰ τὰ μάτια τους ἡ πραγματικότης αὐτή; Θ' ἀσκήσουν ἐπάνω του τὶς δακτυλουργίες τοῦ ἐξαρθρωμένου, τοῦ «ξεβιδωμένου» τοὺς λόγου, χωρὶς καμμιά συνείδησις κ' εὐθύνη γιὰ τὴν πράξι τους—χωρὶς κἂν νὰ ξέρουν εἰς βῆρος τίνος κἰνουν τὴν παράστασή τους—χωρὶς νὰ ὑποπτεύωνται, πὼς ἀνάμεσα στοὺς θεατὲς ὑπάρχουν καὶ κείνοι, ποὺ δὲν ἀνέχονται τὴν ἄλλειψη αὐτῆς κάθε σοβαρότητος σὲ ζητήματα ποὺ θίγουν τὸ λόγο καὶ τὴν ὑπόστασις τοῦ ἀγαπημένου νέου. Ὁ χῶρος δὲν εἶναι κατάλληλος γιὰ τὴν ἐπίδειξιν τῶν δύο ἀδελφῶν. Τὰ τεχνάσματά τους δὲν ξεγελοῦν καὶ δὲν ἐκπλήττουν παρὰ τοὺς ἀνώνυμους ὁμοίους τους (303d), ποὺ δὲν παίρνουν οὔτε τὸν ἑαυτό τους, μὰ οὔτε καὶ τίποτε ἄλλο στὰ σοβαρά. Ὁ ξερριζωμένος, ὁ ἄδειος λόγος θὰ μπορούσε νὰ οδηγήσῃ

τὸν ἄνθρωπο ὡς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γελωτοποιοῦ. Οἱ λογικὲς ἀγυρτείες τῶν δύο σοφιστῶν δὲν θὰ ἐνδιέφεραν κανένα, ἂν δὲν μᾶς ἔδειχναν ὡς ποῦ μπορεῖ νὰ φθάσῃ ὁ λόγος, ποῦ δὲν παίρνει περιεχόμενο, ζωὴ καὶ ὑπόσταση ἀπὸ τὸν ἔρωτα.

Οἱ λογικὲς ταχυδακτυλουργίες τῶν δύο ἀδελφῶν δὲν εἶναι βέβαια παρὰ σοφίσματα—ἐσφαλμένοι δηλαδὴ συλλογισμοί, ποῦ γίνονται μὲ τὴν πρόθεση νὰ ξεγελάσουν, νὰ ἐξαπατήσουν τὸν ἄλλο.—“Ὅπως «τὰ μὲν ἄργυρος, τὰ δὲ χρυσὸς ἐστὶν ἀληθῶς, τὰ δ' ἐστὶ μὲν οὐ, φαίνεται δὲ κατὰ τὴν αἴσθησιν, οἷον τὰ μὲν λιθαργύρινα καὶ τὰ κατιτέρινα ἀργυρᾶ, τὰ δὲ χαλκοβάρινα χρυσᾶ», ἔτσι «καὶ συλλογισμοὶ καὶ ἔλεγχος ὁ μὲν ἔστιν, ὁ δ' οὐκ ἔστι μὲν, φαίνεται δὲ διὰ τὴν ἀπειρίαν¹⁾». Τὴν ἀπειρία τῶν κανόνων τῆς τυπικῆς λογικῆς ἐννοεῖ βέβαια ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης. Δὲν εἶναι ὅμως μόνο αὐτὴ ἡ ἀπειρία, ποῦ θὰ μπορούσε νὰ μᾶς κάμῃ νὰ γελασθοῦμε γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια μιᾶς σκέψεως. Μιὰ σκέψη μπορεῖ νὰ εἶναι τυπικὰ ἀπόλυτα ὀρθή, κ' ὅμως νὰ μὴν εἶναι φιλοσοφικὰ ἀληθινή,—ὅπως καὶ μιὰ σκέψη μπορεῖ νὰ εἶναι τυπικὰ ἐσφαλμένη, κ' ὅμως ἡ φιλοσοφικὴ τῆς ἀλήθεια νὰ εἶναι βαθειά. Στὸ φιλοσοφικὸ λόγο ἀποκαλύπτονται ἄβυσσοι, ποῦ δὲν μποροῦν νὰ ἐκφραστοῦν παρὰ μὲ παραλογισμοὺς καὶ παραδοξολογίες. Οἱ περίφημες «ἀπορίες» τοῦ Ζήνωνος τοῦ Ἐλεάτου, ποῦ στηρίζονται σὲ ἐσφαλμένη σκέψη, μᾶς γεννοῦν φιλοσοφικὲς ἀνησυχίες, ποῦ δὲν προκαλοῦν οἱ σωστὲς λύσεις, ποῦ ἔδωσέ σ' αὐτὲς τὶς ἀπορίες ὁ Ἀριστοτέλης. Εἶπαμε παραπάνω, πὼς ὁ λόγος, στὴν τάση του νὰ μᾶς κάμῃ κύριος τοῦ παντός, φθάνει ὡς τὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων του, ὅπου καὶ σπάζει. Τὸ σπάσιμό του ἐκδηλώνεται συχνὰ σὰν λογικὸ σφάλμα. Σύμφωνα μὲ τὸν Κάρλ Γιάσπερς, σὲ ἀποφασιστικὰ σημεῖα κάθε ἀληθινῆς φιλοσοφίας, βρίσκουμε τὰ λογικὰ σφάλματα τοῦ κύκλου καὶ τῆς ἀντιφάσεως.²⁾ «Κάθε φιλοσοφία» παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος³⁾ «ποῦ διορθώνεται μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν δῆθεν κύκλων καὶ ἀντιφάσεων τῆς σὲ μονοσήμαντῆ ἀνακοίνωση γνώσεως, fällt gleichsam platt zu Boden, ἔχει γίνεи ἐντε-

λῶς κενή». Ἐκεῖνο λοιπόν, ποῦ ἐξασφαλίζει τὴν ἀλήθεια τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως δὲν εἶναι ἡ αὐστηρὴ τήρηση τῶν κανόνων τῆς λογικῆς. Οἱ συλλογισμοὶ τῶν δύο σοφιστῶν τοῦ «Εὐθύδημου» δὲν ἐξοργίζουν τόσο τὸ Σωκράτη καὶ μᾶς, ἐπειδὴ εἶναι ἐσφαλμένοι. Κι' αὐτὸς ὁ Σωκράτης κάμνει συχνὰ συλλογισμοὺς, ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν—καὶ χαρακτηρίσθηκαν—σοφιστικοί. Καθὼς ὅμως θὰ δεῖξωμε στὸ τρίτο κεφάλαιο αὐτῆς μας τῆς ἐργασίας, τὰ δῆθεν σοφίσματα τοῦ Σωκράτη δὲν μοιάζουν διόλου μὲ τὰ σοφίσματα τῶν σοφιστῶν. Οἱ ἀμφισβητήσιμοι συλλογισμοὶ του εἶναι σημεῖα μᾶς ἀναμφισβήτητης ἀλήθειας,—ἐνῶ καὶ οἱ ἀναμφισβήτητοι ἀκόμη συλλογισμοὶ τῶν σοφιστῶν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ σημεῖα ἀμφισβητήσιμης ἀλήθειας, ἀφοῦ «σοφιστικὴ» εἶναι, καθὼς τὴν χαρακτηρίζει ὁ Ἀριστοτέλης,¹⁾ «φαινομένη σοφία, οὐσα δ' οὐ, καὶ ὁ σοφιστὴς χρηματιστὴς ἀποφαινομένης οὐσίας οὐκ οὔσης». Ἡ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια τῆς σκέψεως δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τίποτε τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ ἀλήθεια τῆς συμπίπτει μὲ τὴν ἀλήθεια τῆς ζωῆς ἐκείνου, ποῦ τὴν κάμνει. Ἡ ὑπόστασίς της εἶναι μόνο ἡ δική του ὑπόσταση. Μερικὰ ἀπὸ τὰ σοφίσματα τοῦ Εὐθύδημου καὶ τοῦ Διονυσόδωρου δὲν θὰ ἦταν στὸ στόμα ἐνὸς ἄλλου σοφίσματα—στὰ χεῖλη ἐνὸς ἄλλου θὰ μᾶς διασκέδαζαν ἴσως σὰν ἄκακα κ' ἀφελῆ λογοπαίγνια—σὰν παραδοξολογίες χωρὶς λεπτότητα—ἴσως νὰ μᾶς ἔδιναν καὶ ῥίγος ἢ καὶ ἕλιγγο φιλοσοφικό. Γι' αὐτὸ νομίζουμε πὼς τὸ ζήτημα, ἂν οἱ συλλογισμοί, ποῦ ὁ Εὐθύδημος καὶ ὁ ἀδελφός του γελωτοποιοῦν μὲ τὸ ἦθος τους, εἶναι ἱστορικὰ δικοὶ τους συλλογισμοὶ ἢ σκέψεις ἄλλων, ποῦ ὁ Πλάτων θέλησε νὰ κτυπήσῃ χωρὶς ν' ἀναφέρει τὰ ὀνόματά τους, δὲν ἔχει σπουδαιότητα γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ κατανόηση τοῦ διαλόγου, ποῦ μελετοῦμε. Ὁ Πλάτων δὲν συνηθίζει νὰ κρίνῃ μιὰ σκέψη ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὸ ἦθος ἐκείνου, ποῦ τὴν κάμνει. “Ἄν καὶ ἡ μιὰ, τελειωτικὴ, ἀντικειμενικὴ κ' αἰώνια ἀλήθεια ἀποτελεῖ στὸ πλατωνικὸ ἔργο τὸ τέρμα, ποῦ πρέπει νὰ προσπαθοῦμε μὲ ὅλες μας τὶς δυνάμεις νὰ φθάσωμε, καὶ ἰσχύει στὰ χεῖλη τοῦ Σωκράτη σὰν τὸ μέτρο γιὰ νὰ κρίνῃ κανεὶς κάθε βῆμα τῆς φιλοσοφικῆς προσπάθειας,—ἡ διαλεκτικὴ, ὁ διάλογος τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου, εἶναι ὡς τὴν ὑψιστὴ ἀποκάλυψη, ποῦ ζητᾶ νὰ ἐπιτύχῃ, μιὰ ζωὴ ἀνήσυχη, ποῦ γεννιέται ἀπὸ

1. Ἀριστοτέλους, Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων, I, 2.

2. Karl Jaspers, Vernunft und Existenz, σελ. 81.

3. Karl Jaspers, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 83.

1. Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων I, 6.

τὴν πάλιν τοῦ ἀληθινοῦ μὲ τὸ ψεύτικο γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ὑψιστῆς ἀλήθειας, — μιὰ ζωὴ, ποὺ δὲν μᾶς παρουσιάζεται ἀπρόσωπη κι' ἀσώματη, μὰ μὲ φορεῖς τῆς ἄτομα ζωντανὰ μὲ ὀλόκληρη τὴν τραγικότητα — κάποτε τὴν κωμικότητα — τῆς προσωπικῆς του μοίρας. Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ἀχαλίνωτη κίνηση μιᾶς ξερριζωμένης κι' ἀναιμικῆς σκέψεως, μὰ γιὰ τὴ δραματικὴ κίνηση, ποὺ ξεπηδᾷ ἀπὸ τὸν ἀγῶνα ἑνὸς ἀτόμου, ποὺ δὲν ἐκφράζει τὴν ὑπαρξή του μόνο μὲ σκέψεις, μὰ καὶ μὲ λόγο καὶ χειρονομία, ὅχι γιὰ νὰ ὠθήσῃ τὸν ἄλλο — πάλιν ἓνα ἄτομο — σ' ἔξωτερικεύσεις γνωμῶν του, μὰ γιὰ τὸν ξυπνήση, νὰ τὸν καθοδηγήσῃ, νὰ τὸν μορφώσῃ, νὰ τὸν σώσῃ. Σὲ μιὰ τέτοια κίνηση δὲν κατέχουν οἱ μονάχες σκέψεις τὴν πρώτη θέση. Τῆ σχέση τους μὲ τὴν ἀλήθεια δὲν τὴν προσδιορίζει ἡ σχέση τους μὲ τὴν ὀρθότητα. Τὸ βάθος ἀπ' ὅπου πηγάζουν, — ἡ σοβαρότης, ποὺ τίς συγκρατεῖ, — ἡ γνησιότης τῆς προσπάθειας, ποὺ τίς γεννᾷ, — ὁ ἔρωσ ποὺ τίς διαπυρρώνει, — τὸ πάθος καὶ τὸ ἦθος εἶναι οἱ δυνάμεις ποὺ προσδιορίζουν τὴν ἀλήθεια αὐτῆς τῆς σκέψεως. Ἄν ὁ Πλάτων θέλησε νὰ κτυπήσῃ στοὺς σοφιστὲς τοῦ «Εὐθύδημου» ὠρισμένους ἀντιπάλους του, σὰν τὸν Ἀντισθένη παραδείγματος χάριν, ποὺ ὑποστήριξε κι' αὐτὸς ὅπως ὁ Διονυσόδωρος τοῦ διαλόγου μας (286 καὶ ἐπ.) «τὸ μὴ εἶναι ἀντιλέγειν», θὰ τὸ ἔκαμε ὅχι μόνο ἐπαναλαμβάνοντας ἀπὸ τὸ στόμα τῶν σοφιστῶν του τίς σκέψεις τῶν προσώπων, ποὺ ὑπονοοῦσε, μὰ καὶ δίνοντας στίς σκέψεις αὐτῆς τὸ ἦθος, ποὺ ἦθελε νὰ κτυπήσῃ. Ὁ Ἀριστοτέλης, ποὺ ἀφιέρωσε ὀλόκληρη πραγματεία¹) στὴ θεωρητικὴ μελέτη τῶν σοφισμάτων ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε συγκεκριμένη ὑπαρξή — ἀνεξάρτητα κι' ἀπὸ αὐτὴν ἀκόμη τὴ δική του συγκεκριμένη ὑπαρξή —, δὲν εἶχε θελήσει νὰ κάμῃ σχετικὰ μὲ τὰ σοφίσματα παρὰ ἓνα ἀπλὸ μάθημα λογικῆς. Ὁ Πλάτων ποὺ θέλησε νὰ κάμῃ σχετικὰ μὲ αὐτὰ φιλοσοφικὴ διδασκαλία, ἔγραψε τὸν «Εὐθύδημο». Κι' ἂν καταδίκασε τόσο αὐστηρὰ τὴν χρῆση τῶν σοφισμάτων, αὐτὸ ὀφείλεται στὴ βαθειά του ἀπέχθεια γιὰ τὴν ἔλλειψη ἀλήθειας, σοβαρότητος, ἠθους, — ἰδίως σὲ ζητήματα ποὺ ἀγγίζουν τὴν ὑπαρξή τοῦ νέου καὶ τὴ διαπαιδαγωγική του.

¹ Ἡ ἔλλειψη αὐτῆς σοβαρότητος, ἠθους, ἡ ἔλλειψη ἔρωτος — (γνήσιος

1. Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων.

ἔρωσ σημαίνει πάντα σοβαρότητα καὶ ἦθος στὴν ὑπαρξή, ποὺ κατέχει), — ἀπὸ τοὺς σοφιστὲς τοῦ διαλόγου μας ἀπέναντι στοὺς νέο, μᾶς γίνεται ὀλοφάνερη ἀπὸ τὴν πρώτη κι' ὅλας στιγμὴ τῆς ἐπιδείξεώς τους. — «Ὁ Κλεινία, πότεροί εἶσι τῶν ἀνθρώπων οἱ μανθάνοντες, οἱ σοφοὶ ἢ οἱ ἀμαθεῖς;» εἶναι ἡ πρώτη ἐρώτηση, ποὺ ὑποβάλλει ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς σοφιστὲς — ὁ Εὐθύδημος — στοὺς παιδί. Ἐρώτηση ψυχρὴ, ἀνόητη, ἀμφίβολη, ἀδιάφορη — τόσο ἀδιάφορη, ὥστε θὰ εἶναι ἀδιάφορο ὅποιον ἀπάντησῃ κι' ἂν τῆς δώσῃ κανεὶς. Ὁ νέος κοκκινίζει καὶ στὴν ἀπορία του ζητᾷ μὲ τὰ μάτια βοήθεια ἀπὸ τὸ Σωκράτη, ποὺ τὸν ἐνθαρρύνει μὲ θερμὰ λόγια. Τῆ στιγμὴ ἀκριβῶς ἐκεῖνη σκύβει ὁ Διονυσόδωρος ὅλος χαμόγελο στοὺς αὐτὸ τοῦ Σωκράτη γιὰ νὰ προφθάσῃ νὰ τοῦ ἀναγγεῖλῃ ἀπὸ τὰ πρῖν, ὅτι «ὅποτε ἂν ἀποκρίνηται τὸ μειράκιον ἐξελεγχθήσεται». Πρῖν ὁ Σωκράτης προφθάσῃ νὰ παρακαλέσῃ νὰ «εὐλαβηθῶν» τὸ παιδί, ὁ Κλεινίας ἀπάντησε ἤδη «ὅτι οἱ σοφοὶ εἶεν οἱ μανθάνοντες» παίρνοντας τὴ λέξη σοφὸς μὲ τὴ σημασία ἔξυπνος. Ἡ λέξη ὅμως ἔχει διπλὴ σημασία — σημαίνει κι' αὐτὸ περίπου, ποὺ σημαίνει καὶ σήμερα στὴ γλῶσσα μας, — ὅπως καὶ ἡ λέξη μανθάνω, ποὺ δὲν θὰ πῆ μόνο μαθαίνω, μὰ καὶ καταλαβαίνω. Στηριγμένοι οἱ δύο σοφιστὲς στὴν ὁμωνυμία αὐτῆ, ἀντικρούουν δύο φορὲς τὸ νέο, ἀποδείχνοντάς του μὲ διπλὸ σόφισμα, πρῶτα πῶς «οἱ ἀμαθεῖς μανθάνουσιν, ἀλλ' οὐχὶ οἱ σοφοί, ὡς σὺ οἶε», κ' ἔπειτα, πῶς «οἱ σοφοὶ μανθάνουσιν, ἀλλ' οὐχὶ οἱ ἀμαθεῖς, καὶ οὐκ εἶ σὺ ἄρτι Εὐθύδημον ἀπεκρίνω». — Ἡ σκηνὴ αὐτὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιδείξεως (275d — 276c) δείχνει ὀλοκάθαρα τὸ ἦθος τῶν σοφιστῶν. Ἡ τρυφερότης τοῦ παιδιοῦ, ποὺ θὰ συγκινοῦσε ὅποιονδήποτε ἄλλον καὶ θὰ τὸν ἔκαμνε νὰ τὴ σεβασθῆ, ἀφήνει ἐντελῶς ἀσυγκίνητους αὐτοὺς, ποὺ παρουσιάζονται μὲ τὴν ἀξίωση νὰ γίνουν διδασκαλοὶ του. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἀκροατὲς ἐνοιῶσαν τὴ σημασία τῆς σκηνῆς αὐτῆς σιωποῦν ἐκπεπληγμένοι (276d). Μὰ οἱ σοφιστὲς δὲν καταλαβαίνουν τί σημαίνει ἡ σιωπὴ αὐτῆ. «Γνοὺς ἡμᾶς ὁ Εὐθύδημος ἐκπεπληγμένους, ἔν' ἔτι μᾶλλον θαυμάζομεν αὐτόν, οὐκ ἀνίει τὸ μειράκιον, ἀλλ' ἠρώτα, καὶ ὡσπερ οἱ ἀγαθοὶ ὀρχησταί, διπλᾶ ἔστρεψε τὰ ἐρωτήματα περὶ τοῦ αὐτοῦ, καὶ ἔφη: Πότερον γὰρ οἱ μανθάνοντες μανθάνουσιν ἢ ἐπίστανται ἢ ἂ μὴ ἐπίστανται;» (276d). Καὶ ὁ Διονυσόδωρος βιάζεται ν' ἀναγγεῖλῃ πάλιν στοὺς Σωκράτη, πῶς

κι' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα εἶναι σὰν τὸ πρῶτο. «Πάντ', ἔφη, τοιαῦτα ἡμεῖς ἐρωτῶμεν ἄφύκτα» (276e). — Ἀφοῦ λοιπὸν ὅλο τέτοια εἶναι τὰ ἐρωτήματα τῶν σοφιστῶν καὶ τέτοια ἢ διδασκαλία τους, πῶς ὁ Πλάτων ἀφήνει τὸ Σωκράτη του νὰ παρακολουθήσῃ μὲ ὑπομονὴ μιὰν ἐπίδειξη τόσο ἄδεια, τόσο ἀνόητη; Ἄν τὸ κέντρο τοῦ διαλόγου ἀποτελοῦσαν οἱ σοφιστὲς κι' ὄχι, καθὼς ξέρομε ὁ Κλεινίας, — κι' ἂν κύριος σκοπὸς του ἦταν μόνο τὸ ξεσκεπασμα τῆς κενότητος καὶ τῆς ἀνοησίας τῶν σοφιστῶν, τότε ὁ διάλογος θὰ ἔπρεπε νὰ σταματήσῃ στὴν ἀρχή του. Γὰ πρῶτα λόγια τῶν σοφιστῶν τοὺς ξεσκεπάζουν ὀλόκληρους καὶ μᾶς κάμνουν νὰ χάσωμε κάθε ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς μικρὲς τους κι' ἀσημαντες ὑπάρξεις. Ὁ σκοπὸς ὅμως τοῦ διαλόγου εἶναι πολὺ βαθύτερος. Δείχνοντάς μας τί δὲν εἶναι φιλοσοφία, θέλει νὰ μᾶς κάμῃ νὰ αἰσθανθοῦμε τί εἶναι φιλοσοφία. Ξεσκεπάζοντάς μας τὴ φτώχεια τῆς ἀφιλόσοφης ζωῆς, θέλει νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὸν πλοῦτο τῆς φιλοσοφικῆς ζωῆς. Ἡ ἐπαρῆ τοῦ νέου μὲ τοὺς ψευτοδιδασκαλοὺς θὰ τὸν κάμουν νὰ στραφῇ πρὸς τὸν γνήσιο διδάσκαλο. Ἀφοῦ ὁ Κλεινίας εἶναι τὸ κέντρο τοῦ διαλόγου, κι' αὐτὸς καὶ ἡ τύχη του μᾶς ἐνδιαφέρουν κυρίως, δὲν μπορούμε νὰ τὸν ἀφήσωμε τώρα, ποὺ οἱ σοφιστὲς τὸν ἔμπλεξαν καὶ τὸν στριφογυρίζουν μέσα στὸ στρόβιλο τῶν σοφισμάτων τους. Τὸ παιδί τὰ ἔχει χάσει. Ἰλιγγος τὸ κατέλαβε καὶ δὲν μπορεῖ ἀκόμη νὰ δῆ τὰ πράγματα. Μὰ πρέπει νὰ δῆ. Ἄν κατορθώσῃ νὰ νοιώσῃ τὴ σημασία αὐτῶν, ποὺ συμβαίνουν γύρω του, ἐπάνω του καὶ μέσα του, θὰ κάμῃ ἓνα μεγάλο βῆμα πρὸς τὸ δρόμο τῆς σωτηρίας. Ὅσο καθαρότερα δῆ τὰ πράγματα, τόσο τὸ βῆμα θὰ εἶναι μεγαλύτερο. Ἔργο λοιπὸν τοῦ Σωκράτη εἶναι νὰ βοηθήσῃ τὸ βλέμμα τοῦ παιδιοῦ στὴ σύλληψη τοῦ νοήματος τῶν πραγμάτων — νὰ χύσῃ ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο φῶς στὰ συμβαίνοντα. Γι' αὐτὸ πρέπει ὁ διάλογος νὰ συνεχισθῇ ὡς ἐκεῖ ποὺ τὸ παιδί, ἀφοῦ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὸν στρόβιλο, ὅπου τὸν παρέσυραν οἱ σοφιστὲς, ἀφοῦ συνέλθῃ ἀπὸ τὸν ἀνόητο ἰλιγγο κι' ἐπιστρέψῃ εἰς αὐτὸν ἐαυτό του, θ' ἀποκτήσῃ τὴ δύναμη νὰ κρίνῃ καὶ νὰ καταδικάσῃ μὲ τὸ πῶς καταφρονητικὸ γέλοιο αὐτοῦ, ποὺ μὲ τὴν ἀλλόκοτη στάση τους τόσο τὸν εἶχαν αστίσει στὴν ἀρχή. Τὸ παιδί θὰ περιμένε ἀπ' αὐτοὺς μιὰ διδασκαλία στηριγμένη στὴ θερμὴ ἐκείνη σχέση, ποὺ τὸν ἔνωσε μὲ τὸ Σωκράτη. Ἡ ἐπιθυμία νὰ ὠφεληθῇ «τὴν μεγίστην ὠφε-

λίαν» θὰ τὸ ἔκαμε ν' ἀνοίξῃ ὀλοπρόθυμο τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴ του γιὰ νὰ δεχθῇ τοὺς πρώτους διδακτικοὺς λόγους. Ἄντι ὅμως γι' αὐτοὺς εἶδε νὰ ὀρμοῦν ἐπάνω του, ὄχι γιὰ νὰ ἐπικοινωνήσουν, μὰ γιὰ νὰ παλαίψουν μαζί του, τ' ἀντιπνευματικὰ κ' ἐχθρικὰ βάρη τῶν δυὸ δῆθεν διδασκάλων του. Τὸ κτύπημα εἶναι ὀδυνηρὸ στὴν ἀρχή. Νοιώθει νὰ τὸν ρίχνουν κάτω, νὰ τὸν ἐξευτελίζουν, νὰ γελοῦν εἰς βάρος του. Πρὶν ὅμως προφθάσει ν' ἀναπνεύσῃ ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπίθεση, δέχεται καὶ δεύτερη (276 b—c). Τρίτη καὶ τέταρτη ἀκολουθοῦν. Ὁ Σωκράτης βλέπει τὸ παιδί νὰ κνίγεται (277 d). Εἶναι καιρὸς πὰ νὰ ἐπέμβῃ γιὰ νὰ ρίξῃ τὸ πρῶτο φῶς. Στὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς μελέτης αὐτῆς θὰ ἐξεσάσωμε λεπτομερέστερα τὸ θανμαστὸ ρόλο τοῦ Σωκράτη στὸ διάλογο. Ὁ φιλόσοφος δὲν παύει νὰ κάμῃ πῶς περιμένει καὶ τὸ σοβαρὸ, τὸ γνήσιο ἀπὸ τοὺς σοφιστὲς. Ὅχι ἐπειδὴ τὸ περιμένει ἀκόμη. Ὅχι γιὰ νὰ τοὺς κάμῃ νὰ συνέλθουν. Δὲν ὑπάρχει καμμιά ἐλπίς σωτηρίας γι' αὐτοὺς τοὺς δυὸ. Τονίζοντας ὅμως τί θ' ἀπαιτοῦσε ἀπ' αὐτοὺς, φωτίζει ὁ Σωκράτης τὴν ψυχὴ τοῦ νέου. Καὶ τὸ ἀξιοπρόσεκτο εἶναι, πῶς ὅσο ἀσθηρότερος γίνεται σὲς ἀξιώσεις του, τόσο οἱ σοφιστὲς ἀπομακρύνονται ἀπὸ κάθε σοβαρότητα — σὰν νὰ καταλάβαιναν τὴν πρόθεσή του καὶ σὰν νὰ ἤθελαν νὰ τὸν βοηθήσουν στὴν παιδαγωγικὴ του προσπάθεια. Ὁ Κλεινίας δὲν ἀργεῖ ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν ψυχρή, τὴν ἀνέραστη σφαῖρα τῶν σοφιστῶν, ὅπου δὲν ὑπάρχει γι' αὐτὸν καμμιά συμπάθεια, καμμιά φροντίδα, κανένα στήριγμα, γιὰ ν' ἀποσυρθῇ κοντὰ στὸ Σωκράτη, ποὺ τὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν στηρίζει. Ἐκεῖ ξανααἰσθάνεται τὸν ἐαυτό του καὶ νοιώθει ὅλη τὴν ἀπόσταση, ποὺ χωρίζει τὴ σοβαρότητά του ἀπὸ τοὺς σοφιστὲς, ποὺ δὲν ἀργοῦν νὰ γίνουν στὰ μάτια του γελοιοποιοί. Ἀφοῦ πέσουν ἀπὸ ἀνοησία σὲ ἀνοησία, ὑποστηρίζουν στὸ τέλος πῶς εἶναι παντογνώστες, πῶς γνωρίζουν ἀκόμη καὶ «πῶς εἶναι τ' ἀστέρια» (294 b), πῶς ὁ Σωκράτης δὲν ἔχει πατέρα (298 b), πῶς ὁ πατέρας τοῦ Κτήσιππου εἶναι σκύλος (248 d—e), πῶς θάταν κανεὶς «εὐδαιμονέστατος», ἂν εἶχε τρία χρυσᾶ τάλαντα στὴν κοιλιά, ἓνα τάλαντο στὸ κρανίον, κι' ἓνα στατήρα χρυσάφι σὲ κάθε μάτι (299 d—e), πῶς «ἂν τις σφάξῃ τὸν μάγειρον καὶ κατακόψας ἐψῆσῃ καὶ ὀπτῆσῃ, τὰ προσήκοντα ποιήσει» (301 d), πῶς οἱ θεοὶ εἶναι ζῶα

(302 d-e) καὶ πὼς ἐπιτρέπεται στὸ Σωκράτη νὰ πουλήσῃ, νὰ δώσῃ καὶ νὰ κάμῃ ὅ,τι θέλει τοὺς θεοὺς (302e - 303).

Ὁ ξεροζωμένος, ὁ χωρὶς ἔρωτα λόγος δὲν μπορεῖ νὰ κατεβῆ χαμηλότερα. Ὁ Κλεινίας ἐλευθερώθηκε μιὰ γιὰ πάντα ἀπὸ τοὺς κινδύνους τους. Ὅταν ὁ Σωκράτης ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐπίδειξη παρακάλεσε τοὺς δυὸ ἀδελφοὺς νὰ δεχθοῦν ὡς μαθητὲς τους κα' αὐτὸν τὸν ἴδιο καὶ τὸν Κλεινία, τὸ παιδί θὰ γέλασε μὲ τὴν καρδιά του.

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΟΙ ΑΛΗΘΕΙΕΣ ΕΝΟΣ ΑΠΡΟΣΙΤΟΥ¹⁾

Οἱ πιδ πολλοὶ δὲν θὰ πλησιάσουν τὸν Σαραντάρη, γιὰτι θὰ τοὺς κρατήσῃ μακριὰ ἢ γλῶσσα του. Ἵπάρχει σὲ ἕλες σχεδὸν τίς φράσεις του κ' ἄποια αἰχμὴ, ποὺ ἄλλοτε ὀφείλεται σὲ θέληση καὶ σὲ δύναμη, ἄλλοτε ἔμως καὶ σὲ λάθος.

Ἄλλοι πάλι δὲν θὰ πλησιάσουν τὸν Σαραντάρη, γιὰτι τὴν ἐπαφὴ μαζί του θὰ τὴν ἀποκλείσῃ ὁ φόβος, μήπως ἢ πρωτοτυπία τοῦ ἄλλου ἀποκαλύψει πιδ πολὺ (στὰ ἴδια τους τὰ μάτια) τὴν κοινότητα τὴν δική τους. Ὅσοι κάθονται ἀνετα κα' ἀξένοιαστα δὲν θέλουν νὰ χάσουν τὴν ἰσορροπία, ποὺ ἐπικρατεῖ στὴν πνευματικὴ... ἀνυπαρξία τους.

Μὰ κα' ἀπ' τοὺς λίγους κα' ἀξιους οἱ περισσότεροι θ' ἀποφύγουν νὰ πλησιάσουν τὸν Σαραντάρη, γιὰτι δὲν τοὺς μοιάζει στὴν ἀξία ἔστω ἀτομικότητά τους. Ἵπάρχουν—ἔχι μόνο στὴν Ἑλλάδα, μὰ παντοῦ—πολλοὶ ἀξιοὶ (τέτοιοι εἶνε συνήθως οἱ καλοὶ συστηματικοὶ φιλόσοφοι), ποὺ δὲν ἀνέχονται παρὰ μόνο τὰ ἀντίτυπα—καὶ πρὸ πάντων τὰ μὴ «ἐπιδιωρωμένα» ἀντίτυπα—τοῦ ἑαυτοῦ τους. Δὲν ξέρουν τί σημαίνουν στὴν ἀληθινή τους σημασία «δάσκαλος» καὶ «μαθητής».

Ὅσο γιὰ τὴν γλῶσσα τοῦ Σαραντάρη, ἐμένα δὲν μὲ ξενίζει. Οἱ ἀλήθειες τοῦ Σαραντάρη εἶνε πολὺ ἰδιόμορφες καὶ δὲν μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν σὲ γλῶσσα λιγώτερο ἰδιόμορφη. Ἵὰ γλωσσικὰ λάθη—ποὺ καὶ τέτοια βέβαια ὑπάρχουν ἀρκετὰ—τὰ διορθώνει (ὅταν θέλῃ κα' ἔχει διάθεση ἀγαθὴ) τὸ μάτι τοῦ ἀναγνώστη καὶ τὰ συγχωρεῖ ἢ συνειδησὴ του, ἂν λάβῃ ὑπ' ὄψιν του, ὅτι ὁ Σαραντάρης ἀνατράφηκε στὴν Ἰταλία, σπούδασε στὴν Ἰταλία κα' ἔζησε τὰ ἑλληνικά—αὐτὸ εἶνε κατόρθωμα—χωρὶς νὰ τὰ μάθει. Πολλοί, ποὺ ἔχουν μάθει ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, δὲν τὴν ἔχουν ζήσει κα' οὔτε ὑπάρχει καμμιά ἐλπίδα νὰ τὴν ζήσουν. Κι' ἔμως τὴν γράφουν! Ἵί πρέπει τάχα νὰ εἰποῦμε γι' αὐτούς;

Ὅσο γιὰ τὴν ἀνισορροπία, ποὺ παρουσιάζει ὁ Σαραντάρης, ὅταν συγκριθῇ μὲ τὴν οὐράνια ἰσορροπία τῆς... ἀνυπαρξίας, ἢ ἀνισορροπία αὐτὴ δὲν μὲ ταραίζει διόλου. Δὲν τὴν θεωρῶ βέβαια ἀναγκαία, τὴν θεωρῶ μάλιστα ἐπικίνδυνη γιὰ τὸν ἔμπορο. Δὲν τὴν συνιστῶ ἐπίσης

1) Γεώργου Σαραντάρη, Συμβολὴ σὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς ὑπαρξίης (Ἀθήνα 1937).

σὲ κανέναν, οὔτε καὶ στὸν πνευματικὸ ἄνθρωπο, ἂν δὲν τὴν νοιώσῃ μόνος του, ἂν δὲν τοῦ γεννηθῇ ὡς ἀνάγκη, ἂν δὲν προβάλλῃ ἐμπρὸς του σὰν κάτι τὸ ἀναπότρεπτο. Στὸν Σαραντάρη ὅμως—καθὼς καὶ σὲ καθέναν, ποῦ δὲν κρατᾷε στὰ χέρια του ἀκίνδυνα κι' ἀνεύθυνα τὸν ἑαυτό του—ἡ ἀπόκλιση ἀπ' τοὺς κανόνες γίνεται θετικὴ καὶ, ἂν ἐπιτρέπεται ἢ παράδοξη ἔκφραση, σχεδὸν κανονικὴ.

Ὅσο γιὰ τὴν ἀπόσταση, ποῦ θὰ τηρήσουν οἱ ἄξιοι ἀπέναντι στὸν Σαραντάρη, οὔτε τὴν ἀπόσταση αὐτὴ—ποῦ, ὅπως εἶδαμε τὴν ὑπαγορεύει ἕνας πνευματικὸς ἐγωϊσμός—μπορῶ νὰ ἐπιδοκιμάσω. Δὲν ὑπάρχει ἐγωϊσμός, ποῦ εἶναι ὡς μέσον—στὴ σχέση του πρὸς τὸν σκοπὸ, ποῦ ἐπιδιώκει—πρὸ «ἀπρόσφορος» ἀπὸ τὸν ἐγωϊσμό τοῦ φιλοσόφου καὶ πνευματικοῦ γενικώτερα ἡγέτη, ποῦ δὲν θέλει νὰ βλέπῃ καὶ στοὺς ἄλλους παρὰ μόνον ἀντίτυπα τοῦ ἑαυτοῦ του, ποῦ δὲν ἀναγνωρίζει μ' ἄλλα λόγια καὶ στοὺς ἄλλους ὡς ἄξιο καὶ ὡς θετικὸ παρὰ μόνον ὅτι ἀποτελεῖ μιὰν ἀπλὴ κατὰστασι καὶ ἐπικύρωσι τῆς δικῆς του τῆς ἀξίας. Σχολῆ δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργηθῇ μὲ μαθητῆς, ποῦ ξαναλένε ὅσα εἶπε ὁ δάσκαλος. Εἶνε περιττὸ καὶ ἀνόητο νὰ ξανακούσω ἀπ' τὸ στόμα ἑνὸς ἄλλου ὅσα λέω «ἐγώ». Μονάχα σὰν μιὰ πρώτη ἀσκήσι μπορεῖ κ' ἐπιτρέπεται ν' ἀνεχθῇ ὁ δάσκαλος μιὰ τέτοια ἐπανάληψη. Καὶ τὰ δόγματα ἀκόμη βρίσκουν τὴν ἀληθινώτερη ἐπικύρωσι τοῦ ἑαυτοῦ τους στὴν αἴρεσι, ὅχι στὴν τυφλὴ προσκόλλησι στὸ γράμμα. Στὴ φιλοσοφίᾳ καὶ στὴν πνευματικὴ ζωὴ γενικώτερα (ἔξω ἀπ' τὴ θρησκεία) δὲν εἶνε ἀρκετὴ κὰν ἡ αἴρεσι, μὰ χρειάζεται ἡ ἀμεσι καὶ ἀπόλυτη δημιουργίᾳ γιὰ νὰ δικαιώσῃ κάτι τὸ νέο καὶ ἄξιο. Μόνον ὁ δάσκαλος ἐκεῖνος, ποῦ τὸν ἀπαρνήθηκε ὁ μαθητῆς του, μπορεῖ νὰνε περήφανος γιὰ τὸν μαθητῆ. (Ὁ Σαραντάρης—ποῦ δὲν ἐχρηματάτισε ἄλλως τε οὔτε γιὰ μιὰ μέρα μαθητῆς μου')—γεννάει μέσα μου μιὰ μεγάλη πνευματικὴ χαρὰ, γιατί δὲν λέει ἀκριβῶς τίποτα, ποῦ νὰ συμφωνῇ πέρα γιὰ πέρα μὲ τίς δικές μου τίς διδασκαλίες, δὲν λέει τίποτα, ποῦ (ἂν μποροῦσε νὰ βγῆ κι' ἀπ' τὸ στόμα τὸ δικό μου. Κι' ὅμως δὲν θὰ τὸν ἀντικρούσω τὸν Σαραντάρη, γιατί (μολονότι δὲν συμφωνεῖ μὲ τίς ἀλήθειες τίς δικές μου) μιλάει ἀληθινά. Μόνον τὸν πρόλογό του θ' ἀντικρούσω, ποῦ δὲν ἀφορᾷ οὔτ' ἐκεῖνον, οὔτ' ἐμένα, μὰ ποῦ ἀφορᾷ

1) Ὡς μοῦ ἐπιτραπῆ ν' ἀναφέρω κ' ἕνα μαθητῆ μου, τὸν Δημ. Καπετανάκη. Τὴν πρὸ μεγάλη χαρὰ στὴν πνευματικὴ μου ζωὴ τὴν ἐνοιῶσα ὅταν μ' ἀπαρνήθηκε ὁ Καπετανάκης ὡς δάσκαλο. Τὴ στιγμῆ, ποῦ μ' ἀπαρνήθηκε κ' ἐδημοσίωγησε τὸν ἑαυτό του, τότε ἀκριβῶς αἰσθάνθηκα, ὅτι κάτι ἔκαμα ὡς δάσκαλος. Κάθε δευτέρη φράσι στὸ πρῶτο του συγγραφικὸ δοκίμιο («Ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τοῦ ψυχικῶς μόνου», 1934) δὲν μποροῦσε νὰ γραφῆ, χωρὶς καὶ μιὰ παραπομπὴ σὲ μιὰ φράσι δική μου. Στὰ ἔξαιρετικά συγγραφικά του δημιουργήματα, ποῦ βγῆκαν πέρα κ' ἐφέτος, θ' εἶλε ὁ Καπετανάκης νὰ βρῆ μιὰν ἀφορμὴ γιὰ νὰ μ' ἀναφέρῃ κι' ὅμως δὲν βρῖσκει. Ἔτσι μονάχα ἐπέσθηκα ὅτι βύθησα γιὰ νὰ γεννηθῇ ἕνας δημιουργός.

ἄλλους (πολὺ μεγάλους) καὶ ποῦ νομίζω, ὅτι τοὺς ἔχει παρεξηγήσει.

* * *

Δὲν πρόκειται ὅμως ν' ἀντικρούσω δλόκληρο τὸν πρόλογο τοῦ Σαραντάρη. Κάθε ἄλλο. Στὴν ἀρχὴ λέει ὁ Σαραντάρης μερικὲς ἀλήθειες, ποῦ ἡ οὐσία τους καὶ ἡ διατύπωσή τους ἀγγίζουσι τὰ ὅρια τοῦ οὐσιαστικῶ καὶ πλαστικῶ ἀκέραιου. Πρέπει—λέει—ἡ σημερινὴ Ἑλλάδα νὰ κρίνῃ τὸν δυτικὸ πολιτισμό, ἂν θέλῃ νὰ σωθῇ ἀπ' τὴν ἐπιρροή, ποῦ τυφλά ὡς τὰ τώρα τὴν ἀποδέχεται, μὰ πρέπει νὰ τὸν κρίνῃ σεμνὰ καὶ μὲ ἀξιοπρέπεια. «Χωρὶς κακεντρέχεια ἢ παρατήρησι, ἀλλὰ ἐπίμονη καὶ διαυγής». Πολὺ σωστὰ λέει ὁ Σαραντάρης, ὅτι «ἡ ἀγανάκτησι, ποῦ τώρα καὶ τριάντα χρόνια δοκίμαζε ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος ἀγνάντια στοὺς Φράγκους δὲν ὠφελεῖ· πρέπει ν' ἀντικατασταθῆ ἀπὸ τὴν ἕσο πρὸ συγκεκριμένη (καὶ ἡσυχῆ) συνείδησι τῆς ἀνωτερότητάς μας κι' ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψι τῶν σκοτεινῶν σημείων τῶν γηρασμένων Εὐρωπαϊῶν». Στὶς φράσεις αὐτῆς τοῦ Σαραντάρη ἀποκαλύπτεται τὸ μυστικὸ τῆς ἀποτυχίας τοῦ πρὸ φωτισμένου ἴσως καὶ πρὸ δυνατοῦ Νεοέλληνα: τοῦ Περικλῆ Γιαννόπουλου. Ὁ Γιαννόπουλος ἔβρισε, βλαστήμησε, καταράσθηκε τοὺς Εὐρωπαίους. Εἶμαστε ἄξιοι οἱ Νεοέλληνες νὰ καταρασθῶμε τοὺς Εὐρωπαίους; Ὁχι βέβαια. Κι' ἂν ἀκόμα καταφέρουμε νὰ ξαναγεννηθῶμε πνευματικά, δὲν θὰ ξαναγεννηθῶμε παρὰ μόνον μέσα στὴν Εὐρώπη. Γιὰ νὰ τὴν σώσουμε; Ἄν ξαναγεννηθῶμε, θὰ τὴν σώσουμε καὶ θὰ τὴν σώσουμε μάλιστα (αὐτὸ δὲν πιστεύω νὰ τῶχει οὔτε ὁ Σαραντάρης ὑπ' ὄψιν του) ἐπικυρώνοντας ταυτόχρονα τὸν ἑαυτό μας καὶ τὴν Εὐρώπη. Ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος ὅχι μόνον στὴν ἀλήθεια αὐτὴ δὲν εἶχε καταλήξει, μὰ καὶ τὴν ἀρνήσι τῆς Εὐρώπης τὴν ἐπιχειροῦσε μὲ βρισιές καὶ βλαστήμιες! Δίκιο ἔχει ὁ Σαραντάρης, λέγοντας, ὅτι χρειάζεται μιὰ ὅσον τὸ δυνατόν «πρὸ συγκεκριμένη (καὶ ἡσυχῆ) συνείδησι τῆς ἀνωτερότητάς μας». Ὁ Γιαννόπουλος δὲν μποροῦσε παρὰ ν' ἀποτύχῃ, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχε τὴν «ἡσυχῆ» συνείδησι κ' ἐφ' ὅσον, μὲ τὸν θόρυβο, ποῦ προκαλοῦσαν οἱ κατάρσι του, δὲν ἄφησε τοὺς πολλοὺς νὰ συλλάβουν καὶ τὴν «συγκεκριμένη» συνείδησή του (γιατὶ συνείδησι συγκεκριμένη εἶχε ὁ Γιαννόπουλος, ὅσο λίγοι μέσ' στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου). Μποροῦμε ὅμως νὰ ἐπιμείνουμε, λέγοντας, ὅτι ὁ Γιαννόπουλος «ἀπέτυχε»; Χωρὶς ἄλλο πρέπει νὰ ἐπιμείνουμε, ἂν θέλουμε νὰ κρίνουμε τὸν Γιαννόπουλο ὡς δημιουργό. Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ ἐπιμείνουμε, ἂν τὸν κρίνουμε ὡς «Πρόδρομος». Ὁ πρόδρομος δὲν δημιουργεῖ μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια, ἀλλὰ δημιουργεῖ μὲ τὰ χέρια ἄλλων, ποῦ ἔρχονται ἀργότερα καὶ μάλιστα πολὺ ἀργότερα, μὲ τὰ χέρια ἄλλων, ποῦ δὲν εἶχαν μαζί του τὴν ἀμεσι καὶ ζωντανὴν σχέσι τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν διδάσκαλο. Ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος εἶναι ὁ πρὸ μεγάλος πρόδρομος τοῦ νέου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Σὰν πρόδρομος δὲν μπορεῖ ν' ἀποτύχῃ. Μπορεῖ τὸ πολὺ—πολὺ—ἂν δὲν δλόκληρωθῇ ὁ νέος ἐλληνικὸς πολιτισμός—

νά μείνη έρημος και τραγικός. Μπορεί τὸ πολὺ - πολὺ ν' ἀποκαλυφθῆ ἀντιφατικός—ὄχι στὴ σχέση του πρὸς τὸν ἑαυτὸ του, μὰ στὴ σχέση του πρὸς ἑμᾶς, πού θ' ἀποδειχθοῦμε (ἂν ἀποδειχθοῦμε) ἀνάξιοί του.

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὁμῶς στὸν Σαραντάρη. «Ὁφείλουμε», λέει, «ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες νὰ ξαναποκτήσουμε πρῶτοι ἀπλὲς περιεκτικώτατες ρήσεις ὁμοῖες κατὰ τὸ σχῆμα μ' ἐκεῖνες πού ἔδωκαν στὴν ἀρχαιότητα οἱ ἑπτὰ σοφοί». Δὲν θὰ ἐξετάσω τὴν ὀρθότητα τοῦ παραδείγματος τῶν ἑπτὰ σοφῶν (πού στὸ βάθος, ἂν βασισθοῦμε στὰ ὀνόματα, πού ἀναφέρει ὁ Πλάτων στὸν «Πρωταγόρα», μόνον οἱ δύο ἢ ἔστω κυρίως οἱ δύο—ὁ Σόλων καὶ ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος—μποροῦν νὰ διεκδικήσουν πέρα γιὰ πέρα τὴ σημασία, πού τοὺς ἀποδίδει ὁ Σαραντάρης). Δὲν θὰ ἐξετάσω λοιπὸν τὴν ὀρθότητα τοῦ παραδείγματος, γιατί ἡ οὐσία στὴ φράση τοῦ Σαραντάρη—μαζὶ μὲ τὸ συμβολικὸ παράδειγμα τῶν ἑπτὰ σοφῶν—εἶνε ἀληθινή. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι χρειαζόμαστε «ἀπλὲς περιεκτικώτατες ρήσεις». Σὲ τέτοιες ρήσεις βασίσθηκαν παντοῦ καὶ πάντοτε οἱ μεγάλες ἐποχές. Ὁ Λυκοσὲ καὶ ὁ Βουδδας στὴν Ἄπω Ἀνατολή καὶ οἱ προφῆτες στὴν Ἰουδαία, ὁ Σόλων, ὁ Θαλῆς, ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Σωκράτης στὴν Ἑλλάδα καὶ στὰ φωτεινὰ προπύλαια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Ἰησοῦς, ὁ Παῦλος καὶ (παρ' ἑλατὰ πολλὰ του λόγια, πού ὁμῶς δὲν τὸν ἐμποδίζουν νὰ διατυπώσῃ καὶ τίς ἀπλὲς καὶ περιεκτικώτατες ρήσεις) ὁ Αὐγουστίνος στὸ δεῦτερο γενετικὸ στάδιο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὅλοι αὐτοὶ οἱ Μεγάλοι—πού ὁ Ἰἴνας ἀπ' αὐτοὺς δὲν μποροῦσε μάλιστα νὰ συλληφθῆ παρὰ μόνον ὡς υἱὸς τοῦ Θεοῦ—θεμελιώσανε ἀπάνω σὲ ἀπλὲς καὶ περιεκτικώτατες ρήσεις τὸν κόσμον, πού τὸν ἀπέραντο χῶρον του ἐπληρώσαμε ἔπειτα ἐμεῖς μὲ τὴν πλούσια πολυφωνία μας ἢ καὶ μὲ τὴν φλυαρία μας. Ὅχι μόνον στὰ προπύλαια τῶν γενικώτερων καὶ σχετικῶν οἰκουμενικῶν πολιτισμῶν, μὰ καὶ στὶς πρῶτες βαθμίδες τοῦ κάθε εἰδικώτερου ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ σημειώνεται ἡ παρουσία μερικῶν μεγάλων ἢ ἀληθινῶν ἀνθρώπων μὲ τίς ἀπλὲς περιεκτικώτατες ρήσεις τους. Παράδειγμα: ὁ Δάντης καὶ ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀσιζῆς στὴν Ἰταλία (ὄχι ὁ Δάντης, πού γίνεται ὁ ἴδιος καὶ ἡ πρώτη μεγάλη πλήρωση τοῦ Ἰταλικοῦ πολιτισμοῦ, μὰ ὁ Δάντης, πού ἐπρόφερε φράσεις ὅσες τίς ἀκόλουθες: «Μιὰ φορὰ μόνον ξημερώνει ἢ κάθε ἡμέρα» καὶ «ὄχι στὴ φυλῆ, μὰ σὲ μεμονωμένα ἄτομα ρίχνει ὁ Θεὸς τὸ σπέρμα τῆς ἀρετῆς»). Ἄλλα παραδείγματα: ὁ Βάλτερ φὸν ντέρ Φόγκελδάντε, ὁ Λούθηρος, ὁ Παράκελσος καὶ ὁ Ἄγγελος Σιλέζιους στὸν κόσμον τὸν γερμανικόν, ὁ Μονταῖν, ὁ Πασκάλ, ὁ Μπουαλώ, ὁ Λαμπρυγιέρ καὶ ὁ Λαροσφουκὸ στὸν κόσμον τὸν γαλλικόν, οἱ προφῆτες τῶν διαφόρων πουριτανικῶν κοινοτήτων καὶ ὁ Φραγκλίνος στὸν κόσμον τὸν ἀγγλοαμερικανικόν.

Ποιοὶ εἶνε στὴ νεώτερη Ἑλλάδα οἱ ἀνθρώποι, πού διατυπώσανε τίς «ἀπλὲς περιεκτικώτατες ρήσεις»; Ποιὸς βρέθηκε νὰ εἰπῆ σὲ μᾶς λόγια ἀπλᾶ καὶ ἀληθινά, ὅσες καὶ αὐτά, πού εἶπε ὁ Παράκελσος στοὺς Γερμανοὺς («Alterius nec sit, qui suus esse potest» ἢ «Ὁ καθένας

ἂς μὲνη ὅσες βράχος προσκολλημένος στὴν ὑπαρξή του); Ποιὸς βρέθηκε νὰ εἰπῆ σὲ μᾶς τίς ρήσεις, πού δὲν θὰ μπορούσαν καὶ δὲν θὰ πρεπε νὰ γεννηθοῦν στοὺς κόλπους κανενὸς ἄλλου λαοῦ; Ἐμεῖς ἀπ' τὰ πρῶτα βήματα, πού ἔκαμε ἡ νέα Ἑλλάς, ἀκούσαμε μόνον μὲγάλα καὶ παλαιὰ λόγια, ρητορισμούς, μακαρονισμούς, καθαρευουσιάνικους ἀμανέδες, φρασεολογίες πολὺπλοκές χωρὶς νόημα, πομπόλυγες, σχήματα ὑπερβατὰ, δεκαπεντασούλαδα γεμάτα χασμωδίες, κούφιους μιστριωτισμούς καὶ ἀερολογίες. Κ' ἦρθαν βέβαια—πρᾶγμα, πού δείχνει τὴν δυναμικότητα τῆς φυλῆς—ἦρθαν μὲ τὸν καιρὸ καὶ οἱ δημιουργοὶ (ζοῦν μάλιστα κοντὰ μας δύο μεγάλοι: ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς καὶ ὁ Ἄγγελος Σικελιανός), ἡ δημιουργία τους ὁμῶς ἦταν μοιραῖο νὰ γίνῃ σὲ χῶρον ἐθνικῶν κενῶ. Δὲν εἶχαν προηγηθῆ ἐκεῖνοι, πού θὰ πρεπε νὰ χῶρον θεμελιώσῃ μὲ ρήσεις ἀπλὲς καὶ περιεκτικὲς τὸν χῶρον τοῦ πολιτισμοῦ μας τὸν ἐθνικόν. Ἡ λαϊκὴ σοφία μὲ τίς ρήσεις τῆς δὲν φθάνει, γιατί εἶνε στὸ βάθος πνευματικῶν προϊστορικῆ. Τὸ ὅτι καταφεύγουμε διαρκῶς στὸ «ἀνώγειο» λαϊκὸ στοιχεῖο γιὰ ν' ἀντλήσουμε τὴν πίστη στὴν πρωταρχικὴ ὄντοτητα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, δὲν εἶνε φαινόμενο ἄξιο νὰ δικαιωθῆ ἀπόλυτα. Θὰ πρεπε νὰ ὑπάρχῃ ἡ δυνατότητα νὰ καταφύγουμε καὶ σὲ «ὀνόματα» καὶ σὲ «ρήσεις ἀτομικῆς». Αὐτὲς μόνον οἱ ἀνέκκλητες, μὰ καὶ πρωταρχικῶν ἀπλὲς προσωπικῆς ρήσεις θεμελιώνουν τὴν πνευματικὴ ζωὴ. Μήπως μᾶς τίς ἔδωτε τίς ρήσεις αὐτὲς ὁ Σολωμός; Ὁ Βάλτερ φὸν ντέρ Φόγκελδάντε δὲν ἦταν μόνον (ὅπως ἦταν βέβαια καὶ ὁ Σολωμός) γνήσιος καὶ ἀγνὸς λυρικός ποιητής, μὰ ἦταν καὶ παιδαγωγικὸς θεμελιωτῆς τοῦ λαοῦ του. Ὁ Σολωμός, πού στὸν πρόλογο τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» του μιλάει γιὰ μίαν «ἐλευθερία μεστή ἀπὸ χρέος», εἶχε στιγμὲς παιδαγωγικῆς καὶ πνευματικῆς θεμελιωτικῆς, μὰ οἱ στιγμὲς αὐτὲς ἦταν λίγες. Μήπως μᾶς ἔδωτε τίς ρήσεις, πού θὰταν ἄξιες νὰ θεμελιώσουν ἕναν πνευματικὸν πολιτισμό, ὁ Κοραῆς; Ὅχι! Ὁ Κοραῆς μᾶς ἔδωτε, ὅσες καλὸς καὶ ἄξιος πλάττης, καλὲς συμβουλές, δὲν μᾶς ἔδωτε ὁμῶς αὐτὸ, πού θὰ μᾶς χρειαζότανε. Δὲν ἀποκλείεται βέβαια νὰ ἔρθουν ἀκόμα οἱ ἀνθρώποι οἱ πρωταρχικῶν σοφοὶ μὲ τίς ὀριστικῆς, ἀπλὲς, περιεκτικῆς καὶ ἀνέκκλητες ρήσεις. Δὲν ἀποκλείεται ἐπίσης νὰ ἔγινε ἀπ' τὸ χάος καὶ χωρὶς αὐτὲς. Πάντως ἡ ἔξοδος θὰνε ὀδυνηρὴ καὶ δύσκολη. Κ' ἀρχίσε μάλιστα στὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια νὰ σημειώνεται ἡ ὀδυνηρὴ καὶ δύσκολη αὐτὴ ἔξοδος. Ὁ Περικλῆς Γαγγύπουλος μᾶς βόηθητε καὶ μᾶς βοήθει, γιατί ὁ λόγος του περιέχει καὶ ρήσεις θεμελιωτικῆς γιὰ μᾶς. Εἶνε ὁμῶς θολὲς καὶ πνίγονται ἄλλως τε μέσα στίς κατάρτες καὶ στίς πολλὰς ἀρνήσεις (πού ἦσαν περιττὲς καὶ πού ὄχι μόνον δὲν χρειάζονται γιὰ νὰ ξεχωρίσουν τὸ φέμμα ἀπ' τὴν ἀλήθεια, μὰ πού ἀντιθέτως δημιουργοῦν μιὰ σύγχυση ἀνάμεσα στὸ φέμμα καὶ στὴν ἀλήθεια).

Ὅλες αὐτὲς τίς σκέψεις, πού διατυπώθηκαν πρὸ πᾶνω, τίς χρωστᾶω (ἀδιάφορο, ἂν δὲν θὰ ἔλεγε ἴσως ὁ ἴδιος ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς δικό του ἕνα τέτοιο ἀποτέλεσμα) στὸν Σαραντάρη. Ἡ φράση του γιὰ τίς «ἀπλὲς πε-

ριεκτικώτατες ρήσεις» μου ἐγέννησε τὴν ἀνάγκη νὰ εἰπῶ ἴσως περισσότερα ἀπ' ὅσα θᾶθελε κι' ἴδιος νὰ εἰπῶ. Ἦώρα πιά τίς εἶπα ὅμως τίς σκέψεις μου καί, λέγοντάς τις, ἀκολούθησα ἕνα δρόμο, πού δὲν φαντάζομαι νᾶνε καί πολύ διαφορετικὸς ἀπ' τὸν δρόμο, πού θᾶθελε καί ὁ Σαραντάρης ν' ἀκολουθήσει. Πάντως ὁ δρόμος μου εἶνε ἀρκετὰ διαφορετικὸς ἀπ' ἐκεῖνον, πού, συνεχίζοντας τὴν θεμελιακὴ του σκέψη γιὰ τίς «ἀπλές περιεκτικώτατες ρήσεις», ἀκολουθαίει ὁ ἴδιος ὁ Σαραντάρης στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του. Ἐδῶ νομίζω, ὅτι ὁ Σαραντάρης κάνει ἕνα παραστράτημα. Ἐδῶ θὰ διατυπώσω τίς διαφωνίες μου, πρᾶγμα, πού δὲν θὰ ἐπιχειρήσω διόλου, ἀνασκοπώντας πῶς κατὰ τὸ καθ' αὐτὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου του. Ποιὲς εἶνε οἱ διαφωνίες μου;

Νομίζω, ὅτι δὲν εἶχε κανένα λόγο (ἴσως μάλιστα καί κανένα δικαίωμα) ὁ Σαραντάρης ν' ἀρνηθῆ μετὰ δύο λέξεις τὸν Σαίξπηρ καί τὸν Γκαίτε! Ὁ Σαίξπηρ καί ὁ Γκαίτε δὲν εἶχαν ταχθῆ νὰ θεμελιώσουν μετὰ ρήσεις πρωταρχικῆς ἕνα πνευματικὸ πολιτισμὸ, μὰ εἶχαν ταχθῆ νὰ «πληρώσουν» μετὰ περιεχόμενο ὅσον τὸ δυνατόν πῶς πλούσιο (μετὰ εἰκόνες καί μετὰ μύθους, μετὰ εἰδωλα καί μετὰ ιδεώδη, μετὰ πρόσωπα καί μετὰ μάσκες, μετὰ πεῖρα καί μετὰ γνώσεις) τὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ ὅχι μονάχα τοῦ τόπου τους, μὰ καί τὸν εὐρωπαϊκὸ γενικώτερα. Ὁ Σαίξπηρ δὲν ἦταν τὸ Σόλων, μὰ ἦταν ὁ Ἀισχύλος. Ὁ Γκαίτε δὲν ἦταν ὁ Ἡράκλειτος, μὰ ἦταν ὁ Πλάτων. Καί γιὰ τοὺς δύο ἄλλως τε πρέπει κανεὶς νὰ εἰπῆ, ὅτι, ἂν καί εἶχαν ταχθῆ στὴν «πλήρωση», ἔδωσαν ὅμως καί ρήσεις ἀπλές, πρωταρχικῆς, θεμελιωτικῆς. Ὅποιος ἔχει διαβάσει τὸ δεύτερο κυρίως μέρος τοῦ «Φάουστ» βρίσκει πλῆθος τέτοιες ρήσεις, πού ἦταν μάλιστα ἀπόλυτα ἀναγκαῖο ν' ἀκουσθοῦν στὰ πρῶτα βήματα τοῦ ἐντονου τεχνικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς μας. Μὲ μερικῆς ἀπ' αὐτῆς τίς ρήσεις ἐθεμελίωσε—(πρᾶγμα, πού κανένας ἄλλος δὲν κατάφερε ἀκόμα νὰ κάμῃ)—ἐθεμελίωσε ὁ Γκαίτε τὸν συμβιβασμὸ τῆς πνευματικῆς ζωῆς μετὰ τὸν τεχνικὸ πολιτισμὸ, ἕνα συμβιβασμὸ, πού, δίχως αὐτόν, ἡ θέσις τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου στὴν ἐποχὴ μας δὲν θᾶταν ἀπλῶς δύσκολη, ὅπως εἶναι καί θὰ μείνῃ, μὰ θᾶταν ἀπελπιστική. Ποιὰ σχέση ἔχει αὐτὸ τὸ κατόρθωμα τοῦ Γκαίτε μετὰ τὸν Σπινόζα; Εἶνε σωστὸ κ' ἐπιτραμμένο νὰ παίρῃ κανεὶς—ὅπως παίρνει ὁ Σαραντάρης—μερικῆς ἐπιφανειακῆς ὁμοιότητες στὴ γενικὴ καί ἀφηρημένη θεωρία τοῦ κόσμου καί νὰ λέγῃ, ὅτι ὁ Γκαίτε «δὲν κατασταλάζει σὲ μιὰν ἐνατένιση τῆς πραγματικότητος, πού νὰ μὴν ἐμπεριέχεται βαλμένη σ' ἕνα αὐστηρότερο ρυθμὸ καί προικισμένη μετὰ μιὰ αἰδῶ λατρεία πού ὁ Ὀλύμπιος ποιητῆς ἀγνοεῖ, στὸ σύστημα τοῦ Σπινόζα;» Οἱ ὁμοιότητες στὴν ἀφηρημένη θεωρία (πού κι' αὐτῆς δὲν εἶνε τόσο μεγάλης, ὅσο νομίζει ὁ Σαραντάρης) δὲν ἔχουν καμμιά σημασία, ὅταν ἀπ' τὴν μιὰ μεριὰ ἔχουμε νὰ κάνουμε μετὰ τὸν Γκαίτε, πού ὅλα τὰ ἔπλασε μετὰ σάρκα ἀπτῆ καί συγκεκριμένη, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ἔχουμε νὰ κάνουμε μετὰ τὸν Σπινόζα, πού ὅσα εἶδε κ' ἐπιστοποίησε τὰ εἶδε καί τὰ ἐπιστοποίησε μονάχα μετὰ «ἀφαιρέσεις». (1) Σαίξπηρ καί ὁ Γκαίτε (ὅπως ἄλλωστε καί ὁ Ντρεστο-

γιέβσκι, πού ὁ Σαραντάρης δέχεται καί ἀναγνωρίζει) ἦσαν, κοντὰ σ' ὅλες τίς ἄλλες δημιουργικῆς ἐκδηλώσεις τους, καί δημιουργοὶ εἰκόνων καί συμβολικῶν ἀνθρώπινων τύπων. Οἱ εἰκόνες τους εἶνε ἄπειρες καί χρησιμεύουν σὰν γέφυρες, πού ἐνώνουν τοὺς οὐρανοὺς μετὰ τὴ γῆ. (1) Οἱ συμβολικοὶ ἀνθρώπινοι τύποι, πού ἐδημιούργησαν (καί πού τοὺς ἐδημιούργησαν ὅχι στὸ κενό, ἀλλὰ τοὺς ἐδημιούργησαν, συνθέτοντας κ' ἐνώνοντας τὰ σκόρπια στὴν πραγματικότητα κομμάτια, τὰ σπασμένα γυαλιά, πού παρουσιάζει στὴν ἐπιφάνειά της ἡ ζωὴ), οἱ συμβολικοὶ τύποι ἐνὸς Ἀμλέτου κ' ἐνὸς Φάουστ—ὅπως ἐπίσης ἐνὸς Ἀλίσσα Καραμάζωφ—εἶνε ἰσοτίμοι μ' ἕναν Προμηθέα καί μ' ἕναν Οἰδίποδα. Στὴν μορφὴ αὐτῶν τῶν συμβολικῶν προσώπων ἐσημειώθηκε μιὰ δημιουργία ἰσοδύναμη μετὰ τὴ δημιουργία τοῦ Ἀδάμ (ἰδανικὰ ἰσοδύναμη, ἀφοῦ μιὰ ἐμπειρικὰ ἰσοδύναμη πράξη εἶνε ἀδύνατη). Κι' αὐτὸ μονάχα τὸ γεγονός τῆς δημιουργίας ἐνὸς Φάουστ—τοῦ Φάουστ, ὅπως τὸν ἔπλασε ὁ Γκαίτε κι' ὅχι ὅπως τὸν παράλαβε ἀπ' τὸν παλαιὸ μῦθο—φθάνει γιὰ νὰ ὑψώσῃ τὸν Γκαίτε στὸ ὕψος τὸ ἀληθινὰ Ὀλύμπιο.

Καί θὰ μείνῃ στὸ ὕψος αὐτὸ ὁ Γκαίτε. Δὲν ἦταν σωστὸ ν' ἀμφισβητήσῃ ὁ Σαραντάρης τὸ γεγονός αὐτό. Ἐπίσης ἀμφίβολη—καί πάντως περιττὴ ὡς εἰσαγωγικὴ στὴ μελέτη τοῦ παρατήρησι—μου φαίνεται ἡ ἀντιδιαστολὴ ἐκείνη, πού ἐπιχειρεῖ ὁ Σαραντάρης ἀνάμεσα στὸν Ντρεστογιέβσκι καί στοὺς Κίρκεγκωρντ καί Νίτσε, λέγοντας, ὅτι ὁ πρῶτος, σὰν ἄνθρωπος γερὸς, «δὲ γύρεψε τὴ μοναξιά σὰ δύναμη», ὅπως οἱ ἄλλοι δύο. Ἐχει ὅμως τάχα δίκην ὁ Σαραντάρης, λέγοντας, ὅτι ὁ Κίρκεγκωρντ καί ὁ Νίτσε «γύρεψαν» τὴ μοναξιά τῶν «δύναμη»; Ἦ ἴδια τὰ λόγια αὐτῶν τῶν δύο μοναδικῶν καί μοναχικῶν τύπων διαφεύδουν τὸν Σαραντάρη. Καί οἱ δύο τους βέβαια ἐθεμελίωσαν τὴν «ἐξάλειψη» σὰν θεωρητικὴ καί βιωτικὴ στάση. Θεμελιώνοντάς τὴν ὅμως ὁ Κίρκεγκωρντ σὰν τὴν ἀνάγκη καί σὰν τὴν σκληρὴ μοῖρα, πού τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ζητάει ν' ἀγαπήσῃ στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καί ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς θετικὸ ὅτι ἀκριβῶς δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἐξάλειψη τὴ δική του, τὸ καθαρὰ ἀνθρώπινο, πού δὲν ἀξιώθηκε ὁ ἴδιος νὰ «γευθῆ». Κι' ὁ Νίτσε τὸ ἴδιο σχεδὸν μᾶς λέει. Ἦ τὴν ἐξάλειψη τὴν ἀναγνωρίζει καί τὴν δέχεται σὰν κάτι τὸ θετικὸ μόνο, ἐφ' ὅσον μετὰ τὴν ἐξάλειψη προστατεύεται ὁ «κανὼν». Ὅχι μόνο δὲν νοιώθουν ὁ Κίρκεγκωρντ καί ὁ Νίτσε τὴν «ἐξάλειψή» τους καί τὴν «μοναξιά» τους ὡς δύναμη, μὰ ὑποφέρουν, πάσχουν κι' ἀναγνωρίζουν—βγάζοντας σπαρακτικὰ κραυγὰς—τὴν ἀδυναμία τους. Ὁ Κίρκεγκωρντ φωνάζει, ὅτι καί ἡ σωματικὴ του ἀκόμα διάπλαση δὲν τοῦ ἔδωσε τὴν δυνατότητα νὰ ζῆσῃ σὰν ἄνθρωπος· φωνάζει (καί κλαίγεται), ὅτι ἡ μοναξιά καί ἡ βαρυθυμία του φθάνουν «ὡς τὰ ὅρια τῆς ἀμβλίνουσι»· ὁ Κίρκεγκωρντ ξέρε, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ χυφίλους, ὅτι τοῦ λείπουν οἱ ἀναγκαῖες ἰκανότητες γιὰ ν' ἀποκτήσῃ φίλους. Ξέρε, ὅτι μόνο τᾶγρια πουλιά μποροῦν νὰ χτίσουνε φωνηλὲς στοὺς κλάδους του. Ἦ ἴδιο λέει καί ὁ Νίτσε (ἡ εἰκόνα τοῦ ἄγριου πουλίου ὑπάρ-

χει και στον Νίτσε, χωρίς να χη ποτέ του διαβάσει τον Κίρκεγκωρντ). Στενάζοντας, δημολογει ο Ζαρατούστρας, ότι είνε καταδικασμένος να ζή κλεισμένος μέσα στο ίδιο του το φως. Το ότι δέν μπορεί ν' αγαπήσει κανέναν και να ξεφύγει απ' την μοναξιά του το θεωρεί ο Νίτσε σαν μια βαρεία καταδίκη. Σ' όλη του τη ζωή (δηλαδή ως την ημέρα, που ήταν κύριος του έαυτου του) έζητησε ο Νίτσε να βρή φίλους κι' άφοσιώθηκε μάλιστα σε μερικούς τόσο, που το μοιραίο τσάκισμα του δεσμού (του δεσμού του κυρίως με τον Βάγγερ) εκλότισε την γη του πνεύματος σαν ένας καταστρεπτικός και φοβερός σεισμός. Ο Νίτσε λοιπόν έπασχε κι' αυτός από την μοναξιά του κ' έφθανε μάλιστα, πάσχοντας, ως στο σημείο να νομίζει, ότι δέν θ' άνθέξει πιά. Έτοιμα ήταν η τραγική—ή συνειδητά τραγική—μοίρα του Κίρκεγκωρντ και του Νίτσε, που ήσαν μεγάλοι, επειδή ακριβώς δέν έναμαν «την ανάγκη φιλοτιμία» κ' επειδή, αντίθετα απ' ό,τι λέει γι' αυτούς ο Σαραντάρης, δέν έγύρεψαν τη μοναξιά σαν δύναμη, μα είχαν τη δύναμη, καταδικασμένοι στη μοναξιά, να δημολογήσουν την αδυναμία τους!

Για όσα γράφω σχετικά με τον Κίρκεγκωρντ και με τον Νίτσε επικαλούμαι ως μάρτυρα τον καλύτερο και βελότερο γνώστη τους: τον Κόρλ Γιάσπερς.

* * *

Με το δικηο του όμως θα μάς ειπή ο Σαραντάρης: «οι δυο σελίδες του προλόγου μου δέν έπρεπε να προκαλέσουν τόσες συζητήσεις. Αν πρόκειται να σταματήσουν τον αναγνώστη τόσον ώρα και να τον έμποδίσουν να μπη στο καθ' αυτό κείμενο του βιβλίου μου, δέχομαι να σβύσω τις δυο αυτές σελίδες». Θα δεχθώ τέτοιο πράγμα ο Σαραντάρης; Κι' αν το δεχθώ (πράγμα πολύ πιθανόν, γιατί ξέρουμε κ' εκτιμάμε την μεγάλη πνευματική του ειλικρίνεια), δέν θα τον άψισουμε έμεις. Έις τρεις πρώτες παραγράφους του προλόγου μπορεί και πρέπει να τις άψιση άθικτες. Έις άλλες τρεις θάπρεπε βέβαια, αν όχι να τις σβύση, να τις τροποποιήσει. Δέν του χρειάζονται άλλωστε. Δέν ήταν ανάγκη να ξεκινήσει ο Σαραντάρης από «αντιθέσεις» και «άρνήσεις» για να φθάση στις δικές του «θέσεις», τις γνήσιες κι' άληθινές.

Είνε όμως πραγματικά «άληθινές» οι θέσεις του (στα τρία κεφάλαια του βιβλίου του); Δέν θα το συζητήσω, αν είνε ή δέν είνε άληθινές. Θα το δεχθώ, όπως δέχομαι: ως αναντίρρητο και άνέκκλητο ένα ιστορικό γεγονός. Οι θέσεις του Σαραντάρη έχουν σάρκα και όντότητα, έχουν το ιστορικό έδαφος τους και την ιστορική χρονολογία τους, έχουν μια ζωντανή ύπόσταση και προβάλλουν σαν μια υπεύθυνη ιστορική πράξη. Ο Σαραντάρης δέν κάνει επιστημονικές διαπιστώσεις, αλλά παίρνει μια υπεύθυνη προσωπική στάση. Ο Σαραντάρης φιλοσοφεί, «άμεσα» (πάντως όμως από μια ώρισμένη ιστορική σκοπιά). Η κριτική λοιπόν αποκλείεται.

Η γνησιότητα του «άμεσου» φιλοσοφικού λογισμού του Σαραν-

τάρη δείχεται και στην διατύπωση, που μεταχειρίζεται, στη μορφή, που παίρνουν οι άληθειες του. Οι διατυπώσεις του Σαραντάρη (όπως θα το ίδουμε, αναφέροντας πιο κάτω τις πιο χαρακτηριστικές) είνε διατυπώσεις, που δέν τις έχει κανένας ως τα τώρα επιχειρήσει και που δέν θα μπορούσε κανένας άλλος να επιχειρήσει. Οι διατυπώσεις του Σαραντάρη είνε επιγράμματα, είνε προσωπικά (άπόλυτα προσωπικά) κατορθώματα, είνε λόγιοι, που πηγάζουν από μια άμεση δημιουργική πνοή. Κάθε γνήσια φιλοσοφία μπαίνει με τις διατυπώσεις της στη σφαίρα του ποιητικού Λόγου, γίνεται Ποίηση. «As μου επιτραπή να ειπω κάτι το πολύ τολμηρό, που πολλούς θα τους ξενίση: η Ποίηση είνε το κριτήριο της άληθινής και γνήσιας Φιλοσοφίας. Η φράση μου αυτή δέν δικαιώνει—όπως θα νομίσουν ίσως μερικοί—ούτε την λεγόμενη ποιητική φιλοσοφία, ούτε την λεγόμενη φιλοσοφική ποίηση. Οι δυο αυτές έννοιες σημαίνουν συνήθως έναν κοινόν έρασιτεχνισμό. Λέγοντας, ότι η ποίηση είνε το κριτήριο της γνήσιας Φιλοσοφίας, δέν έννοώ παρά μόνον τουτο: ότι απ' την έποχή των Προσωκρατικών ως τον Νίτσε και τον Γιάσπερς η γνήσια φιλοσοφία μπορεί να κριθί άλάνθαστα από το γεγονός, αν οι μορφές, που δίνουν οι φιλόσοφοι στις άληθειες τους, αν άποτελούν οι μορφές αυτές (όπως άποτελούν οι μορφές του ποιητικού λόγου) άπόλυτα προσωπικά κατορθώματα ή όχι. Δέν χρειάζονται βέβαια λυρισμοί, αισθηματισμοί και φρασεολογικά λιγώματα για ν' άποτελή η μορφή μιας άληθειας ένα άπόλυτα προσωπικό κατορθώμα. Κάθε άλλο μάλιστα! Με το κριτήριο, που ώρισα πιο πάνω, πρέπει να θεωρήσουμε κι' αυτόν τον Άριστοτέλη (τον πιο νηφάλιο κι' άντιαισθηματικό φιλόσοφο της αρχαιότητας) ως άπόλυτα γνήσιο φιλόσοφο. Μόνον όσοι δέν τον έχουν διαβάσει λένε, ότι ο Άριστοτέλης ήταν «θάσκαλος» και στεγνός. Άκόμα και στα «Πολιτικά» του Άριστοτέλη υπάρχει σε κάθε σελίδα τουλάχιστον μια φράση, που είνε ως διατύπωση ένα άπόλυτα προσωπικό κατορθώμα, μια ποιητικά δημιουργική πράξη. Το ίδιο πρέπει να ειπούμε—ρίχνοντας μια ματιά στους φιλοσόφους, που θεμελιώσανε τον γερμανικό ιδεαλισμό—για τον Σέλλινγκ και για τον Έγκελο.

Οι διατυπώσεις λοιπόν του Σαραντάρη είνε άπόλυτα προσωπικά κατορθώματα και μαρτυρούν για την γνησιότητα του φιλοσοφικού του λογισμού. Έις χαρακτηριστικώτερες απ' τις διατυπώσεις αυτές θα τις αναφέρω. Θα τις αναφέρω, επιχειρώντας απ' εδώ και κάτω μια σύντομη ανασυγκρότηση (με τη σειρά, που ο ίδιος στο βιβλίο του ακολουθεί) των άληθειών του Σαραντάρη.

Ο Σαραντάρης ξεκινάει από την αρχή, ότι η συνείδηση δέν γνωρίζει νόμους, που είνε γι' αυτήν έξωτεροι, «δέν υποθέτει μια άγνωστη πραγματικότητα για να θεμελιώσει τη δική της». Η γνώση, «σαν πιστοποίηση ενός κόσμου ξένου προς τον δικόν μας κόσμο» είνε για την συνείδηση (δηλαδή πρέπει για τον Σαραντάρη νανε) μονάχα ο προθάλαμος. Η γνώση ή καθαρή—που είνε μια «καθαρή άφαίρεση

από το εγώ, που ζει και πεθαίνει, από το εγώ, που θέλει την ύπαρξη» —ή γνώση, για τον Σαραντάρη, έχει ως υποκείμενο «το εγώ, που δυσπιστεί προς την ενότητά του». Η «ύπαρξη» έχει ένα υποκείμενο άλλο. Ο Σαραντάρης λέει: «Είμαι, για τούτο δεν ἀμφιβάλλω, ἀφήνω στην προϊστορία μου παρόμοιες ἀμφιβολίες». Η «ύπαρξη» έχει ως υποκείμενο ένα «εγώ», που «ἀλήθειά του... είναι ή αιωνιότητα, ή δική του αναγκαία αιωνιότητα». Μόνον αυτό το εγώ μπορεί να είναι το «υποκείμενο της αιωνιότητας». «Τὰ σύνορα του Ἀνθρώπου είναι ή αιωνιότητα: ὁ Ἀνθρώπος δὲ σπάει τούτα τὰ σύνορα παρά ἐπιστρέφοντας, ἐφ' ὅσον διαθέτει ἀκόμα καιρό, τῆ δοκιμασία τοῦ θνητοῦ ἑαυτοῦ του... Κι' ἐπιστρέφει, προσπαθώντας τῆ μιὰ στιγμή τοῦ βίου του νὰ τὴν κάμῃ ἐφάμιλλη τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς του» (τοῦ χρόνου μιᾶς ὁλόκληρης ζωῆς). Ἔργο δημιουργίας εἶνε ἀκριβῶς αὐτὸ «τὸ σπάσιμο τῶν συνόρων τῆς αιωνιότητας», αὐτὸ «τὸ δυσανάλογο πλήρωμα τῆς στιγμῆς».

Ἡ «ύπαρξη», δηλαδή τὸ υποκείμενό της, τὸ εγώ της (ἀντίθετα ἀπὸ τὴ γνώση καὶ τὸ υποκείμενο αὐτῆς) δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Δὲν μπορεί δηλαδή τίποτα νὰ τὴν χωρίσῃ ἀπ' τὴν ἀλήθεια ἐφ' ὅσον «πιστεύει». «Γιὰ ὅποιον πιστεύει δὲν ὑφίσταται ψέμα, γιατί δὲν ὑφίσταται ἄλλος ρυθμὸς ἀπὸ τὸν ρυθμὸ τῆς ἀλήθειας». «Ἡ ἀμφιβολία», λέει ὁ Σαραντάρης, «θὰ γεννηθῆ καὶ θ' ἀνοίξει δίοδο μέσα στοὺς συλλογισμούς σου, ἀν δὲν προσηλωθῆς καὶ σχεδὸν ἀκίνητῆς σὲ μιὰ πραγματικότητα, πού τὸ ἐλάχιστό της μῦθος φέρνει ὀλέκηρη τὴν αιωνιότητα τῆ δικῆ σου, ἐκείνη τὴν ἀπόλυτη κατάφασή σου, πού τίποτε μέσα στὸ σύμπαν δὲν ἀφήνει κενό, δὲν ἐγκαταλείπει ἀδέξιο. Ἄν κάτι ἀπὸ τὸ σύμπαν διαφύγει τὴν προσοχή σου, θὰ παραμείνῃ μετέωρο στὴν ἀνυπαρξία, καὶ θὰ ἔρθῃ καιρὸς πού ἡ τέτοια ἀνυπαρξία θὰ σοῦ ἐπιτεθεῖ καί, ἀν σὲ βρεῖ ἀπροετοίμαστο, θὰ σὲ καταστρέψει».

Διαβάζοντας τίς φράσεις αὐτές, νομίζει κανεὶς, ὅτι διαβάζει Νίτσε. Μὰ ὅμως ὁ Νίτσε δὲν εἶπε ποτέ του τὰ λόγια αὐτά. Δὲν εἶνε ὁ Νίτσε, μὰ εἶνε ὁ Σαραντάρης, πού —χωρὶς νὰ μιμῆται τὸν Νίτσε— μᾶς μίλησε ἔτσι. Καὶ προχωρεῖ, λέγοντας: «Ποῖα εἶνε ἡ πράξη τοῦ εγώ, πού ἀγκαλιάζει τὴ δυνατότητα τῆς συνολικῆς πραγματικότητας»; Ποῖα εἶνε ἡ «πράξη, πού ταιριάζει στὸ εγώ σὰν ἓνα ἔνδυμα τέλει», ἡ πράξη, «πού ἀπὸ σὴ φύση της κι' ἀπὸ τὸ λόγο της εἶνε ὁλύτλι ἴσια πρὸς ἓνα συνολικὸ ἀληθινὸ εγώ»; Ἡ πράξη αὐτὴ εἶνε ἡ πίστη. «Χρειάζεται ψύχραιμα, χωρὶς μάταιους ἐνθουσιασμούς, χωρὶς αὐταρέσκεια ν' ἀτενίσει κανεὶς τὴν πίστη τοῦ ἀνθρώπου», «Ἡ πίστη ὀφείλει νὰ γίνῃ συνειδηση καὶ ὕστερα βίωση, νὰ καλύψει ὅλο τὸ ἄτομο ἑνὸς ἀνθρώπου, γιὰ νὰ μπορέσει αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος μὲ τὴν ἀδιαίρετη ὑπόστασή του ν' ἀπαιτήσῃ δικαιοματικὰ τὴν ὑπαρξή, νὰ χαρῆ πὼς ὑπάρχει ἀνθρώπος μὲ τοὺς ἀνθρώπους ὅλων τῶν καιρῶν». «Συλλαμβάνω» λέει ὁ Σαραντάρης, «τὴν πίστη σὰν πράξη». «Μονάχα σὰν πράξη ἡ πίστη ἀκολουθεῖ τὸ χρόνο τῆς ζωῆς ἑνὸς ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀφάνεια ἴσαμε τὴ δημιουργία... Σὰν πράξη ἡ πίστη διατρέχει τὸ χρόνο: τὸν πυκνὸ χρόνο τοῦ ἀτόμου».

«Ἐνας ἀληθινὸς ἀνθρώπος εἶναι ἐκεῖνος, πού δὲ φοβάται τὴν ἐμβριθεία τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου πρῶτα καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτόν.» «Ἄλλο βραβεῖο ἀπὸ τὸν ὑπαρξή δὲν δίνει ἡ φιλοσοφία μας στὴν ἀρετή». «Κάθε ἀνθρώπος ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ πιστέψῃ ἀληθινά, νὰ βρεῖ δηλαδή τὴν ἐνότητά ἀνάμεσα στὸν ἑαυτό του καὶ στὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα, ἐκείνη τὴν ἐνότητά πού ἔταν τὴν ἐπιτύχεις σὲ δεσμεύει καὶ σ' ἐμποδίζει νὰ ἐπιστρέψῃς στὴν ἀνάλυση, στὸ χωρισμό, στὴ διαίρεση ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου... Κάθε ἀνθρώπος ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ὑπάρξῃ τόσο ἀληθινά, ὥστε νὰ μὴν τοῦ παραμείνῃ μήτε σὰν ἄλλη δυνατότητα ἢ περασμένη του πραγματικότητα τῆς ἀνυπαρξίας». Ἐδῶ ὅμως διατυπώνει ὁ Σαραντάρης τὸ φοβερὸ ἐρώτημα: «Ἄλλὰ πότε ἔχουμε τὴν δυνατότητα νὰ πιστέψουμε ἀληθινά»; Ἡ ἀπάντηση εἶνε ἀκόμα φοβερώτερη: Ἦν δυνατότητα νὰ πιστέψουμε ἀληθινά τὴν ἔχουμε μονάχα, «ὅταν, πεθαίνοντας, ἀν παρουσιασθεῖ ὁ θάνατος, λέμε πὼς τοῦλάχιστο τὴ ζωὴ μας τὴ ζήσαμε: τότε μονάχα, ἂν δὲν πεθάνει, ἔχει κανεὶς τὴ δυνατότητα νὰ πιστέψῃ ἀληθινά». Μ' ἄλλα λόγια, ὁ θάνατος, ἡ δοκιμασία τοῦ θανάτου—τοῦ θανάτου, πού παρουσιάζεται ὡς πείρα κι' ὅμως δὲν πραγματοποιεῖται—εἶνε ἡ πύλη πού ὁδηγεῖ στὴν ἀληθινὴ ζωὴ, στὴν ὑπαρξή.

Ἐπειτα ἀπ' αὐτὴν τὴν διαπίστωση προχωρεῖ ὁ Σαραντάρης στὸ πρόβλημα τῆς ἡδονῆς καὶ ζητᾷ νὰ ἰδῆ, ποῖα εἶνε ἡ θέση, πού ἔχει ἡ ἡδονὴ στὴν ἀληθινὴ ζωὴ, στὴν ὑπαρξή. Ἡ ἡδονὴ, γιὰ τὸν Σαραντάρη, εἶνε ἀπ' τὴν μιὰ μεριὰ ἡ πείρα τῆς ζωῆς, πού εἶνε ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ὑπαρξή, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ σημαίνει ἡ ἡδονὴ τὸν κίνδυνο, πού ἡ ἴδια ἡ ζωὴ ἀποτελεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξή. Στὸν ἀνθρώπινο βίον «ἡ ζωὴ φανερώνει δύο ἀκμές, δύο σημεῖα, ὅπου ὁ μελετητὴς ἔχει τὴν πιθανότητα νὰ τὴν ἀτενίσει καθαρὰ... Ἦν δύο τούτα σημεῖα εἶνε ὁ ἔρωτας καὶ ὁ θάνατος». «Ἡ γυναῖκα ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἄντρα τὸ μόνον τοῦ ἕτερον... Ἡ στιγμή τῆς συνουσίας, ὅταν συμπιπτουν ἡ ἡδονὴ τῆς γυναίκας κ' ἐκείνη τοῦ ἄντρα, εἶνε ἡ στιγμή, ὅπου τὸ εγώ τῆς γυναίκας δὲν ὑφίσταται πιά σὰν μὴ —εγώ ἀγνάντια στὸ εγώ τοῦ ἄντρα». «Ὁ ἄντρας, τότε, εἶνε σὰν σύνολο θνητός: γιὰ τούτο, λογικά, ἐπιθυμεῖ τὸν θάνατο: γιὰ τούτο, τότε, ἀδιαφορεῖ ὀλοτελα γιὰ τὴν ἀθανασία τοῦ εγώ του. Ἡ ποιότητά του, ἡ δόξα του, εἶνε τὸ σῶμα του... Κι' ἂν ἡ ἡδονὴ φτάσει στὸ κατακόρυφο, τότε πραγματικὰ ὄχι μονάχα θὰ ἀδιαφορήσῃ, ἀλλὰ θὰ ἀγνοήσῃ τί λέγεται ἀθανασία, ἀιωνιότητα». «Ὁ ἔρωτας εἶνε ἡ ὑψιστὴ αὐταπάτη». Αὐτὸ εἶνε τὸ συμπέρασμα τοῦ Σαραντάρη σχετικὰ μὲ τὸν ἔρωτα. Ὅσο γιὰ τὸν θάνατο, γι' αὐτόν μᾶς μιλάει ὁ Σαραντάρης μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

«Ὁ θάνατος εἶνε ἐκείνη ἡ συνολικότητα, ὅπου ἀκόμα καὶ ὁ ἀπίστος φτάνει». Ἡ φράση αὐτὴ τοῦ Σαραντάρη εἶνε ἀπ' τίς σημαντικώτερες φράσεις, πού μποροῦν νὰ εἰπωθοῦν. Καὶ προχωρεῖ ὁ Σαραντάρης, λέγοντας, ὅτι ὁ θάνατος εἶνε «ὁ μόνος, ἀναγκαῖος καὶ ἀναπότρεπτος, τρόπος» γιὰ τὴν ὑπερπήδηση τῆς ἀτομικότητας, ὅτι εἶνε ὅμως «συ-

νάμα τὸ σημεῖο, ὅπου τὸ ἐγὼ γίνεται ἐμπειρικᾶ ἀπόλυτο». Ἔτσι πρέπει νὰ κριθῆ ὁ θάνατος ἀπ' τὴν σκοπιὰ τοῦ ἀπλοῦ κ' ἐμπειρικοῦ «εἶναι». Ἄν χρησιμοποιήσουμε τὴν «ὑπαρξή» ὡς σκοπιὰ, τότε πρέπει νὰ εἰποῦμε, ὅτι ὁ συνολικὸς θάνατος εἶνε ἡ ἀπόλυτη (ἢ ἀναντίρρητη) ἀδυναμία μας νὰ ξαναεπιστρέψουμε στὸν ἑαυτὸ μας».

Συνεχίζοντας ὁ Σαραντάρης τίς σκέψεις του γιὰ τὸν θάνατο, μᾶς λέει, ὅτι ὑπάρχει κ' ἓνας θάνατος, πὸν μπαίνει μέσα στὴ θεωρία τοῦ κόσμου· «αὐτὸς ὁ θάνατος διευθύνει στὸ θάνατο ὄχι ἓναν μόνον ἄνθρωπο, ἀλλὰ μιὰ κοινότητα ἀνθρώπων . . . Εἶνε ὁ πιὸ περίτεχνα καμουφλαρισμένος θάνατος . . . Ὁ μαρξισμὸς, ὁ φροῦντισμὸς εἶναι θεωρίες, πὸν θυσιάζουν τὸν ἄνθρωπο στὸ θάνατο, καὶ δὲν τὸ γνωρίζουν· εἶναι διαστροφές πὸν γεννήθηκαν ἀπὸ ἓναν ἀχαλίνωτο ἡδονισμὸ· στὴν ἐπιφάνεια χαρίζουν τὸ μῖσος, στὸ βάθος τὴν πεπολιθησὴ τοῦ θανάτου· ἡ ἡδονὴ τοῦ θανάτου, τοῦ θανάτου ὅλου τοῦ κόσμου, τίς διατρέχει. Γι' αὐτὸ ἡ πίστη μας στὴν ὑπαρξή ὀφείλει νὰ γίνει κοσμοθεωρία· γιατί δὲν ἀρκεῖ ν' ἀναγκάσεις στὴ σιωπὴ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς προσωρισμένους στὸ θάνατο, ἀλλὰ καὶ τίς θεωρίες τους, τίς τόσο φλύαρες, πρέπει νὰ ἐξουδετερώσεις καὶ ὕστερα ν' ἀντικαταστήσεις».

Ποῖο εἶνε τὸ συμπέρασμα ἀπ' αὐτὰ ; Ἄρνεται τάχα ὁ Σαραντάρης πέρα γιὰ πέρα τὴν ἡδονή; Ὁχι! Στὴ θέση ἀπέναντι στὴ ἡδονὴ παίρνει ἡ σκέψη τοῦ Σαραντάρη μιὰν ἐξαιρετικὰ λεπτὴ στροφὴ. Ἡ ἡδονὴ χρειάζεται, μὰ μόνον σὰν ἐμπειρία τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Τὴν ἡδονὴν πὸν ἐξασφαλίζει μιὰ τέτοια ἐμπειρία, πρέπει νὰ τὴ ζητάει ὁ ἄνθρωπος «γιὰ νὰ ἔχει ἀκριβῶς τὴ δύναμη νὰ τὴν ἀπαρνηθεῖ, ὅταν θὰ μπορούσε ἀκόμα νὰ ἐξακολουθήσει τὴ νωθρὴ ἐπανάληψη τῆς ἐμπειρίας του· νὰ τὴν ἀπαρνηθεῖ καὶ νὰ πρῶξῃ ἀντίθετα! Γιατὶ ἡ πράξη, ἡ ἀντίθετη τῆς ἡδονῆς, εἶναι ἐκεῖνο, πὸν οἱ περισσότεροὶ ὀνομάζουνε πνευματικὴ ζωὴ· εἶνε ἡ πορεία πρὸς τὴν ὑπαρξή». Ὁ συνολικὸς ἄνθρωπος δὲν ἐγκαταλείπει ποτὲ τὴ δική του αὐτάρκεια, δὲ σκέπτεται καὶ δὲ μπορεῖ νὰ τὴν ἐγκαταλείψει· εἶναι φυσιολογικῶς ἀφθαρτα αὐτάρκεια· γι' αὐτὸ ἡ ζωὴ του εἶναι πάντοτε ἡδονὴ, ἄγνή καθαρὴ ἡδονὴ. Ἄπομένει δὲ μονάχα τὸ χρέος νὰ γίνει θυσία τέτοιας γεμάτης ἡδονῆς γιὰ νὰ ὑπάρξει ὁ συνολικὸς ἄνθρωπος». «Ὁ συνολικὸς ἄνθρωπος, πὸν ἐπιμένει ἴσαμε τὸ τέλος στὴν ἡδονὴ, ἀντιφάσκει ἀναγκαῖα μὲ τὸν ἑαυτὸ του, μὲ τὴν δική του αὐτάρκεια· γιατί μὲ τὴν ἡδονὴν δὲν ἐπαρκεῖ κανεὶς στὴν ὑπαρξή, στὴν ἀληθινὴ αὐτάρκεια· ἡ ἡδονὴ, σὰ σπαραχτικὴ χαρὰ τῆς συνολικῆς φθορᾶς, ἀρνείται ὅταν φτάσει στὸ ὕψος τῆς εὐκρινείας τῆς πὸν εἶναι ὁ θάνατος, τὸ ἴδιο τὸ ἀληθινὸ σύνολο». «Τὸ συνολικὸ ἐγὼ ἡδονίζεται, μπορεῖ καὶ θυσιάζει τὴ ἡδονὴν, μπορεῖ ἔτσι καὶ φτάνει στὴ ὑπαρξή». «Ἡ ὑπαρξή εἶναι ἡ μόνη ἀπόλυτη ἐνότητα».

Αὐτὰ μᾶς λέει ὁ Σαραντάρης σὲ μιὰ πυκνότητα ἐξαιρετικὴ. Πῶς ν' ἀντικρούσουμε τίς ρήσεις του; Πῶς νὰ τίς υποβάλουμε σὲ κριτικὴ; Ὁ Σαραντάρης μίλησε. Μίλησε μὲ τὸν ὑπεύθυνο παλμὸ ἐκείνου, πὸν κάνει μιὰ πράξη, πὸν διεξάγει μιὰ μάχη, πὸν νικάει στὸ πεδίο τῆς

μάχης ἢ πὸν ὀφίσταται μιὰν ἡττα. Μποροῦμε τάχα νὰ εἰποῦμε γιὰ μιὰ μάχη, γιὰ μιὰ νίκη ἢ καὶ γιὰ μιὰν ἡττα, ὅτι δὲν εἶνε ἀληθινὴ; Ὁχι βέβαια! Ἄλλο τόσο δὲν μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι ἡ πράξη τοῦ Σαραντάρη δὲν εἶνε ἀληθινὴ. Ὁ Σαραντάρης ἔδωσε μιὰ μάχη. Καὶ ὡς ἡττημένος — ἂν εἶνε ἡττημένος — εἶνε ἀληθινός!

Παναγιώτης Κανελλόπουλος

L' Activité Primitive du Moi, ὑπὸ Jean Nogué, Paris, Alcan, 1936.

Τὸ ἔργον τοῦ κ. Nogué εἶνε φύσεως γνωσιολογικῆς καὶ ἔχει σκοπὸν νὰ ἀναπτύξῃ τὴν θεωρίαν τοῦ συγγραφέως κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ πρωταρχικαὶ μας ἐννοιαὶ περὶ χρόνου καὶ χώρου ἔχουν ὡς γενεσιουργὸν αἰτίαν τὰς κινήσεις πὸν εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ κάμῃ ὁ ζῶν ὄργανισμὸς πρὸς πλήρωσιν τῶν ζωτικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν καὶ πρωτίστως χάριν τῆς ἀναζητήσεως τῆς τροφῆς του. Ὁ κ. Nogué, ὡς ὁ ἴδιος, λέγει λαμβάνει ὡς βᾶσιν, συμπληρῶν ὁμως καὶ ἀναπτύσσων αὐτήν, τὴν θεωρίαν πὸν πρῶτος ἐδίδαξεν ὁ γάλλος φιλόσοφος Maine de Biran. Τοῦ ἔργου τούτου, τὸ ὁποῖον θεωροῦμεν πολὺ ἐνδιαφέρον θέλομεν νὰ δώσωμεν μιὰν σύντομον περίληψιν, προσθέτοντες εἰς τὸ τέλος καὶ μερικὰς παρατηρήσεις μας ἐπ' αὐτοῦ.

Α'

Ὁ κ. Nogué δίδει πρῶτον μιὰν ἐννοίαν τοῦ «ἐγὼ» (ἀφοῦ αὐτοῦ τὴν πρωταρχικὴν ἐνέργειαν πρόκειται νὰ ἀναζητήσῃ), κατόπιν τούτου ἀκολουθεῖ ἡ ἐννοία τοῦ συνειδητοῦ ὄντος (τοῦ ἔχοντος συνείδησιν) καὶ ἔπεται τέλος ἡ ἀνάλυσις τῆς κινήσεως καὶ ἡ ἐκ ταύτης γένεσις τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου. Τὸ ἐγὼ εἶνε ἡ συνείδησις ἐκείνου τὸ ὁποῖον εἶνε πάντοτε παρὸν καὶ συνοδεύει ὅλας μας τὰς πράξεις καὶ σκέψεις. Τὸ ἐγὼ πραγματοποιεῖ μιὰν ἰδιαιτέραν μοναδικὴν (δι' ἕκαστον) βίωσιν· καὶ εἶνε μὲν ἡ βίωσις αὕτη γενικὴ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἕκαστον ἄτομον πραγματοποιεῖ αὐτήν, εἶνε ὁμως καὶ μοναδικὴ διότι κανεὶς δὲν εἶνε ποτὲ εἰς θέσιν νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ὁμοίαν βίωσιν τοῦ ἄλλου. Τὸ εἶναι καὶ ἡ γνώσις δὲν εἶνε τὸ αὐτὸ εἰς τὸν ἑαυτὸν μου ὁμως συμπίπτουν· θὰ ἔχω γνώσιν τοῦ ἑαυτοῦ μου, τῶν ἄλλων ὁμως ἀτόμων ὄχι. Ἐὰν διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν φύσιν τοῦ ἐγὼ, προδῶμεν καὶ εἰς αὐτοῦ.

ζέτασιν, ἐνδοσκοπήσιν, δὲν εὐρίσκομεν παρὰ γενικότητος, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶνε ἐπαρκεῖς διὰ νὰ διακρίνουν ἀπ' ἀλλήλων τὰ άτομα. Ἄντι λοιπὸν τῆς ἐνδοσκοπήσεως εἶνε καλλίτερον νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν ἀντίθετον ὁδὸν καὶ νὰ ἴδωμεν τὸ σημεῖον ὅπου τὸ εἶναι μας ἐρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἔξω κόσμον. Ἰπάρχει ἄρα γε ἐκεῖ κανὲν προνομιούχον γεγονός πού θὰ μᾶς δεῖξει τὴν φύσιν καὶ γένεσιν του; Ἐὐγεγονός τούτο τὸ βλέπει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν αὐτοπροαίρετον, ἐκουσίαν κίνησιν ἀλλ' εἰς τὸ χαμηλὸν ἐκεῖνο ἐπίπεδον ὅπου ἡ αἰτία τῆς κινήσεως αὐτῆς εἶνε ἡ ἀνάγκη δηλ. ἔλλειψις πράγματός τινος τοῦ ὁποῖου ἔχομεν ἀνάγκην. Ἐκεῖ βλέπομεν ὅτι τὸ ἐγὼ δὲν εἶνε ἀπλοῦν (ἢ φαινομενικὴ του ἀπλότης εἶνε ἔργον τοῦ λόγου) καὶ διὰ τοῦτο θὰ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ εἰς τὰς καταστάσεις του, εἰς τὰ ἔργα του, εἰς τὰς ἐνεργείας του. Ἐὐ ἐγὼ τοῦτο συμπίπτει καὶ μὲ τὸ σῶμα μου τὸ ὁποῖον εὐρίσκειται εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὄρατοῦ κόσμου.

Τί εἶνε ἡ συνείδησις πού συνοδεύει τὸ ἐγὼ; Πότε γεννᾶται ἡ συνείδησις; Πῶς διακρίνομεν ἐάν ὄν τι ἔχει συνείδησιν; Συνήθως ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κινήσεώς του, ἐάν δηλονότι αὕτη προέρχεται ἐξ ἑαυτοῦ καὶ δὲν ἔχει μεταδοθῇ εἰς αὐτὸ ἔξωθεν. Εἰδικώτερον δὲ διακρίνομεν τὰ ζῶα ἀπὸ τὰ φυτὰ θεωροῦντες ὡς ζῶα τὰ ὄντα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀναζητήσουν ἀντικείμενον ἀπόν, δηλαδή τὴν τροφήν των. Ἡ ἱκανότης δηλονότι πρὸς κίνησιν καὶ ἡ συνείδησις προέρχονται ἐκ τῆς εἰδικῆς ἐκείνης σχέσεως ἢ ὁποῖα συνδέει τὸ ζῶον πρὸς τὴν ἀπουσίαν τροφῆν. Δίδει λοιπὸν ὁ συγγραφεὺς τὸν ὀρισμὸν ὅτι συνειδητὸν ὄν εἶνε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πεινᾷ, δηλ. ἀποκτᾷ ἀντιληψιν τῆς ἀπουσίας πράγματός τινος. Τί ὅμως εἶνε τὸ αἰσθημα μίας ἀπουσίας; Ἐὐ αἰσθημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται κατ' ἀνάγκην εἰς μίαν κατάστασιν προφανῶς ὑποθετικὴν, πρέπει νὰ εἶνε ἀπηλλαγμένον πάσης ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων διδομένης ποιότητος. Συνεπῶς τὸ ἀντικείμενον τοῦ αἰσθηματος αὐτοῦ τῆς ἀπουσίας δὲν εὐρίσκειται ἐντὸς τοῦ χωρο-χρονικοῦ πλαισίου, καὶ ἴσως ἡ ἀνυπαρξία αὕτη (ἀντικειμένου τοῦ ὁποῖου ἔχει ἀνάγκην ὁ ζῶν ὄργανισμός) ἢ ὁποῖα προηγείται νὰ εἶνε ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τῆς κινήσεως, νὰ ὑποδεικνύῃ μίαν κατάστασιν ἀντιθέσεως προτέρας τῶν ἐννοιῶν τοῦ χρόνου καὶ χώρου. Ἐὐ ἀντικείμενον αὐτὸ πού εἶνε ἀπόν, ἢ τροφή δηλ., δὲν ἔχει μορφὴν ὀρισμένην οὔτε θέσιν ὀρισμένην οὔτε καὶ χρόνον, διότι τότε θὰ ἦτο γνωστὸν καὶ καθωρισμένον. Ἐὐ αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ ἔχει μόνον δυνάμει. Καὶ ὅμως δὲν εἶνε κάτι ἀδιάφορον· ἀποδείξεις τούτου εἶνε πρῶτον ἡ ἀπογοήτευσίς ὅταν δὲν εὐρεθῇ, δεύτερον ἡ χαρὰ ὅταν εὐρεθῇ καὶ τέλος ὅτι παραμένει ἢ εἰκὼν αὐτοῦ ἢ ὁποῖα ὁδηγεῖ εἰς τὰς νέας ἐρεῦνας. Ἐχομεν οἴοι μίαν πολιτικὴν ἔλξιν ἢ ὁποῖα προσανατολίζει τὴν πρὸς αὐτὸ ἐνεργειάν μας. Ἡ παρουσία λοιπὸν τοῦ συναισθήματος τῆς ἀνάγκης πράγματός τινος ἔλλείποντος καθορίζεται ἐν σχέσει πρὸς τὸ μὴ παρὸν τοῦτο ἀντικείμενον. Εἰς τί συνίσταται ὅμως αὕτη ἢ παρουσία; Ἐξετάζοντες μετὰ προσοχῆς εὐρίσκομεν ὅτι δὲν εἶνε παρὰ ἓνα κενὸν τὸ ὁποῖον σχη-

ματίζεται ἐκ τῆς ἀπουσίας τῆς προσανατολισμένης πρὸς αὐτήν. Ἐνα κενὸν τὸ ὁποῖον εἶνε αὐτὸ τοῦτο τὸ εἶναι μας κατὰ τὴν αὐθεντικὴν καὶ πρωταρχικὴν βίωσίν του, καὶ τὸ ὁποῖον καθορίζεται ἐκ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὰ ἀπόντα πράγματα καὶ ἐκ τῆς ἀποστάσεως πού τὸ χωρίζει ἀπὸ αὐτά. Ἐὐ κενὸν τοῦτο, ἢ ἀνάγκη τοῦ ἀπόντος πράγματος, προκαλεῖ τὴν κίνησιν ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον συγκεκριμένον περιεχόμενον τοῦ ἐγὼ, κίνησιν πρὸς τὸ ἀπὸν ἀντικείμενον, καὶ κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τούτου θὰ ἀναπτυχθοῦν ἡ χρονικὴ καὶ χωρικὴ τάξις μὲ ὅλας τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ιδιότητάς. Ἡ αὐτόβουλος κίνησις κατὰ ταῦτα στρεφόμενη πρὸς ἓνα ἀπὸν ἀντικείμενον, προηγείται λογικῶς τῶν τελείων καὶ πλήρων μορφῶν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου ἀποτελοῦσα τὴν πηγὴν τῶν μορφῶν τούτων.

Ἐναλύων τὴν κίνησιν ταύτην διακρίνει ὁ κ. Nogué δύο στοιχεῖα εἰς αὐτήν: ἐν ἐσωτερικόν, τὴν ὁρμὴν (έlan) προῖόν αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς, ἢ ὁποῖα θὰ παρασύρει μεθ' ἑαυτῆς τὸ σῶμα καὶ θὰ τὸ φέρει πρὸς τὸ ζητούμενον ἀντικείμενον ἢ θὰ φέρει τὸ τελευταῖον τοῦτο πρὸς ἐκεῖνο ἐπὶ σκοπῇ καταναλώσεως, καὶ ἐν ἐξωτερικόν: τὸ σημεῖον στηρίξεως, καθόσον ἀνευ σταθεροῦ τινος σημείου ὁ ζῶν ὄργανισμός δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ μετακινήθῃ ἢ νὰ κινήθῃ πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἐὐ αὐτὰ στοιχεῖα εἶνε ἀναποσπάστως συνδεδεμένα, ἀποτελοῦντα οἴοντι δύο φάσεις μίας καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας· βάσις ὅμως τῆς κινήσεως παραμένουν αἱ ζωτικαὶ μας ἀνάγκαι διότι οὕτω μόνον ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ κίνησις μας ἐφείλεται οὐχὶ εἰς ἐξωτερικὴν τινα ὠθησιν ἀλλ' εἰς ἐνέργειαν τοῦ ὑποκειμένου. Διὰ τῆς πράξεως τῆς κινήσεως τὸ ἐγὼ τίθεται κατὰ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ ξένον σῶμα, ἢ δὲ δυαδικὴ φύσις τῆς κινήσεως ἀποτελεῖ τὴν ἔκφρασιν τῆς σχέσεως ταύτης. Ἐφ' ἑτέρου τὸ ἐγὼ εὐρίσκει εἰς τὸ στήριγμα τὸν πρῶτον του συγκεκριμένον καθορισμὸν καὶ προσκολλᾶται εἰς μίαν πρώτην ἀρχικὴν θέσιν. Χωρὶ τὸ στήριγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ καὶ ἀντίστασιν, δὲν θὰ ὑπῆρχε αἰσθημα συνείδησεως τὸ ὁποῖον νὰ ἀποτελῇ τὴν ἀρχὴν τῆς διακρίσεως τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς πρωτοτυπίας του, ἀλλὰ εἶνε ἀνάγκη τὸ ἐγὼ νὰ ὑπερβῇ ἑαυτὸ διὰ τῆς κινήσεως ὥστε νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν εἰς ἑαυτό.

Χρόνος. Μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς κινήσεως πρόκειται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἐξ αὐτῆς γεννᾶται ἡ ἐννοία τοῦ χρόνου (καὶ κατόπιν καὶ τοῦ χώρου). Καίτοι εἰς τὸν κατὰ χρόνον καθορισμὸν ἔχομεν τὴν γενικῶς παραδεδομένην διάκρισιν εἰς παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον, ὁ συγγραφεὺς δέχεται ὅτι μετὰξὺ αὐτῶν προνομιούχον θέσιν καταλαμβάνει τὸ παρὸν τὸ ὁποῖον σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὴν ἐνέργειαν, εἶνε ἐνεργόν, καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὁποῖαν καθορίζεται καὶ ἡ ιδιότης τοῦ παρελθόντος (μὴ ἐνεργῶ) καὶ τοῦ μέλλοντος: ἢ παρούσα ἐνέργεια εἶνε ἡ πηγὴ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ἐὐ παρὸν, λέγει, δὲν εἶνε ἀπλοῦς κρίκος εἰς τὴν ἄλυσιν τοῦ χρόνου· τῆς πλήρους ἐξελίξεως τοῦ χρόνου προηγείται μία μορφή αὐτοῦ εἰς τὴν ὁποῖαν τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον περιέχονται ἐν λανθανούσῃ καταστάσει. Ἐὐ παρὸν εἶνε μία μορφή τῆς

«παρουσίας» ἢ ὅποια ἔχει ἔννοιαν γενικωτέραν· ἡ παρουσία δυνατὸν νὰ μὴ εἶνε ἐνεργὸς ἐν τῷ παρόντι· αἰτία δὲ τούτου εἶνε ὅτι αὕτη κατὰ τελευταῖον λόγον προέρχεται ἀπὸ μίαν κατάστασιν λογικῶς προτέραν τῆς ἐμφανίσεως καὶ αὐτῆς τῆς ἐνεργείας, ἀφοῦ, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, συνδέεται πρὸς τὴν ἀπουσίαν, τῆς ὁποίας δὲν εἶνε παρὰ ἢ ὑποκειμενικὴ φάσις, καὶ συνεπῶς ὡς ἐκείνη δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἔχη θέσιν εἰς δεδομένον τι πλάσιον.

Ἄν καὶ τὸ παρὸν εἶνε προνομιούχον δὲν σημαίνει ὅτι τὰ τρία στάδια εἶνε ἀπολύτως κεχωρισμένα διότι εἰς τὸ παρὸν περιλαμβάνεται μέγα μέρος ἀπὸ τὸ παρελθὸν καὶ οὐχὶ ἀσήμαντον ἀπὸ τὸ μέλλον. Διὰ τὴν γεννηθῆναι ὅμως ὁ χρόνος εἶνε ἀνάγκη εἰς τὴν γυμνὴν παρουσίαν τῆς ἀνάγκης νὰ προστεθῆ μία κίνησις ἰκανὴ νὰ δώσῃ ὠρισμένην κατεύθυνσιν. Ἡ κίνησις τὴν ὁποίαν ἐκτελοῦμεν εἶνε ὁ μεσάζων μεταξὺ τῆς καθαρᾶς παρουσίας καὶ τοῦ χρόνου καὶ δίδει τὸν πρωτότυπον αὐτοῦ χαρακτήρα εἰς τὸ παρὸν καθορίζουσα αὐτὸ ὡς ἐνεργὸν παρουσίαν, ἀποτελοῦσα οὕτω τὴν πηγὴν τοῦ χρόνου, ἀφοῦ καθορίζει τὴν κατεύθυνσιν τοῦ χρόνου, καὶ τὸν καθορισμὸν ὑπὸ τὸν ὅποιον ἐμφανίζεται, πρὸ τῆς διαιρέσεως τοῦ χρόνου καὶ παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. Καὶ καταλήγει οὕτω ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνάλυσις τοῦ χρόνου συγίσταται κατὰ τελευταῖον λόγον εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς κινήσεως. Εἰς τὴν κίνησιν αὐτὴν τὸ στήριγμα εἶνε κατ' ἀνάγκην ἐστραμμένον πρὸς τὸ παρελθὸν διότι πρέπει νὰ ἔχη ἤδη ληφθῆ (προηγούμενον λογικῶς χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποτελῆ χωριστὸν στάδιον) διὰ νὰ λάβῃ χώραν ἢ ὄρμη ἢ ὅποια εἶνε ἐστραμμένη πρὸς τὸ μέλλον, διότι οὕτω μόνον εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπερνικηθῆ χρονικῶς ἢ ὑπάρχουσα κατάστασις. Τὸ στήριγμα εἶνε τὸ σταθερὸν σημεῖον πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ νοήσωμεν τὴν μεταβολὴν καὶ ἀλλοίωσιν. Οὐχ ἤττον ἢ κίνησις αὕτη ἐσωτερικῶς παρατηρουμένη, ἀποτελεῖ ἐν τι ἐνιαυτῷ καὶ ἀδιαίρετον ὅμοιο μετὰ τῆς ἐνεργείας, δηλ. τοῦ παρόντος ἔχομεν θέσει καὶ τὸ παρελθόν· τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ μέλλον, διότι ὁ σκοπὸς τῆς κινήσεως, δηλ. ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἀπόντος ἀντικειμένου, δεικνύει τὴν κατεύθυνσιν τῆς κινήσεως ἢ ὅποια διαμορφοῦται ἀναλόγως τῆς προϊούσης κινήσεως· δὲν εἶνε ἄρα ποτὲ προκαθορισμένη ἀλλὰ εἶνε δημιουργικὴ. Μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων τῆς κινήσεως δὲν ὑπάρχει σχέσις αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ· ἡ ὄρμη δὲν εἶνε ἀποτέλεσμα τοῦ στήριγματος διότι τότε θὰ ἦτο προκαθορισμένη, ἐνῶ δὲν εἶνε. Μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς κατευθύνσεως τοῦ χρόνου γεννᾶται ἡ ἐλπίς ὅτι ἡ κίνησις θὰ ἀπολήξῃ εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ἀντικειμένου· γεννᾶται δηλαδή σκοπὸς (τέλος) τῆς ἀρξαμένης κινήσεως· ἐξ οὗ προκύπτει ἡ ἐντύπωσις τῆς διάρκειας ἢ ὅποια διάρκεια δὲν εἶνε παρὰ ἢ ἀπόστασις μεταξὺ τῆς παρουσίας τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀνάγκης.

Ἡ κίνησις ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἀνεύρεσιν τῆς τροφῆς, τοῦ ἐλλείποντος πράγματος, ἀλλὰ δὲν ἀφορᾷ ὠρισμένον πρᾶγμα. Ἐὰν μετὰ μίαν κίνησιν (στήριγμα—ὄρμη) εὐρεθῆ τὸ ἀορίστως ζητούμενον παύει

αὕτη, ἐὰν ὅμως ἔχι θὰ ἐπαναληφθῆ ἢ κίνησις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ θὰ γεννηθῆ οὕτω νέου εἶδους διάρκεια ἢ ὅποια ἐπίσης εἶνε συνεχής, ἀλλ' ἐνῶ αὕτη θὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ καθωρισμένας μονάδας, ἡ πρώτη διάρκεια εἶνε ἐστερημένη μεγέθους διότι εἶνε ἄγνωστον πότε θὰ ἀνευρεθῆ τὸ ζητούμενον ἀντικείμενον. Ἐκ τῆς ἐπανειλημμένης ἐναλλαγῆς ταύτης τοῦ στήριγματος καὶ τῆς ὄρμης προκύπτει ἡ ἔννοια τοῦ ρυθμοῦ, ἔννοια ἢ ὅποια, κατὰ ταῦτα, εἶνε στενῶς συνδεδεμένη πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐνεργείαν τοῦ ζῶντος ὀργανισμοῦ. Ἡ διάρθρωσις τῆς κινήσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διασκευῆς τοῦ σώματός μας καὶ δίδει γένεσιν εἰς τὰς ἔννοιαις τοῦ «ἐκτός ὑπάρχοντος» τοῦ «μετέπειτα»· ὁ χρόνος παύει οὕτω νὰ εἶνε ἓνα μόνον νῆμα (τοῦ ὁποίου τὴν τύχην κανονίζουσι αἱ μοῖραι) ἀλλὰ προσλαμβάνει τὴν σύστασιν τῆς ἐνεργείας μας ἐμφανίζων μίαν ἱεραρχίαν διαρκειῶν (ρυθμῶν) διαφόρου περιεκτικότητος (amplitude), τῶν μὲν περιλαμβανομένων ἐντὸς τῶν δέ. Ἡ μεγαλειτέρα ὅμως διάρκεια δὲν σχηματίζεται ἐκ τῆς ἀθροίσεως τῶν μικροτέρων ἐν αὐτῇ περιλαμβανομένων διαρκειῶν οὔτε αἱ μικροτέροι εἶνε τεμάχια τῆς μεγαλειτέρας, ἀλλ' ἀμφοτέραι γεννῶνται συγχρόνως μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς κινήσεως αἱ δὲ μεγαλιτέροι μόνον οἴοντι ἐκκρεμεῖς μέχρις ἔτου συμπληρωθῶν εἶναι αἱ ἐν αὐταῖς περιλαμβανόμεναι μικρότεροι διάρκειαι· πρὶν «διαρρεύσῃ» ἢ διάρκεια δὲν εἶνε αὕτη «δεδομένη».

Ἡ ἔννοια τῆς τάξεως ἐν γένει παρέχει εἰς τὸν κ. Nogué τὴν εὐκαιρίαν νὰ διατυπώσῃ λεπτοτάτας παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὴν φύσιν αὐτῆς, τὴν διαφορὰν ἀπὸ τοῦ χρόνου (ἐκείνη εἶνε ἀναστρέψιμος ἐνῶ ὁ χρόνος δὲν εἶνε) καὶ νὰ ἀντικρούσῃ ἀντιθέτους θεωρίας ὑποστηριζούσας τὴν ἀποψιν ὅτι ἡ τάξις εἶνε προγενεστέρα τοῦ χρόνου, ἐκθέτων ὅτι μόνον διὰ τῆς ἰδικῆς του θεωρίας, καθ' ἣν ἡ διάρθρωσις τῆς κινήσεως γεννᾷ τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου, καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐξηγήσις τῶν διαφορῶν μορφῶν τῆς τάξεως (χρονικῆς ἢ χωρικῆς κλπ.). Εἰς τὰς λεπτομερείας ταύτας, ὅσον ἐνδιαφέρουσαι καὶ ἂν εἶνε, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ εἰσέλθωμεν.

Χῶρος. Ὁ χῶρος μᾶς περιβάλλει, ἡμεῖς εὐρισκόμεθα ἐντὸς αὐτοῦ καὶ συνεπῶς ἔχει οὗτος σχέσιν πρὸς τὸ ἐγὼ μας. Τὸ ὄργανον τῆς ἐνεργείας μας εἶνε τὸ σῶμα μας καὶ ἄρα πρὸς αὐτὸ σχετίζεται πρωτίστως διότι τὸ σῶμα καὶ αἱ πράξεις μας εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἰδικαί μας. Τὸ αἶσθημα τοῦ χώρου δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐγεννήθῃ ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ ἀντικειμένων διότι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ χώρου εἶνε νὰ εὐρίσκειται ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου ἐκεῖνα δὲν εἶνε· δὲν εἶνε βεβαίως τὸ «μὴ—ὄν» εἶνε ὅμως τοῦλάχιστον τὸ μὴ—αἰσθητόν. Ἐξ ἄλλου ὁ χῶρος εἶνε ὁμοιογενῆς ἐνῶ τὰ ἀντικείμενα εἶνε ποικίλα· τέλος τὸ σύστημα τῶν τόπων μένει ἀμετάβλητον ὅσαδῆποτε καὶ ἂν εἶνε τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ἀντικείμενα ἢ αἱ αἰσθηταὶ ποιότητες καὶ μόνον ἡ ἰδικὴ μας κίνησις δύναται νὰ μετακινήσῃ αὐτὸ ἐν τῷ συνόλῳ του. Ἴσως λοιπὸν νὰ σχετίζεται πρὸς τὰς κινήσεις μας καὶ νὰ ἐκφράζῃ τὴν δυνατότητα τοῦ νὰ κινούμεθα ἐλευ-

θέρως χωρίς να προσκρούωμεν εἰς τὰ ἐμπόδια. Ἄλλως τε καὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ ποὺ δίδομεν εἰς τὸν χώρον: στενός, εὐρύχωρος, ἐλεύθερος κλπ. δὲν εἶνε παρὰ ἄλλοι τόσοι ὑπαινιγμοὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν κινήσεως ποὺ μᾶς παρέχει. Ἡ διαστολὴ καὶ ἡ συστολὴ ἀποτελοῦν τὰς ἀπλουστέρας ἐνεργείας ποὺ εὐρίσκομεν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ χώρου: εἰς αὐτὰς δέ, καθὼς καὶ εἰς ἕλας τὰς κινήσεις εἰς τὰς ὁποίας φανερῶνεται ἡ αὐτόματος κίνησις τῶν ὄντων, περιλαμβάνεται ἡ διάκρισις στηρίγματος καὶ ὀρμῆς (ἀκριθῶς ὅπως καὶ προκειμένου περὶ τῆς γενέσεως τοῦ χρόνου): ἀλλ' εἰς μὲν τὴν πρώτην ἡ ὀρμὴ εἶνε ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἔξω, extus, εἰς τὴν δευτέραν εἶνε ἐστραμμένη πρὸς τὰ μέσα, intus, οἱ δὲ δύο οὗτοι καθορισμοὶ εἰδικοποιοῦν τὴν χρονικὴν κατεύθυνσιν καὶ ἀποτελοῦν τὸν χώρον κατὰ τὴν οὐσιωδεστάτην αὐτοῦ φύσιν. Αἱ δύο αὐταὶ κινήσεις εἶνε ἀλληλένδετοι διότι σχετιζόμεναι πρὸς τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἀνεύρεσιν τῶν διὰ τὴν ζωὴν ἀναγκαίων δὲν εἶνε δυνατόν νὰ παραμένουν κεχωρισμένοι ἀλλ' ἢ μίαν εἶναι συμπλήρωμα τῆς ἄλλης. Ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι ὁ χώρος συνδέεται πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν πρωταρχικὴν φύσιν τῆς ὑπάρξεώς μας, δηλ. πρὸς τὴν σχέσιν μεταξὺ παρουσίας καὶ ἀπουσίας ἢ ὁποία εἶνε σύγχρονος μὲ τὴν συνείδησιν.

Χρόνος καὶ χώρος δὲν εἶνε δυνατόν νὰ χωρισθοῦν μόνις ὡς ἡ κίνησις καὶ ἡ ἐνέργεια ληφθῆ ὡς βᾶσις τῆς γενέσεως αὐτῶν. Ὁ χρόνος περιλαμβάνεται εἰς τὴν γένεσιν τοῦ χώρου διαφέρει ὅμως αὐτοῦ διότι εἶνε ἀναστρέψιμος ἐνῶ, ὡς εἶπομεν ἤδη, ὁ χρόνος δὲν εἶνε τοῦτο. Τὰς δύο ἀπλουστάτας μορφὰς τῆς ἐνεργείας, τὰς εὐρίσκομεν πάντοτε κατὰ τελευταῖον λόγον, εἰς ἕλας τὰς πλέον πολυπλόκους ἐνεργείας. Τοιαῦτα εἶνε αἱ μορφαὶ τῆς ἐντάσεως καὶ τῆς ἀπλώσεως (extension) αἱ ὁποῖαι εἶνε παράλληλοι μορφαὶ καὶ ἀφοροῦν πάντοτε ἓνα ὁρισμένον σκοπὸν: αἱ διάφοροι αὐτῶν κατευθύνσεις δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ καθορισθοῦν ἐνόσω δὲν θὰ εἶχον μίαν κοινὴν καταγωγὴν ἢ ὁποία εἶνε αἱ δύο πρωταρχικαὶ κινήσεις. Ἐξ οὗ καὶ ἡ σπουδαία συνέπεια ὅτι αἱ κατευθύνσεις δὲν εἶνε ἕλαι «ἕμοιοι» ἀναμεταξύ των ἀλλὰ «ὁμοιογενεῖς» διότι ἕλαι γεννῶνται δυνάμει τῶν αὐτῶν ἐνεργειῶν τῆς συστολῆς καὶ τῆς διαστολῆς. Αἱ κατευθύνσεις δὲν ἀποτελοῦν τὸν χώρον ἀλλὰ μόνον τὸν σκελετὸν (armature) του, ἐξηγοῦνται δὲ μόνον ἐκ τῆς ἀναφορᾶς των εἰς τὴν κίνησιν τοῦ σώματος ἐξ ἧς ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἐξωτερικότης ἐν γένει καὶ ἡ τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα. Αἱ κατευθύνσεις δὲν εἶνε πράγματι ἀλλὰ εἶνε σύνθετοι κινήσεις κατὰ τὰς ὁποίας τὸ τέρμα μᾶς μονάδος κινήσεως χρησιμεύει ὡς ἀφετηρία (στήριγμα) νέας τοιαύτης, καὶ καθ' ἑξῆς, διὰ νὰ καταστῆ δυνατόν εἰς τὸν ζῶντα ὄργανισμὸν νὰ εὕρη τὴν ζητούμενην τροφήν του. Συνέπεια τούτου εἶνε ὅτι ὁ χώρος ἐμφανίζει τάξιν καὶ συστήματα τάξεων, ἀκριθῶς ὅπως συμβαίνει τοῦτο καὶ εἰς τὸν χρόνον. (Καὶ τὸ ζήτημα τῆς χωρικῆς τάξεως γίνεται ἀφορμὴ λεπτοτάτων παρατηρήσεων τὰς ὁποίας εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ παραλείψωμεν).

Ἡ ἀναζήτησις ἀντικειμένου εὐρίσκομένου ἔξω θὰ γεννήσει τὴν κί-

νησιν πρὸς αὐτὸ δηλ. πρὸς τὰ «ἐμπρός», ἢ δὲ ἐπιστροφή θὰ γεννήσει τὴν κίνησιν πρὸς τὰ «ὀπίσω». Ὅταν δὲν εὐρεθῆ ἀμέσως τὸ ζητούμενον ἢ κίνησις δὲν σταματᾷ ἀλλὰ θὰ ἀναζητηθῆ τὸ ἀντικείμενον διὰ κινήσεων πλαγίων καὶ στροφῆς εἰς τὰς ὁποίας πάντοτε περιλαμβάνονται τὰ στοιχεῖα τῶν ἀπλουστέρων πρωταρχικῶν κινήσεων. Ἡ κίνησις πρὸς τὰ ἄνω ἢ κάτω γεννᾶται ὅταν ὁ ζῶν ὄργανισμὸς ἀνάγκη νὰ ἀποχωρισθῆ τῆς ἀρχικῆς του βάσεως πρὸς εὐρεσιν τῆς τροφῆς του (πήδημα πρὸς τὰ ἄνω ἢ κάτω). Καὶ οὕτω βλέπομεν ὅτι αἱ τρεῖς διαστάσεις τοῦ χώρου ἔχουν ἀφετηρίαν τὴν κίνησιν τοῦ σώματός μας καὶ ἐν σχέσει πρὸς αὐτὸ καὶ μόνον εἶνε ὁποῖαι εἶνε: διὰ τοῦτο δὲ καὶ μόνον ὁ τριδιάστατος χώρος εἶνε δεκτικὸς παραστάσεως: οἱ πλέον τῶν τριῶν διαστάσεων χώροι εἶνε μόνον μαθηματικοὶ τοιοῦτοι.

(1) Χώρος ὅπως τὸν αἰσθανόμεθα ἀμέσως εἶνε τι διάφορον τῆς ἀναπαραστάσεως αὐτοῦ διὰ τῆς ὁράσεως ἢ διὰ τοῦ λόγου: ἢ σύγχυσις τῶν δύο εἶνε ἡ αἰτία τῶν παραδόξων τοῦ Ζήνωνος, τὰ ὁποῖα λύονται εὐκολώτατα μόνις ὁδοῖς προσοχῆ εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην.

B'

Καίτοι ἡ ἑλληνικὴ ἐπιχειρηματολογία τοῦ κ. Nogué εἶνε γραμμικὴ μὲ μεγάλην πειστικότητα, ἐνισχυομένη καὶ ὑπὸ πολλῶν ἀναμφισβητήτως ὀρθῶν ψυχολογικῶν παρατηρήσεων, οὐχ ἥττον ἢ θεωρία αὐτοῦ γεννᾷ εἰς τὸ πνεῦμα μας πολλὰς ἀμφιβολίας, τινὰς τῶν ὁποίων θὰ διατυπώσωμεν εἰς τὰς ἐπομένους γραμμάς.

Ὁ Kant λέγει ὅτι αἱ ἐννοιαὶ χώρου καὶ χρόνου δὲν προέρχονται ἐξ ἀφαιρέσεως ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων (ἀφοῦ κανένα ἀντικείμενον δὲν εἶνε ἐκτὸς χρόνου καὶ χώρου): ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων ὅμως λάμβανομεν συνείδησιν τῶν ἐννοιῶν τούτων αἱ ὁποῖαι δὲν εἶνε παρὰ αἱ μορφαὶ τῆς ἐποπτείας. Τὰ ἀντικείμενα συνεπῶς μᾶς παρέχουν τὴν ἀφορμὴν διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν τὰς ἐννοίας αὐτὰς, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ εἶνε γενεσιουργὸς αὐτῶν αἰτία. Μήπως λοιπὸν καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ κίνησις δὲν εἶνε παρὰ ἡ ἀφορμὴ ἢ ὁποία θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ λάβωμεν συνείδησιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου χωρὶς καὶ νὰ προέρχονται αἱ τελευταῖαι αὐταὶ ἐξ ἐκείνης;

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὸν χρόνον ὁ κ. Nogué λέγει ὅτι τὸ παρὸν κατέχει προνομιοῦχον θέσιν ἐν τῇ γνωστῇ σειρᾷ: παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον, καὶ ὅτι παρελθόν καὶ μέλλον μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτὸ νοοῦνται καὶ περιλαμβάνονται (δυνάμει) ἐν αὐτῷ. Εἶνε ἀληθές ὅτι ἡ ἐννοια τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος δὲν ὑφίσταται ὡς τοιαύτη εἰμὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ παρόντος. Ἀλλὰ μήπως ἡ ἐννοια τοῦ παρόντος ὑπάρχει ἄλλως παρὰ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ παρελθόντος; Θεωρητικῶς λοιπὸν θὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ ἐννοιαὶ αὐταὶ εἶνε συναναφορικαὶ καὶ τίθενται ἀμοιβαίως: καμμία ἐξ αὐτῶν δὲν ὑπάρχει χωρὶς τὴν ἄλλην. Τὸ οὐσιαστικὸν ὅμως ζήτημα εἶνε ἐὰν ἡ κίνησις καὶ

ειδικώτερον ή ενεργός στιγμή (actualité) γεννά τήν έννοιαν του χρόνου, όποτε φυσικά θά έχωμεν πρώτον τό παρόν, τήν ενέργειαν, εκ τής οποίας, αναδρομικώς, θά σχηματίσωμεν τήν έννοιαν του παρελθόντος, του μέλλοντος αποτελούντος τήν προέκτασιν ή προβολήν τής ενεργείας ταύτης, ή μήπως ή κίνησις και θλαι αι διαρθρώσεις προϋποθέτουν ήδη τήν έννοιαν του χρόνου. Ο χρόνος είνε στενώτατα συνυφασμένος προς τήν μνήμην και συνεπώς και προς αυτήν τήν έννοιαν τής ζωής: ζωή, μνήμη, χρόνος είνε ταυτόσημα: όταν λέγωμεν έν εξ αυτών θέτομεν άμέσως και τά άλλα δύο. Πότε θά είπωμεν ότι υπάρχει μνήμη; Μνήμη θά υπάρχει όταν ένας οργανισμός θά είνε εις θέσιν να συνδέση δύο διαδοχικάς επ' αυτού επιδράσεις: όταν τουτέστι, μίαν έντύπωσιν συνδέση προς έτέραν μετά ταύτην γενομένην τότε γεννάται ο χρόνος ο όποιος δηλοί τήν μεταξύ των δύο απόστασιν. Τότε όμως υπάρχει και ζωή. Ο λίθος δέν είνε εις θέσιν να συνδέση δύο έξωθεν επ' αυτού ενεργείας του περιβάλλοντος αυτόν κόσμου, ολαιδήποτε και αν είνε αυτά: δέν θά έχει άρα μνήμην, ούτε ζωήν, και δέν θά γεννηθή αισθημα χρόνου. Ο ζών οργανισμός είνε εις θέσιν να πραγματοποιήση τήν σύνδεσιν ταύτην, έχει άρα μνήμην: άμα γίνη ή σύνδεσις αυτή γεννάται και ή έννοια του πρότερον και ύστερον, άρα του χρόνου (άδιάφορον εάν ο ζών οργανισμός έχει τούτου συνείδησιν ή όχι). Διά τής μνήμης κατέστη δυνατή ή εξέλιξις των ζώντων οργανισμών δια τής δημιουργίας γραμμών ευκολωτέρας διελεύσεως τής ενεργείας (όργάνων και νευρικού συστήματος). Και ή κίνησις, δηλαδή ή έκουσία και αυτόματος κίνησις, είνε χαρακτηριστικόν τής ζωής (δέν πρόκειται ένταυθα περι τής ατομικής ή ένδοατομικής κινήσεως): όπου δέν παρατηρούμεν τοιαύτην κίνησιν μάς επιτρέπεται να αποφανθώμεν άδιστακτως ότι δέν υπάρχει ζωή (δέν υπάρχει αντίφασις προκειμένου περι φυτών διότι ή αύξησις είνε και αυτή αυτόματος κίνησις έσωθεν πηγάζουσα και απόδειξις τής ύπάρξεως ζωής). Τούτο όμως δέν μάς αναγκάζει να δεχθώμεν ότι ή κίνησις είνε ή γενεσιουργός αίτια του χρόνου όταν εύρίσκομεν τοιαύτην εις επίπεδον προγενέστερον και πρωταρχικώτερον εκείνου τό όποτον εξετάζει ο κ. Nogué. Ο Nogué αποδίδει μεγάλην σημασίαν εις τήν αναλογίαν που υπάρχει μεταξύ τής διαρθρώσεως τής κινήσεως (στήριγμα, όρμη και υπέρβασις) και τής διαρθρώσεως του χρόνου εις παρελθόν παρόν και μέλλον. Διά τούτο μάλιστα και λέγει ότι ή ανάλυσις του χρόνου συνίσταται κατά τελευταίον λόγον εις τήν ανάλυσιν τής κινήσεως. Τοιαύτη αναλογία υπάρχει: αλλά τούτο δέν σημαίνει ότι ή κίνησις είνε ή γενεσιουργός αίτια του χρόνου, διότι έξ ίσου εύλόγως είνε πάντοτε δυνατόν να υποστηριχθί, ως εκ τής ύπάρξεως τής αναλογίας ταύτης, ότι ή διάρθρωσις του χρόνου εξηγεί τήν διάρθρωσιν τής κινήσεως, τό όποτον καθ' ήμας είνε και πιθανώτερον.

Εύκολώτερον θά ήτο ίσως να δεχθώμεν ότι ή κίνησις είνε ή γενεσιουργός αίτια τής έννοίας του χώρου. Αλλά και έδω γεννώνται

άμφιβολίαι. Ο κ. Nogué δέχεται ότι εις τήν σειράν τής εξέλιξεως των ζώντων οργανισμών προηγήθησαν τά φυτά και ήκολούθησαν τά ζώα, δηλαδή ότι αρχικώς οι ζώντες οργανισμοί ήσαν προσκεκολλημένοι εις τήν γήν και ήντλουν χημικώς δια τής χλωροφύλλης και των ριζών τās ύλας αι όποται άπητοούντο δια τήν διατήρησιν αυτών, και μόνον βραδύτερον απέσπασθησαν και εξηλίχθησαν εις κινουμένους οργανισμούς τρεφομένους απ' ευθείας δια καταναλώσεως έτέρων ζώντων ή φυτών. Νομίζομεν ότι ή διαδοχή αυτή είναι πολύ άμφιστητήσιμος. Όταν, δηλαδή, ή ιδιαιτέρα εκείνη χημική σύνθεσις τής ύλης ή όποια χαρακτηρίζει τήν μορφήν που προσέλαβεν ή ζωή εις τους λεγομένους ζώντας οργανισμούς ένεφανίσθη επί τής γής, εις μίαν εποχήν όπου ή θερμοκρασία είχε κατά τοσοῦτον έλαττωθί ώστε, στερεοποιουμένου του φλοιού αυτής, να καθίσταται δυνατόν να συμπυκνωθούν οι άτμοί εις ύδωρ έστω και αρκετά θερμόν, εις τήν εποχήν εκείνην, λέγομεν ότι ή μορφή των ζώντων οργανισμών θά ήτο τοιαύτη ώστε να είνε δυνατή ή εξέλιξις και των δύο τύπων ζώντων τουτ. και φυτών. Εις τήν μορφήν εκείνην περιλαμβάνοντο και αι δύο δυνατότητες, τόσον τής κινήσεως έσον και τής φυτικής ζωής δια άπορροφήσεως εκ του άέρος και του ύδατος των θρεπτικών ουσιών, αναλόγως δε των συνθηκών έπεκράτησεν ή μία ή ή άλλη μορφή, όποτε εις μέν τά κινούμενα ζώα άνεπτύχθη συν τή χρόνι τό νευρικό σύστημα, εις δε τά φυτά εξέλιπεν ή δυνατότης τής μετακινήσεως (έμφανίζομένη μόνον εξαιρετικώς ως λέγει ο Bergson), αλλά και εις τās δύο κατηγορίας υπήρχεν ή συνείδησις εις διάφορον μόνον βαθμόν έκδηλουμένη. Υπό τήν αρχικήν μορφήν τής μικτής φύσεως ή του ζωοφύτου, ο ζών οργανισμός θά αίωρείτο έντός του περιβάλλοντος αυτόν υγρού στοιχείου και θά ήρχετο εις διαρκή έπαφήν προς τήν λοιπήν ύλην και προς τά υπ' αυτού καταναλισκόμενα ύλικά στοιχεία, χωρίς να έχη ανάγκην να προβί ή εις καμμίαν έκουσίαν κίνησιν άπαιτούσαν στήριγμα σταθερόν. Είνε πολύ φυσικόν να δεχθώμεν ότι τά μόρια τής ύλης, ολινδήποτε διαστάσεων, προς τά όποτα ήρχετο σε έπαφήν, καθώς και τās άλλας έξωτερικάς επιδράσεις, τās άντελαμβάνετο ως «έξω» αυτού εύρισκόμενα (είνε γνωστόν ότι ο έστερημένος οφθαλμών οργανισμός αισθάνεται τήν προσέγγισιν ξένου σώματος έξ ίκανής αποστάσεως), θά είχε δηλαδή παραστάσεις, όσωνδήποτε πρωτογόνους και αν τās φαντασθώμεν, περι αυτών ως «έξω» εύρισκόμενων: τούτο όμως σημαίνει ότι θά είχε έννοιαν του χώρου (άδιαφόρως του συνειδητού ή μη τής έννοίας ταύτης) ή όποια καθ' ήμας είνε ή μορφή υπό τήν όποσαν ή ένόρ'ανος ύλη άντιλαμβάνεται παν τό «μη αυτή» ύλικόν στοιχείον τό όποτον είτε επιδρά επ' αυτής είτε τό χρησιμοποιεί προς τροφήν. Η κατάστασις τής προσκολλησεως εις τήν γήν και ή θρέψις δια χημικής ενεργείας νομίζομεν ότι αποτελεί στάδιον μεταγενέστερον, και δέν είνε δυνατόν να διμλήσωμεν περι πρωταρχικού «στήριγματος» από του όπολου ή «όρμη» θά φέρη τον ζώντα οργανισμόν προς τά έμπρός είτε μερικώς είτε και ολοκληρωτικώς δια τής απέσπασεως και

μετακινήσεως. Τὸ στήριγμα, τὸ ἀκίνητον σημεῖον πρὸς τὸ θὰ εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως ὡς ἐξετάζει αὐτὴν ὁ κ. Nogué προϋποθέτει ἤδη τὴν ἐννοιαὶν τοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς: τὸ στήριγμα θὰ εὑρίσκειται ἐκτὸς τοῦ ὄργανισμοῦ ὁ ὁποῖος θὰ κινήθῃ, ἄλλως δὲν θὰ τοῦ ἦτο δυνατόν νὰ κινήθῃ εἴτε διὰ νὰ προβάλλῃ τοὺς ψευδοπόδας του εἴτε διὰ νὰ προχωρήσῃ πρὸς ἀναζήτησιν τῆς τροφῆς. Ἡ ἐννοια συνεπῶς τοῦ χώρου προϋπήρχε τῆς κινήσεως ἐκείνης τὴν ὁποῖαν τόσον ὠραία ἀναλύει ὁ κ. Nogué. Ἡ συστηματοποίησις ὅμως τοῦ χώρου, δηλαδὴ τὸ σύστημα τῶν τόπων, ἡ ἐννοια τῶν κατευθύνσεων καὶ τῶν διαστάσεων τοῦ χώρου στενώτατα συνδεδεμένων πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν τῆς στερήσεως δηλ. πρὸς τὴν ἀναζήτησιν καὶ ἀνεύρεσιν τοῦ πράγματος τοῦ ὁποῖου ὁ ὄργανισμὸς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην, πάντα ταῦτα δυνατόν νὰ τὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν κινήσεων τοῦ σώματος καὶ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτὸ ἐξηγοῦνται πλήρως.

Ὅπως δὲ ἴσως, θέλομεν νὰ τονίσωμεν ἀκόμη μίαν φοράν ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ κ. Nogué εἶνε ἐκτάκτως ἐνδιαφέρον τόσον διὰ τὰς ἐκτεθειμένας ἰδέας ὅσον καὶ διὰ τὴν ὠραιότητα τῆς γλώσσης εἰς τὴν ὁποῖαν εἶνε γραμμένον.

* * *

Εἰς τὸ IX διεθνὲς συνέδριον τῆς φιλοσοφίας, τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν εἰς Παρισίους ἀπὸ τῆς 1 μέχρι τῆς 6 Αὐγούστου 1937 ἐξ ἀφορμῆς τῆς 300 ἐπετείου τῆς δημοσιεύσεως τοῦ «Λόγου περὶ τῆς Μεθόδου» τοῦ Descartes, ἔλαβε μέρος καὶ κ. Nogué ὁ ὁποῖος ἔκαμε καὶ ἀνακοίνωσιν μὲ θέμα τὴν «δυναμικὴν προέλευσιν τῆς ἐννοίας τῆς τάξεως». Τὸ θέμα τοῦτο διεπραγματεύθη ἤδη ὁ κ. Nogué εἰς τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «L'Activité Primitive du Moi» τοῦ ὁποῖου σύντομον ἀνάλυσιν ἐδώκαμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω. Τὴν ἀνακοίνωσιν του ταύτην συνδέει ὁ κ. Nogué πρὸς τὸ γενικὸν θέμα τοῦ συνεδρίου διὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς καρτεσιανῆς μεθόδου ὅπως ἐμφανίζεται αὕτη εἰς τὰς Regulae, εἶνε ὅτι θεωρεῖ τὸ γεγονός τῆς τάξεως ὡς τὴν κατακλειδὰ ὄλων τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πνεύματος.

Συμπληροῦντες, οἴομαι τὴν εἰς τὰς προηγουμένας σελίδας ἀνάλυσιν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ κ. Nogué θὰ παραθέσωμεν κατωτέρω τὰς τελικὰς παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως εἰς τὸ ἐν λόγῳ Συνέδριον:

«Ἐν περιλήψει λέγομεν ὅτι ἡ τάξις βασιίζεται ἐπὶ μίᾳ πείρας τῆς ὁποίας ἡ σπουδαιότης δὲν ἐγένετο πάντοτε ἀρκετὰ ἀντιληπτὴ καίτοι εἶνε χαρακτηριστικὴ τῆς αὐτοβούλου κινήσεως· βασιίζεται δηλονότι αὕτη ἐπὶ τῆς πείρας πρὸς λαμβάνομεν τῆς ἰδίας μας πρὸς τὰ πρόσω κινήσεως μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὴν ἐναλλαγὴν στηριγμάτων καὶ ὁρμῆς. Δι' αὐτῆς ἐξηγεῖται ἡ γενικότης τοῦ σχήματος τούτου τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζομεν ἐπὶ ἔλων τῶν δεδομένων τὰ ὁποῖα ἐξετάζομεν καὶ ἐπὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα, ὡς παρατηρεῖ ὁ Descartes εἰς τὸν

τρίτον αὐτὸν κανόνα, «δὲν προέρχονται φυσικῶς τὸ ἐν ἐκ τοῦ ἄλλου». Ἡ τάξις εἶνε μίᾳ προϋπόθεσις ἡ ὁποία εἶνε συνδεδεμένη πρὸς τὴν φύσιν τῆς ἐνεργείας. Ἡ τάξις ὅμως δὲν ἀποχωρίζεται ἐκ τῶν ἐνεργειῶν αἱ ὁποῖαι τὴν ἐγέννησαν εἰ μὴ χάριν εἰς τὴν ὑπαρξιν μίᾳ αἰσθητῆς ὕλης εἰς τὴν ὁποῖαν νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐγγραφῆ κατὰ τρόπον μόνιμον.

Τὸ τοιοῦτον γίνεται καταφανὲς ἤδη εἰς τὰς στοιχειώδεις μορφὰς τῆς γνώσεως: εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡ ὁποία μᾶς παρουσιάζει, διὰ ἐνὸς συστήματος διαβαθμίσεως τῶν αἰσθητῶν, τὴν τάξιν τῶν δυνατῶν ἐνεργειῶν μας, εἰς τὴν μνήμην ἡ ὁποία ἐμφανίζει εἰς μίαν σειρὰν εἰκότων ἐλόκληρον τὴν διάρκειαν καὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὴν διατρέξωμεν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις μὲ οἰανδήποτε ταχύτητα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνθρωπίνην ἐπιστήμην αὕτη ἐπαναλαμβάνει ὑπὸ μορφὴν συστηματικὴν τὰς πρωταρχικὰς ταῦτας ἐνεργείας τῆς ταξιθέσεως καὶ παραστάσεως, μὲ μόνον τὴν διαφορὰν ὅτι χρησιμοποιεῖ ἕνα πλέον τελειοποιημένον συμβολισμόν. Ἡ τάξις ὅμως παραμένει πάντοτε ἡ θεμελιώδης αὐτῆς ἀρχὴ διότι αὕτη ἐπιτρέπει τὴν μελέτην τῶν διαφορῶν ποιότητων· ὁσάκις δὲ ἡ ἀπ' εὐθείας μέτρησις καθίσταται ἀδύνατος, αὕτη ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖον εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ πνεύματος εὑρισκόμενον μέσον, ἀφοῦ μᾶς εἶνε πάντοτε δυνατόν νὰ καθορίσωμεν, τακτοποιοῦντες τούτους, τοὺς ὅρους μεταξὺ τῶν ὁποίων λαμβάνει θέσιν ἐν οἰονδήποτε φαινόμενον. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι μίᾳ δυναμικῇ ἐρμηνείᾳ τῆς ἐννοίας τῆς τάξεως ὁδηγεῖ πρὸς μίαν συνολικὴν ἀποψιν τῆς γνώσεως καὶ συγχρόνως συνδέει αὐτὴν πρὸς τὴν πρωταρχικὴν ἐκείνην ἐνέργειαν διὰ τῆς ὁποίας καθορίζομεν ἐν ταύτῃ ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν θέσιν μας ἐντὸς τοῦ σύμπαντος καὶ ἀφ' ἑτέρου κερδίζομεν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας ἀπὸ τῶν πραγμάτων».

M. T.

Paracelsus, der Beginner eines deutschen Arzttums,

Eberhard Zeller, (Werkstätten der Stadt Halle, Burg Giebichenstein).

Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ Eberhard Zeller γιὰ τὸν Παράκελσο εἶνε ἀφιερωμένον στὸν Rudolf Fahrner, στὸν ἱστορικὸν τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας πρὸς μίᾳ διάλεξί του στὸ πανεπιστήμιον τῆς Χαϊδελβέργης—ἀ δημοσιεύτης ἀκόμα στὴ Γερμανία—δημοσιεύεται πρώτη φορά· ἑλληνικὰ στὸ τεῦχος τοῦτο τοῦ Ἀρχείου. Ὁ

Zeller, γιατρός και φιλόλογος, ανήκει στον ίδιο εκείνο πνευματικό κύκλο, που μέσα του κατέχει ο Fahrner, μια θέση ξεχωριστή. Ο κύκλος του ποιητού Στέφαν Γκεόργκε—ο μεγάλος αυτός πνευματικός και πολιτειακός κύκλος, που έπειτα από πολλών αιώνων απομονωτικές τάσεις και δοκιμασίες ιδρύθηκε ως πολιτικό πνευματικό οικόδομημα στη Γερμανία—είνε ο κύκλος του Fahrner και του Zeller. Μέσ' στον κύκλο αυτόν, που έδωσε στη Γερμανία τα τριάντα τελευταία χρόνια τους πιο μεγάλους—άν και τους πιο αγνοημένους απ' τα πλήθη—πνευματικούς λειτουργούς, μέσα στον κύκλο του Στέφαν Γκεόργκε ή «φιλία» έχει μεγαλύτερη δύναμη από το άτομο, (πράγμα, που όχι μόνο δεν καταργεί το άτομο, μα πού, λυτρώνοντάς το από την μόνωση, το δικαιώνει ακριβώς ιστορικά). Ο Zeller δεν έγραψε το βιβλίο του για τον Παράκελσο για να μιλήσει μόνοι του στο κενό ή—πράγμα, που σημαίνει το ίδιο—στ' ανώνυμα πλήθη, δεν έγραψε το βιβλίο του για να δώσει μια διέξοδο στις ανησυχίες του, για ν' αντικαταστήσει την βωδή του πλήξη με την πλήξη, που εκφράζεται ήχητικά. Ακόμη λιγότερο μπορούμε να είπουμε, ότι ο Zeller έγραψε το βιβλίο του για να επιχειρήσει μίαν απλή επιστημονική έρευνα. Το ότι ο «Παράκελσος» του Zeller έχει μια ξεχωριστή σημασία για την έρευνα την επιστημονική, αυτό δεν μας δίνει το δικαίωμα να περιορίσουμε την σημασία του στην έρευνα. Το βιβλίο του Zeller εγράφηκε για να δώσει μια πλαστική έκφραση στον δημιουργικό δεσμό του, στη φίλια του μ' άλλους ανθρώπους, μ' άλλους συγκεκριμένους ανθρώπους. Έτσι γίνεται και η συγραφή ενός «επιστημονικού» βιβλίου μια «πράξη», στην υπέρτατη πνευματική και κοινωνική (πολιτειακή) σημασία του έργου. Μόνο εάν μια τέτοια πράξη ανταποκρίνεται ή πνευματική παραγωγή στην έντολή, που έδωσε ο Ποιητής, ο ιδρυτής του κύκλου και του δεσμού.

Όποιος προσφέρει στους άλλους—και μάλιστα σε συγκεκριμένους άλλους—ένα δώρο, δεν μπορεί να προσφέρει ως δώρο κάτι το βιοτικά αδιάφορο. Ο Zeller με τον «Παράκελσο» δεν επιχειρεί μονάχα μίαν ιστορική αναδίφηση, δεν ξεδιπλώνει παληά και σκονισμένα χειρόγραφα (που είνε στην εποχή μας μα τόσο άρεστή κι' απ' τα πανεπιστήμιά μας ιδιαίτερα βραβεύομενη απασχόληση), δεν ζητάει να εξυπηρετήσει την «αντικειμενικότητα»—που κατάντησε να δίνει μια πνευματική νομιμοποίηση στις βιοτικά πιο αδιάφορες και άχρηστες «αλήθειες»—, δεν μας περιγράφει έξωτικά και παράδοξα τοπεία και δεν μας λέει μυστηριώδεις ιστορίες και παραμύθια. Μιλώντας ο Zeller για τον Παράκελσο, μας μιλάει—ακολουθώντας την βιοτική αρχή, που είχε εμπνεύσει και τον ίδιο τον Παράκελσο—όχι για το παρελθόν, αλλά για το παρόν. Η θεμελιακή πρόθεση του Zeller είνε ν' απαλλάξει ακριβώς τον Παράκελσο απ' όλα τα παραμύθια και τις παράδοξες ιστορίες, που τον είχαν καταντήσει να ναι θολό και σκοτεινό παρελθόν, ν' απαλλάξει τον Παράκελσο απ' όλα τα στοιχεία, που πέρηφανα ή εποχή μας θεωρεί ξεπερασμένα, και να τον αναγάγει σε μια ζωντανή προσωπικό-

τητα με σημερινή παρουσία, σε μια προσωπικότητα ακριβώς ίκανή να μας βοηθήσει να ξεπεράσουμε έμεις σήμερα την εποχή μας. Και δεν μπορούν βέβαια να χρησιμεύσουν σήμερα σε μας οι Ιατρικές συνταγές και τέχνες του Παράκελσου, ούτε καν όλες οι γενικότερες σκέψεις του, όσες συγκεκριμένα είχε διατυπώσει. Ο Zeller επιχειρεί να εξασφαλίσει μια ζωντανή σημερινή παρουσία στη συνολική προσωπικότητα του Παράκελσου, στην απαλλαγμένη από κάθε παροδικό ένδυμα (που έχει βέβαια από καιρό κουρελιασθή) ουσιαστική προσωπικότητά του. Την προσωπικότητα αυτήν του Παράκελσου την εμφανίζει ο Zeller αντίθετη προς καθετί το «φαιουστικό». Την παρεξήγηση, που έκανε τους πολλούς να βάζουν τ' όνομα του Παράκελσου πλάι στ' όνομα του Δόκτωρ Φάουστ, την αντιμετωπίζει ο Zeller όριστικά, αποκαλύπτοντας—χωρίς καμιά εξεζητημένη έρμηνεία, μα βασισμένος σε στοιχεία μιας αναντίρρητης ακρίβειας—την εικόνα του Παράκελσου λυτρωμένη από τον ανικανοποίητο δυναμισμό του φαιουστικού τύπου. Ο Zeller αποκαλύπτει μίαν εικόνα του Παράκελσου βιοτικά και πολιτειακά θετική, μ' άλλα λόγια λυτρωτική για την εποχή μας και για κάθε εποχή. Το έργο αυτό του Zeller αποτελεί μίαν αληθινή συμβολή στη ζωή. Ξεκινώντας—σύμφωνα μ' όσα είπαμε στην αρχή—από την πρόθεση να δώσει ένα βιοτικά θετικό δώρο σε ζωντανούς και συγκεκριμένους ανθρώπους (κι' όχι στο αφηρημένο πλήθος των αναγνωστών), έδωσε ένα βιοτικά θετικό δώρο σ' όλους μας—κι' ως μη μας είχε υπ' όψιν του.

Παναγιώτης Κανελλόπουλος

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto.

Διευθυνομένη υπό Giorgio Del Vecchio.

Έτος XVII. Τεύχος III. Μάιος — Ιούνιος 1937.

Περιεχόμενα. — α) Άρθρα.*Felice Battaglia*, Stato etico e Stato di diritto.*Gabriele Faggella*, Il principio filosofico giuridico di reazione e di difesa generale contro il dolo nei negozi giuridici.*Friedrich Darmstaedter*, Il rapporto di priorità fra Stato e proprietà.**β) Σημειώματα και συζητήσεις.***Marcello Finzi*, Bibliografie paganiana.

Σημειώσεις, περιλήψεις, βιβλιογραφία κλπ.

Revue Philosophique de la France et de l'Étranger.

Διευθυνομένη υπό L. Lévy — Bruhl.

Έτος 62ον. Τεύχ. 9—10. Σεπτέμβριος—Οκτώβριος 1937.

Περιεχόμενα. α) Άρθρα.*A. Lalande*, Philosophie de l'intellect. Les «Essais» d'Emile Meyerson.*E. Rabaud*, Adaptation et Statistique.*M. Leenhardt*, Le Temps et la personnalité chez les Canaques de la Nouvelle Calédonie.*E. Tonnelat*, Ch. Andler philosophe.*G. Gurvitch*, La théorie des valeurs de H. Rickert.

Κριτικά σημειώματα, σημειώσεις, βιβλιογραφία κτλ.

Revue de Métaphysique et de Morale.

Ίδρυτής Xavier Léon.

Έτος 44ον. Άριθ. 2. Άπρίλιος 1937.

Περιεχόμενα. α) Άρθρα.*L. de Broglie*, Individualité et Interaction dans le Monde physique.*I. Janet*, La psychologie de la Croyance et le Mysticisme (τέλος).
A. Berloud, Psychologie et Biologie.**β) Κριτικά σημειώματα***E. Duprat*, Une biographie psychologique de William James.*O. Pozzo di Borgo*, La Nation du Fait psychique par Robert Blanché.**γ) Ζητήματα του πρακτικού βίου.***L. Le Fur*, Etat, Communauté internationale et Société des Nations.

Βιβλιογραφία, κριτικά κλπ.

Έτος 41ον. Άριθ. 3. Ιούλιος 1937.

Περιεχόμενα. α) Άρθρα.*E. Durkheim*, Motale professionnelle.*J. W. Alexander*, Personnalité et Relativité.*R. Berthelot*, L'astrobiologie et la pensée de l'Asie (τέλος).**β) Κριτικά σημειώματα.***B. Croce*, La Naissance de l'Historisme.**γ) Κριτικά μελέται.***J. Mercier*, La philosophie de Maurice Blondel.**δ) Ζητήματα του πρακτικού βίου.***H. Ruyter*, Une législation eugéniste.

Βιβλιογραφία, σημ. νεκρολ.

Revue Internationale de la Théorie du Droit.

Διευθυνομένη υπό τών κ. κ. Hans Kelsen, Fr. Weyr.

Έτος XI. Τεύχος 3 1937.

Περιεχόμενα*Carlos Cossio*, La normativité d'après l'analyse de la conduite juridique.*Felix Schafar*, Reine Rechtslehre und Reine Wirtschaftstheorie.*Umberto Campagnolo*, La notion de «personne juridique» dans la doctrine pure du droit.*Johann Schlesinger*, Theorie und Praxis.

Βιβλιογραφία κλπ.

Archiv für Rechts - und Sozialphilosophie.

Διευθυνομένη υπό τών κ. κ.

Jul - Binder, H. Febr, E. Haymann, Karl Lorenz R. Pöndt,

P. Ritterbusch, R. Stammler, Leop. Wenger.

Τόμος XXX. Τεύχος 4. Αύγουστος 1937.

Περιεχόμενα.

Είς μνήμην του R. Descartes.

Willelm Burkamp, Das Denkende Ich Descartes.

- Arnold Gehlen*, Die Bedeutung Descartes für eine Geschichte des Bewusstseins.
- Johz. Erich Heyde*, Die Bedeutung der Kartesischen Lehre vom Verhältnis zwischen Leib und Seele für die Philosophie der Gegenwart.
- Karl Th. Budeberg*, Descartes und der politische Absolutismus.
- Walter Witzmann*, Giambattista Vico und René Descartes.
- Georg. Katkow*, Descartes und Brentano. Eine Erkenntnistheoretische Gegenüberstellung.
- Oskar Becker*, Husserl und Descartes.
- Carl Schmidt*, Der Staat als Mechanismus bei Hobbes und Descartes.
- C. A. Emge*, Der metaphysische Grundbestand. Erste Ideen über seine Struktur.
- Βιβλιογραφία περί Descartes υπό Gerhard Krüger.

«SCIENTIA»

Ἔτος XXXI. Ἰούλιος 1937.

Περιεχόμενα.

- P. Ducassé*, Methode positive et methode cartesienne.—*A. A. Moore*, On the structural framework of Protoplasm.—*E. Fettweis*, Über die Entwicklung des räumlichen Vorstellungsvermögens bei Völkern nördlicher Rasse und in der europäischen Vorzeit.—*A. M. Pizzavalli*, L'Ethico, la storia e la linguistica.—*F. Bottazzi*, L'analyse electroacoustique du langage.

Σημειώματα, κριτικά, βιβλιογραφία κτλ.

Ἔτος XXXI. Αύγουστος 1937.

- E. de Michelis*, Agostino Cournot e la sua storia della conoscenza storica.—*E. Hélot*, Le rôle capital de l'Astrophysique dans la Cosmogonie.—*O. Hahn*, Variability of Bacteria and Evolution.—*S. Feist*, Die Vorgänger Luthers bei der Übersetzung der Bibel ins Deutsche.—*E. Kober*, Les problèmes tectoniques de l'Appennin.

Κριτικά σημειώματα, παρατηρήσεις, βιβλιογραφία.

Σεπτέμβριος 1937.

- E. Cassirer*, Wahrheitsbegriff und Wahrheitsproblem bei Galilei (μέρος πρώτου).—*P. Bouryatti*, Verso una teoria unitaria della evoluzione delle galassie e dei vari corpi che contengono.—*R. K. Merton*, Some economic factors in Seventeenth Century English Science.—*Ch. Vellay*, Le problème de Troie et la liaison des sciences.

Κριτικά σημειώματα, παρατηρήσεις, βιβλιογραφία κλπ.

B'. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

- Κοιροφίλια Ν. Α. JEM. KANT*, Οι άρχές της μεταφυσικής των ήθων (Μετάφρασις και Πρόλογος). Ἀθήναι 1937.
- Wein (Herin)*, Untersuchungen über das Problembewusstsein. Berlin 1937.
- Steger (Walter)*, Das Problem der Objektivität in der Wissenschaft. Leipzig, R. Noske, 1936.
- Fehr (Hans)*, Die Dichtung im Recht... Bern, 1916.
- Philosophen-Lexikon*, υπό E. Haner, W. Ziegenfuss, G. Jung. Berlin 1937.
- Donati (Beno)*, Novi Studi sulla filosofia civile di G. B. Vico.—Firenze, Le Monnier 1936.
- Hessen (Joh)*, Die Geistesströmungen der Gegenwart Freiburg, Herder 1937.
- Le Fur (Louis)*, Les grands problèmes du droit Paris, Sirey, 1937.
- Leibholz (Gerh.)* La nature et les formes de la démocratie. Paris, Sirey, 1936.
- Schwabe (Max)*, Die erkenntnistheoretischen Grundlagen der Rechtswissenschaft, Basel, Schwabe, 1936.
- Bénéze (G.)* Allure du transcendantal, Paris, Vrin, 1936.
- Cherniss (Har)*, Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy, Baltimore, J. Hopkin Press, 1936.
- Vanni Ronigli (Sofia)*, L'immortalità dell'anima nei Maestri Francescani, Milano, Vita e Pensiero, 1936.
- Kraenzlin (G.)*, Die Philosophie vom unendlichen Menschen. Leipzig, Herzel, 1936.
- Turmel (J.)*, Histoire des dogmes. T. VI. Paris, 1936.
- Boosten (J. P.)* Taine et Renan, et l'idée de Dieu. Maastricht, Boosten et Stols 1936.
- Boissoudy (J. de)*, Espace et Matière dans l'unité du Continu.—Paris Alcan, 1936.
- Porto (César)*, L'Instinct, ses causes physiques, sa base organique et sa psychologie, Paris, J. Corti, 1936.
- Enriques (F) et de Santillana (G.)*
Les Joniens et la nature des choses, Paris Hermann 1936.
Les derniers physiologues de la Grèce, Paris Hermann 1936.
Le problème de la Matière, Pythagoriciens et Eléates. 1936. Paris, Hermann.
- Jollivets (Régis)*, Les sources de l'idéalisme. Paris, Desclée Bronwer et Co 1936.
- Cornelius Benjamin (A.)* The logical structure of science - London, Keg. Paul & Co 1936.
- Broglie (Louis de)*, La physique nouvelle et les quanta Paris Flammarion 1937.
- Jaspers (Karl)*, Nietzsche, Einführung in das Verständnis seiner Philosophie, Berlin & Leipzig 1936.
- Philosophy and History*, Essays presented to Ernst Cassirer, Oxford 1936.
- Baccou (R.)*, Platon, la République, Garnier 1937.
- Lévy Bruhl (L.)*, Morceaux Choises, Gallimard, Paris 1936.

- Folke Leander*, Humanism and Naturalism, Goteborg Wettergrein & Kerbers, 1937.
- Lombardi (Franco)*, Kierkegaard, Firenze, Vita Nuova 1936.
- Weinschenk (Gurt)*, Das Wirklichkeitsproblem der Erkenntnistheorie, Leipzig, Reiland, 1936.
- Brunschwig (L.)*, Spinoza et le Panthéisme religieux, Paris, Desclée de Bronwer, 1937.
- Alexander (H—R)*, God and Men's Destiny, New York Oxford Univ. Press.
- Garvitch (G.)*, Morale théorique et science des moeurs Paris, Alcan 1937.
- Le Roy (Georges)*, La psychologie de Condillac, Paris Boivin 1937.
- , L'expérience de l'effort et de la grâce chez Maine de Biran, 1937.
- Paliard (J.)*, Le monde des idoles, connaissance de l'illusion, Paris, Bloud et Gay 1936.
- Matgivi*, La voie métaphysique, Paris 1936.
- Brogie (Luis de)*, Matière et lumière, Paris Albin Michel 1937.
- Cassirer (Ernst)*, Determinismus und Indeterminismus in der modernen Physik, Goteborg Wettergreen & Kerbin, 1937.
- Festugière (A. J.)*, Contemplation et vie contemplative selon Platon, Paris, Vrin 1936.
- Lossky (N. O.) et Marshall (John)*, Value and Existence, London G. Allen & Unwin Ltd.